

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 2 (50), 2023

Харків 2023

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 2 (50) 2023

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORMS

№ 2 (50) 2023

The scientific and production journal was founded in 2010

Founders: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
Registered by the Ministry of Justice of Ukraine

Registration Certificate

KB № 23547-13387 ПР

dated 31.08.2018

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Редакційна колегія:

І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; А. В. Доронін, д-р екон. наук, проф.; В. П. Гатило, канд. екон. наук; В. Драшкович, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); І. Душек, Ph.D. in Economic (*Чехія*); Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблудська, д-р екон. наук, проф.; О. О. Зеленко, д-р екон. наук, проф.; Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); В. В. Лебедченко, канд. екон. наук; М. Ю. Манухіна, канд. екон. наук, доц.; С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); Д. С. Ревенко, д-р екон. наук, доц.; І. О. Самойленко, д-р екон. наук, доц.; Л. Стемплєвська, Ph.D. in Economic (*Польща*); М. С. Татар, канд. екон. наук, доц.; О. В. Тофанюк, канд. екон. наук, доц.

Відповідальний за випуск: І. В. Заблудська, д-р екон. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 11 від 21 червня 2023 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 12 від 29 червня 2023 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2023

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2023

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В.
Ключові компетентності сучасної української освіти _____ 5

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• *Економіка*

Гребенікова О. В., Денисова Т. В.
Ідентифікація детермінантів ефективності дифузії інновацій соціально-економічних систем _6

Sadykov Zh.
Creation of clusters and their role in the development of the Kkazakhstan economy _____ 13

Stemplewska L.
Efficiency of the work of human capital in coming to society 5.0 _____ 18

• *Облік і оподаткування*

Kologonov M.
Audit of the organization of innovative forms of management _____ 27

Костирко Р. О.
Аудит безперервності діяльності підприємств _____ 32

• *Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок*

Калінеску Т. В.
Український фондовий ринок: реалії сьогодення _____ 42

Ліхонцова Г. С.
Фінансова безпека країни в умовах цифровізації соціально-економічних процесів _____ 48

Serikovna G.
Formation of prices on the international market of financial services _____ 54

• *Менеджмент*

Артаç У.
Development of venture investing in international partnerships _____ 60

Majchrowska-Kielak A.
E-education: socio-economic context _____ 65

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Вступне випробування до магістратури 2023 _____ 73

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____ 75

Перелік рецензентів поточного випуску журналу _____ 77

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Tetyana Calinescu
The key competences of modern Ukrainian education _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Hrebenikova O., Denisova T.
Identification of determinants of the efficiency of diffusion of innovations of socio-economic systems __ 6

Sadykov Zh.
Creation of clusters and their role in the development of the Kkazakhstan economy _____ 13

Stemplewska L.
Efficiency of the work of human capital in coming to society 5.0 _____ 18

• *Accounting and taxation*

Kologonov M.
Audit of the organization of innovative forms of management _____ 27

Kostyrko R.
Continuity audit of enterprises _____ 32

• *Finance, banking, insurance and the stock market*

Calinescu T.
Ukrainian fund market: realities of present time _____ 42

Likhonosova G.
Financial security of the country in terms of digitization of socio-economic processes _____ 48

Serikovna G.
Formation of prices on the international market of financial services _____ 54

• *Management*

Aytaç Y.
Development of venture investing in international partnerships _____ 60

Majchrowska-Kielak A.
E-education: socio-economic context _____ 65

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

Admission examination for master's degree 2023 _____ 73

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 75

The list of reviewers of the journal's current issue _____ 77

REQUIREMENTS

the content and the articles to scientific production journal
"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

Ключові компетентності сучасної української освіти

Сьогоднішнє намагання рухатись у бік Європейського Союзу доводить необхідність розвивати ключові освітні компетенції протягом життя, такі як багатомовність, грамотність, цифрова компетентність, культурна обізнаність та самовираження, особистісну, соціальну, громадську компетентність, математичні вміння, компетентність у науці, технологіях та інженерії, підприємницькі навички і т.п. Тобто все те, що наразі прописано в Рекомендаціях Ради Європейського Союзу для реалізації здорового способу життя, підвищення можливостей працевлаштування та соціальної інклюзії. І якщо більш уважніше роздивитись кожну з цих складових освіти, то всюди потрібний креативний підхід, критичне мислення усвідомлення економічних понять та цінностей (в т.ч. соціально-політичних, фінансових) суспільства. Хоча ніде не прописані конкретні освітні економічні, облікові, фінансові, банківські, страхові та навички щодо отримання компетентності з управління фондовими й іншими фінансовими ринками, але все ж таки зрозуміло, що без знання азів фінансово-економічної діяльності будь-якого бізнесу, не можливо приймати правильні управлінські рішення, забезпечувати сталий економічний розвиток, передбачати подальшу трансформацію національної економіки, відбудовувати і реформувати українське суспільство. Тож слід констатувати важливість та необхідність отримання ключових облікових і фінансових компетентностей сьогодні, в майбутньому і протягом життя, не зважаючи на зміщення певної уваги на інші потенційні можливості розвитку освіти, заохочення абітурієнтів до отримання вищої освіти в умовах осучаснених програм.

Слід звернути увагу і на розвиток початкової стадії вищої професійної освіти, що до речі є теж ґрунтовною складовою європейської освіти. І для цього сьогодні створені усі умови в українській вищій школі шляхом введення початкового (короткого) рівня освіти, що дає можливість отримати кваліфікацію молодшого бакалавра за обмеженими спеціальностями. В переважній більшості тими, що дають можливість отримати необхідні обліково-податкові, фінансово-економічні та технічні професійні знання щодо початку робочої кар'єри, планування своєї особистої траєкторії освітньо-професійного розвитку. Дійсно, молодший бакалавр – це важливий щабель для подальшого життєвого старту, на який пішли не всі українські виши.

Проте, хоча й невеличкий досвід введення цієї освіти, але він показує, що більшість, хто вибрав цю освіту, вже має можливість більш суттєво орієнтуватись у сьогоднішньому освітньому просторі, виважено вибирати свої подальші кроки: або розпочинати свій робочий шлях, або рухатись вперед до іншого освітнього рівня – бакалаврського, магістерського та доктора філософії. Так от, майже 80% випускників початкового рівня освіти – продовжують свою траєкторію освіти, а хтось намагається, навіть, сумістити подальшу освіту з отриманою працею після закінчення початкового рівня. Беззаперечно, початковий рівень вищої освіти має сенс для розвитку. Тому в цей непростий час, коли відбудовується, переформатується економіка України, саме цей рівень освіти може надати готових професіоналів для роботи у різних галузях національної економіки, так необхідних країні, і, одночасно, бажаючі можуть продовжити своє навчання на різних формах освіти, рухаючись разом із Європейською спільнотою до визначених ключових компетентностей навчання протягом життя.

Саме про це слід пам'ятати і пропагувати переваги вступу на рівень молодшого бакалаврату, коли розпочинається нова приймальна кампанія і кожен виш агітує до себе абітурієнтів. Дійсно, не кожен абітурієнт може стати зразу досвідченим управлінцем, директором підприємства, головним бухгалтером або фінансистом, але на початковому рівні освіти вже можна стати професіоналом, фахівцем, фанатом своєї вибраної спеціальності, престиж якої може доводитися протягом життя, що до речі доводиться робити сьогоднішнім гарантам, групам забезпечення та викладачам обліково-фінансових освітніх програм, які мають доказувати важливість, необхідність та значимість наявності цих знань у будь-якого сучасного фахівця. Для цього пропонується і система дуальної освіти, і стажування на виробництві, і продовження освіти за кордоном з метою розуміння загальної української і європейської установки – постійного навчання протягом життя.

Запрошуємо до дискусійного обговорення на сторінках нашого журналу такого важливого питання як навчання протягом життя, пропонуємо поділитися своїм досвідом здійснення освітнього процесу в умовах воєнного часу, повернення до українського освітнього простору тієї когорти випускників, що виїхала за межі країни, розкрити свої бачення щодо розвитку майбутнього освітнього простору України.

Наразі завершується ще один непростий 2022 – 2023 навчальний рік. Бажаємо всім нашим читачам, авторам, опонентам та прихильникам журналу успішного подолання усіх перепон, які виникають в освітньому та виробничому процесі через продовження воєнних дій в Україні. Віримо в перемогу України і кожен з нас на своєму робочому місці та освітянському просторі має кожен день робити власні под-виги! Бо всі ми – країна героїв!

УДК 330.322:330.341

JEL Classification: E22; G14; O33

ГРЕБЕНІКОВА О. В.¹, ДЕНИСОВА Т. В.²

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДЕТЕРМІНАНТІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ДИФУЗІЇ ІННОВАЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.01>

Постановка проблеми. Розвиток соціально-економічних систем в умовах глобальної економічної трансформації можливий лише шляхом реалізації інноваційних національних, регіональних та корпоративних стратегій. Новітні технології та сучасні наукові досягнення змінюють соціально-економічне середовище, в якому інновації стають ключовим чинником економічного зростання та конкурентоспроможності країн та організацій. Але, у зв'язку з великим потенціалом інновацій, їхнє ефективне впровадження відбувається не завжди. За таких умов особливої актуальності набуває тема цього дослідження. *Мета статті* – ідентифікація детермінантів ефективності дифузії інновацій соціально-економічних систем та її оцінювання. *Об'єктом дослідження* є процес результативного поширення інновацій у соціально-економічних системах. *Методи, використані в дослідженні:* методи наукового пізнання, а саме: аналіз і синтез, індукція, вимірювання, спостереження, формалізація, логіко-аналітичні прийоми. *Основною гіпотезою* дослідження є припущення, що ефективна дифузія інновацій соціально-економічних систем залежить від комплексу факторів, управління якими дозволяє виявити проблемні зони та вдосконалити механізми їхнього вирішення. *Виклад основного матеріалу.* У дослідженні на основі теорії дифузії інновацій ідентифіковано ключові детермінанти ефективності інфільтрації інновацій соціально-економічних систем. До них доцільно віднести: технічні особливості інновацій, культурні та етичні відмінності між різними групами споживачів, доступність фінансових ресурсів для впровадження інновацій, ефективність механізмів комунікації та мереж взаємодії між учасниками соціально-економічної системи, ступінь залучення та підтримки учасників, рівень освіти та інформаційної грамотності населення, культурно-соціальний і політичний аспекти, тощо. Проаналізовано світовий досвід щодо методів оцінювання ефективності національної інноваційної діяльності, на базі яких визначаються міжнародні індекси та рейтинги, зокрема Global Innovation Index, European Innovation Development Scoreboard, Bloomberg Innovation Index, Global Competitiveness Index та ін. Виявлено, що міжнародні індекси та рейтинги мають низку недоліків, які не дають можливість коректно оцінити ефективність впровадження результатів інноваційної діяльності й виявити основні проблемні аспекти, що перешкоджають дифузії інновацій соціально-економічних систем. *Оригінальність та практична значимість* дослідження полягає в тому, що ідентифіковані детермінанти ефективності дифузії інновацій соціально-економічних систем можуть бути використані для виявлення проблемних аспектів і підвищення рівня інноваційного розвитку країн. *Висновки та перспективи подальших досліджень:* визначено детермінанти ефективності дифузії інновацій соціально-економічних систем. Дослідження їхньої взаємодії та управління ними може підвищити ефективність поширення інновацій на макроекономічному рівні. Встановлено, що системи показників, які використовуються для оцінювання ефективності інноваційної діяльності соціально-економічних систем на макроекономічному рівні, характеризують різні аспекти

¹ **Гребенікова Олена Володимирівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М.С. Жуковського «ХАІ», м. Харків, Україна.

Hrebenikova Olena, Ph.D. of Economic, Associate Professor, Associate Professor of Finance, Accounting and Taxation Department of Finances Department National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2695-4630>

e-mail: grebenikova@ukr.net

² **Денисова Тетяна Володимирівна**, канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри вищої математики та економіко-математичних методів, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна.

Denysova Tetiana, Ph.D. of Technical, Associate Professor, Associate Professor of Higher Mathematics and Economic-Mathematical Methods Department, Symon Kuznets Kharkov National Economic University, Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7254-0901>

e-mail: tetiana.denysova@hneu.net

національного інноваційного розвитку, відображаючи не лише результати інноваційної діяльності, а й наявні інноваційні ресурси. Проте, досі не існує чіткого уявлення про склад системи показників оцінювання ефективності дифузії інновацій та їхню кількість. З метою усунення суб'єктивності в подальших дослідженнях доцільно використати математичні методи формування такої системи показників оцінювання.

Ключові слова: детермінанти, дифузія інновацій, соціально-економічна система, оцінювання, інноваційна активність.

IDENTIFICATION OF DETERMINANTS OF THE EFFICIENCY OF DIFFUSION OF INNOVATIONS OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Formulation of the problem. In the conditions of global economic transformation, the development of socio-economic systems is possible only through the implementation of innovative national, regional and corporate strategies. The evolution of technology and science is changing the socio-economic environment, innovations are becoming a key factor in economic growth and competitiveness of countries and organizations. But, despite the great potential of innovations, their effective implementation does not always take place. Under such conditions, the topic of this study becomes especially relevant. *The purpose of the article* is to identify the determinants of the effective diffusion of innovations in socio-economic systems and its evaluation. *The object of the research* the process of effective diffusion of innovations in socio-economic systems. *Methods used in the study:* methods of scientific knowledge, namely analysis and synthesis, induction, measurement, observation, formalization, logical-analytical techniques. *The main hypothesis of the study* is the assumption that the effective diffusion of innovations in socio-economic systems depends on a set of factors, the management of which allows identifying problem areas and improving the mechanisms for solving them. *Presenting main material.* The study, based on the theory of innovation diffusion, identified the key determinants of the efficiency infiltration of innovation in socio-economic systems. It is appropriate to include: technical features of innovations, cultural and ethical differences between different groups of consumers, availability of financial resources for the implementation of innovations, effectiveness of communication mechanisms and interaction networks between participants of the socio-economic system, degree of involvement and support of participants, level of education and information literacy of the population, cultural, social and political aspects, etc. The world experience in methods of assessing the effectiveness of national innovative activity, on the basis of which international indexes and ratings are determined, including Global Innovation Index, European Innovation Development Scoreboard, Bloomberg Innovation Index, Global Competitiveness Index, etc., is analyzed. It has found that international indexes and ratings have a number of shortcomings that do not allow to correctly assess the effectiveness of the implementation of the results of innovative activities and to identify the main problematic aspects that prevent the diffusion of innovations in socio-economic systems. *The originality and practical significance of the research* lies in the fact that the identified determinants of the efficiency of innovation diffusion of socio-economic systems can be used to identify problematic aspects and increase the level of innovative development of countries. *Conclusions and prospects for further research:* the determinants of the effectiveness of the diffusion of innovations in socio-economic systems are determined. The study of their interaction and their management can increase the effectiveness of the diffusion of innovations at the macroeconomic level. It has been established that the indicator systems used to evaluate the effectiveness of innovative activities of socio-economic systems at the macroeconomic level characterize various aspects of national innovative development, reflecting not only the results of innovative activities, but also available innovative resources. However, there is still no clear idea of the composition of the system of indicators for evaluating the effectiveness of the diffusion of innovations and their number. In order to eliminate subjectivity in further research, it is advisable to use mathematical methods of forming such system of evaluation indicators.

Key words:

determinants, innovation diffusion, socio-economic system, evaluation, innovative activity.

Постановка проблеми. Розвиток соціально-економічних систем в умовах глобальної економічної трансформації можливий лише шляхом реалізації інноваційних національних, регіональних та корпоративних стратегій. Одним із найважливіших етапів

управління інноваційним процесом, окрім розробки, впровадження та використання інновацій, є їхнє поширення. Суть дифузії інновацій полягає в інфільтрації результатів інноваційної діяльності в бізнес і просуванні їх до кінцевих споживачів, створюючи пере-

думови функціонування та розвитку інноваційної економіки, складовою інноваційної системи, рушійним чинником структури ринку та конкурентоспроможності. В турбулентних умовах, характерних для сучасних економік, важливо акцентувати увагу на інтенсифікації детермінантів результативності дифузії інновацій у соціально-економічних системах та оцінюванні ефективності цього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сталий розвиток соціально-економічних систем можливий лише за умови результативної дифузії інновацій. Розповсюдження інновацій є основною ознакою сприйняття результатів інноваційної діяльності. Тому актуальним стає питання оцінювання ефективності дифузії інновацій. Вирішення цієї проблеми на різних таксономічних рівнях розглядалась у працях багатьох відомих економістів, зокрема: Роджерса [1], Г. Занелло, Х. Фу, П. Монена, М. Вентреска [2], Дахан М. [3], Маннан Б., Халім А. [4], Мехеді Ш. Р. [5], Ласковська-Рутковська А. [6], Чарнес А., Купер В. та Роудс Е. [7] та ін.

Метою даного дослідження є ідентифікація детермінантів ефективності дифузії інновацій соціально-економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах формування концептуальних засад функціонування національної інноваційної системи України, реалізації стратегії сталого економічного зростання та підвищення національної конкурентоспроможності особливого значення набуває вивчення світового досвіду та можливостей розвитку інноваційної системи з урахуванням реалій сьогодення.

Для ідентифікації детермінантів ефективності дифузії інновацій у соціально-економічних системах необхідно провести аналіз факторів, що впливають на процес поширення нововведень. Серед ключових детермінантів можна виділити наступні:

1. Технологічні особливості інновацій: характеристики самої інновації, такі як ступінь новизни, досконалість, сумісність, складність, вартість, якість і користь для користувача. Чим більша користь інновації для споживачів, тим більшою є ймовірність її успішної інфільтрації.

2. Характеристики споживачів: соціально-демографічні, культурні та психологічні характеристики. Впевнена і схильна для

сприйняття нового поведінка споживачів сприяє успішній дифузії інновацій.

3. Економічний контекст: ступінь стабільності й стійкості соціально-економічної системи, фінансово-економічні чинники, такі як наявність інвестицій та науково-дослідних розробок, рівень ринкової конкуренції та впровадження ефективних маркетингових стратегій. Отримання достатньої фінансової підтримки може значно підвищити ефективність поширення інновацій.

4. Комунікації та мережі взаємодії: ефективність дифузії інновацій може залежати від процесу комунікацій між різними групами споживачів та мережами взаємодії, які сприяють обміну інформацією та поширенню знань про нові продукти. Наявність відповідної інфраструктури може значно підвищити швидкість та ефективність дифузії.

5. Ступінь залучення та підтримки учасників: успішна дифузія інновації може бути зумовлена активною участю та підтримкою з боку учасників процесу, таких як виробники, споживачі, експерти, освітні установи, урядові організації та інші.

6. Культурно-соціальний контекст: культурні та соціальні фактори також можуть впливати на ефективність дифузії інновацій. Так, релігійні, культурні або соціальні обмеження можуть зменшити швидкість поширення нововведень.

7. Політичний аспект: актуальна нормативно-правова база і реалізація політики інноваційного розвитку держави можуть сприяти успішній дифузії.

8. Навчання та освіта: наявність доступних освітніх програм та навчальних курсів, що сприяють засвоєнню нових знань та навичок, значно підвищують інноваційну активність у соціально-економічних системах.

Враховуючи ці детермінанти, можна стверджувати, що ефективність дифузії інновацій залежить від комплексного підходу до управління цим процесом, який містить в собі розуміння технічних, економічних, соціальних та культурних чинників, а також урахування індивідуальних потреб та особливостей різних груп споживачів. Розвиток інноваційного потенціалу соціально-економічних систем залежить від управління цими детермінантами та їхнього поєднання залежно від контексту та потреб користувачів.

Оцінювання ефективності дифузії інновацій у соціально-економічних системах на макроекономічному рівні базується на різно-

манітних системах показників. Сьогодні прийнятими методами оцінювання ефективності національної інноваційної діяльності вважаються міжнародні індекси та рейтинги, зокрема Global Innovation Index (GII) [8], European Innovation Development Scoreboard [9], Bloomberg Innovation Index [10], Global Competitiveness Index (основа для дослідження національних показників інновацій та розвитку) [11] та ін.

GII публікується спільно Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, Корнельським університетом та міжнародною бізнес-школою INSEAD з 2007 року та вважається найповнішою оцінкою інноваційного розвитку країн у всьому світі. Він найкраще підходить для комплексного аналізу інноваційної діяльності більшості країн світу, оскільки методології, які використовуються для складання інших індексів, мають багато недоліків.

Так, Bloomberg Innovation Index розглядає лише шість показників інноваційної активності: 1) сума витрат на дослідження та розробки; 2) додана вартість виробництва на душу населення; 3) кількість вітчизняних високотехнологічних підприємств; 4) показники освітнього рівня; 5) кількість спеціалістів, які займаються науково-дослідною і дослідно-конструкторською діяльністю, на мільйон населення; 6) кількість патентних заявок на 1 мільйон населення та на мільйон доларів, витрачених на НДДКР.

Як видно зі списку розглянутих параметрів, Bloomberg аналізує шість окремих показників для складання рейтингів, а потім об'єднує результати в зведену таблицю. Насправді таке оцінювання є простим рейтингуванням країн за кількома параметрами і не може вважатися комплексним дослідженням їхньої інноваційної активності. Ще одним недоліком індексу є те, що Bloomberg надає дані лише за 50 країнами. На жаль, індекс не підходить для комплексної оцінки їхньої інноваційної діяльності для всіх країн, оскільки не всі вони входять до ТОП-50.

До Глобального індексу конкурентоспроможності (ГІК) країн (The Global Competitiveness Report) закладено інтегральний показник інноваційного розвитку країн, який відображає значення семи параметрів: інноваційний потенціал, якість науково-дослідних організацій, витрати компаній на

дослідження і розробки, співпраця між промисловістю та академічними колами в галузі НДДКР; державні закупівлі високотехнологічної продукції; наявність науковців та інженерів; кількість заявок за Договором про патентну кооперацію на мільйон населення. Саме ці параметри є головним недоліком ГІК: оскільки всі показники, за винятком останнього, визначають на основі експертного оцінювання, яке отримують за результатами інтерв'ю (експерти дають кожному параметру оцінки від 1 до 7).

Слід зазначити, що міжнародні індекси та рейтинги мають низку недоліків, які не дають можливість коректно оцінити ефективність впровадження результатів інноваційної діяльності й виявити основні проблемні аспекти, що перешкоджають дифузії інновацій соціально-економічних систем.

Останнім часом найпоширенішим методом дослідження ефективності складних соціально-економічних систем є метод аналізу середовища функціонування (Data Envelopment Analysis, DEA), який допомагає визначити тенденції у формулюванні інноваційної політики оновлення. Цей аналітичний метод був започаткований у 70-80-х роках ХХ століття в роботах А. Чарльза та ін. [7]. DEA є класичним застосуванням підходу лінійного програмування до розв'язання задач порівняння багатопараметричних об'єктів на основі ефективності їх функціонування та продуктивності. Ключовим елементом DEA є питання про напрямок потоків даних, яке визначає, який тип змінної (вхідний або вихідний) слід використовувати як основу для розрахунку ефективності:

– моделі, орієнтовані на вхідні параметри (input-oriented models), показують, як можна скоротити наявні ресурси (inputs), оцінку ефективності з урахуванням поточного рівня параметрів;

– моделі, орієнтовані на результати (output-oriented models), показують, як можна збільшити випуск, враховуючи поточний рівень наявних ресурсів [12].

У своїх дослідженнях науковці використовують різноманітні вхідні та вихідні дані для впровадження DEA щодо ефективності національних інноваційних систем країн. Як правило, обирають схожі вхідні дані – показники обсягу використаних людських і фінансових ресурсів (таблиця 1).

Таблиця 1 – Вхідні та вихідні дані, що використовують в аналізі DEA для дослідження ефективності інноваційної діяльності

Наукова робота	Показники, що характеризують вхідні дані (Inputs)	Показники, що характеризують вихідні дані (Outputs)
Глобальний інноваційний індекс [8]	- інститути (політичне, правове і бізнес-середовище); - людський капітал і дослідження (освіта, НДДКР); - інфраструктура (ІКТ, загальна інфраструктура, екологічна обстановка); - розвиток внутрішнього ринку (кредити, інвестиції, торгівля, конкуренція); - розвиток бізнесу (працівники сфери освіти, інноваційні зв'язки, освоєння знань)	- освітні й технологічні результати (створення знань, вплив знань, поширення знань); - креативні результати (нематеріальні активи, креативні товари і послуги, онлайн-креативність)
Afzal M. N. I. [13]	- вікова структура населення; - кількість користувачів комп'ютерів (на 1 тис осіб); - обсяг виданих кредитів (% від ВВП); - витрати на НДДКР (% від ВВП); - % дітей, прийнятих в середню школу; - вартість відкриття бізнесу (% від ВНД на душу населення); - торгівля (% від ВВП); - обсяг природної ренти (% від ВВП) продукції (% від обсягу експорту)	- патентна активність; - кількість наукових публікацій (на 1 тис осіб); - експорт високотехнологічної
Cai Y., Hanley A. [14]	- трудові ресурси (кількість науково-дослідних співробітників); - фінансові ресурси (загальні національні витрати на НДДКР)	- кількість виданих патентів WIPO; - кількість наукових публікацій; - обсяг експорту високотехнологічних галузей
Carayannis E. G., Goletsis Y., Grigoroudis E. [15]	- населення з вищою освітою (третій ступінь освіти); - витрати на НДДКР; - не науково-дослідні витрати на інновації	- технологічні (продуктові або процесні) інноватори; - нетехнологічні (маркетингові або організаційні) інноватори; - продаж нових для ринку і нових для фірм продуктів
Bielicki M., Lesniak M. [16]	- обсяг європейських фондів; - національний внесок	- частка високотехнологічної продукції в експорті; - частка дослідного персоналу в загальній кількості зайнятих; - патентні заявки (на млі мешканців); - частка високотехнологічних підприємств у загальній кількості підприємств
Kalapouti K., Petridis K., Malesios Ch., Dey P.K. [17]	- витрати на НДДКР; - людський капітал	- кількість заявок на патенти що регіони виробляють, - регіональний рівень зайнятості; - рівень регіонального розвитку; - ступінь різноманітності інноваційної діяльності
Carayannis E. G., Goletsis Y., Grigoroudis E. [18]	- кількість аспірантів; - ступінь участі в безперервній освіті; - загальні витрати на НДДКР	- експорт високотехнологічної продукції; - продаж нових інновацій (для ринку і для фірм); - ліцензійні та патентні платежі з-за кордону; - кількість заявок на реєстрацію торгових марок
H. J. Anderson, J. Stejskal [19]	- людський ресурс; - творчість; - фінанси; - нефінансові структури	- зайнятість (EMP) у наукомістких видах діяльності; - продажі нових інновацій

Джерело: розроблено авторами за матеріалами: [8, 13 – 19]

Так для розрахунку Глобального інноваційного індексу використовують 80 різних показників, що характеризують інноваційний розвиток кожної досліджуваної країни. Ці показники поділяють на дві групи:

1) наявні ресурси і умови для проведення інновацій (Innovation Input);

2) досягнуті практичні результати здійснення інновацій (Innovation Output) [8].

У дослідженні Е. Караянніс та ін. [18] використовували двоетапний DEA щодо розділення інноваційного процесу на процеси створення знань і комерціалізації. Такий поділ дає можливість врахувати вплив часових лагів. За результатами першого етапу DEA-аналізу формувалися проміжні показники, тобто вихідні дані для першого етапу аналізу та вхідні дані для другого етапу: кількість цитувань наукових публікацій, кількість патентних заявок, зайнятість у наукомістких галузях, кількість малих і середніх підприємств, які співпрацюють з іншими організаціями, обсяг венчурного фінансування, кількість внутрішніх інновацій підприємства та кількість спільних публікацій приватних і державних організацій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для ефективної дифузії інновацій важливо розуміти та враховувати детермінанти, визначені авторами, та знаходити оптимальний баланс між ними в кожному конкретному випадку. На основі аналізу показників, які використовують для оцінювання ефективності інноваційної діяльності соціально-економічних систем на макроекономічному рівні, встановлено, що вони характеризують різні аспекти національного інноваційного розвитку, відображаючи не лише результати інноваційної діяльності, а й наявні інноваційні ресурси. Проте, вчені досі не мають єдиної думки щодо складу системи показників оцінювання ефективності дифузії інновацій та їхньої кількості. З метою усунення суб'єктивності в подальших дослідженнях доцільно використати математичні методи формування такої системи показників оцінювання.

Література

1. Роджерс Е. Проспективний і ретроспективний погляд на модель дифузії. *Journal of Health Communication*. 2004. № 9(S1), 2004. С. 13–19.

2. Дахан М. Моделювання розповсюдження інновацій для розширеного охоплення ІКТ та мобільних технологій. *IEEE Global*

Humanitarian Technology Conference, 2011. IEEE, USA. С. 393 – 397.

3. Маннан Б., Халім А. Розуміння основних параметрів і детермінант, які допомагають у поширенні та прийнятті інноваційних продуктів: використання підходу АНР. *Journal of Global Entrepreneurship Research*. 2017. № 7. С. 12. <https://doi.org/10.1186/s40497-017-0072-4>.

4. Мехеді Ш. Р. Динаміка інновацій: дослідження моделі дифузії з обмеженнями ефективності та формування політики. *Міжнародний журнал перспективних досліджень*. 2018. № 6. <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/6475>.

5. Занелло Г., Фу Х., Моне П., Вентреска М. Створення та поширення інновацій у країнах, що розвиваються: систематичний огляд літератури. *Journal of Economic Surveys*. 2015. № 30(5).

6. Ласковська-Рутковська А. Як виміряти ефективність розповсюдження інновацій у ланцюзі поставок – запропонована методологія *Global Business and Economics Review*. 2018. № 20(5/6):558 doi:10.1504/GBER.2018.094444

7. Чарнс А., Купер В. та Роудс Е. Вимірювання ефективності підрозділів прийняття рішень. *Європейський журнал операційних досліджень*. 1978. Вип. 2. С. 429 – 444.

8. Global Innovation Index 2020. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.

9. European Innovation Scoreboard 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_1150.

10. Bloomberg. URL: <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries>.

11. The Global Competitiveness Report 2020. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>.

12. Купер В. В., Сейффорд Л. М., Тон К. Аналіз охоплення даних: вичерпний текст із моделями, додатками, довідками та програмним забезпеченням DEA-Solver. 1-е вид. Norwell: Kluwer Academic Publishers, 2000. 131 с.

13. Афзал М. Н. І. Емпіричне дослідження національної інноваційної системи (NIS) з використанням аналізу охоплення даних (DEA) та моделі ТОВІТ. *Міжнародний огляд прикладної економіки*. 2014. № 4 (28). С. 507 – 523.

14. Цай Й., Ханлі А. Building BRICS: 2-Stage DEA аналіз ефективності R&D. *Kiel Working Paper*. 2012. № 1788. С.67 – 99.

15. Караянніс Є. Г., Голеціс Ю., Григорудіс Е. Багаторівневе багатоетапне вимірювання ефективності: приклад інноваційних систем. *Операційні дослідження*. 2015. № 2 (15). С. 253–274.

16. Біліцький М., Лесняк М. Порівняння ефективності національних інноваційних систем у країнах ЦСР. *DEA Approach*. 2016. С. 87–95.

17. Калапуті К., Петрідіс К., Малесіос С. та ін. Вимірювання ефективності інновацій за допомогою комбінованого аналізу охоплення даних і моделювання структурними рівняннями: емпіричне дослідження в регіонах ЄС. *Annals of Operations Research*. 2020. № 294. С. 297–320 <https://doi.org/10.1007/s10479-017-2728-4>.

18. Караянніс Е. Г., Григорудіс Е., Голєціс Ю. Багаторівнева та багатоступенева оцінка ефективності інноваційних систем: багатоцільовий підхід DEA. *Експертні системи з додатками*. 2016. № 62. С. 63 – 80.

19. Андерсон Х. Дж., Стейскал Дж. Ефективність поширення інновацій серед держав-членів ЄС: аналіз охоплення даних. *Економіка*. 2019. № 7(2). С. 34.

References

1. Rogers, E. (2004). A Prospective and Retrospective Look at the Diffusion Model. *Journal of Health Communication*, 9(S1), 13–19.

2. Dahan, M. (2011). Modeling the Diffusion of Innovations for Extended Reach to ICT and Mobile Technologies. In: *IEEE Global Humanitarian Technology Conference, USA*, 393-397.

3. Mannan, B., Haleem, A. (2017). Understanding major dimensions and determinants that help in diffusion & adoption of product innovation: using AHP approach. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 7, 12. <https://doi.org/10.1186/s40497-017-0072-4>.

4. Mehedy, Sh. R. (2018). Innovation dynamic: a study of diffusions model with efficiency restrictions and policy making. *International Journal of Advanced Research*. 6 (Feb). <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/6475>.

5. Zanello, G., Fu, X., Mohnen, P. and Ventresca, M. (2015). The creation and diffusion of innovation in developing countries: A systematic literature review. *Journal of Economic Surveys*, 30(5).

6. Laskowska-Rutkowska, A. (2018). How to measure the efficiency of the diffusion of innovation in the supply chain - proposed methodology. *Global Business and Economics Review*, 20(5/6):558 doi:10.1504/GBER.2018.094444

7. Charnes, A., Cooper, W. and Rhodes E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision

Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429 – 444.

8. Global Innovation Index 2020. Retrieved from: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.

9. European Innovation Scoreboard 2020 Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_1150.

10. Bloomberg Retrieved from: <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries>.

11. The Global Competitiveness Report 2020 Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>.

12. Cooper, W. W., Seiford, L. M. and Tone K. (2000). *Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, Reference and DEA-Solver Software*. 1st ed. Norwell: Kluwer Academic Publishers, 131.

13. Afzal, M. N. I. (2014). An Empirical Investigation of the National Innovation System (NIS) Using Data Envelopment Analysis (DEA) and the TOBIT model. *International Review of Applied Economics*, 4 (28), 507 – 523.

14. Cai, Y, Hanley, A. (2012). Building BRICS: 2-Stage DEA analysis of R&D efficiency. *Kiel Working Paper*, 1788, 67 – 99.

15. Carayannis, E. G., Goletsis, Y. and Grigoroudis, E. (2015). Multi-level Multi-stage Efficiency Measurement: the Case of Innovation Systems. *Operational Research*, 2 (15), 253 – 274.

16. Bielicki, M., Lesniak, M. (2016). CEE Cross-Country Comparison of National Innovation Systems Efficiency. *DEA Approach*, 87-95.

17. Kalapouti, K., Petridis, K. and Malesios, C. (2020). Measuring efficiency of innovation using combined Data Envelopment Analysis and Structural Equation Modeling: empirical study in EU regions. *Annals of Operations Research* 294, 297–320. <https://doi.org/10.1007/s10479-017-2728-4>.

18. Carayannis, E. G., Grigoroudis, E. and Goletsis, Y. (2016). A Multilevel and Multistage Efficiency Evaluation of Innovation Systems: A Multiobjective DEA approach. *Expert Systems with Applications*, 62, 63-80.

19. Anderson, H. J., Stejskal, J. (2019). Diffusion Efficiency of Innovation among EU Member States: A Data Envelopment Analysis. *Economies*, 7(2), 34.

Стаття надійшла
до редакції : 15.05.2023 р.

Стаття прийнята
до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Гребенікова О. В., Денисова Т. В. Ідентифікація детермінантів ефективності дифузії інновацій соціально-економічних систем. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2(50). С. 6–12.

CREATION OF CLUSTERS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE KAZAKHSTAN ECONOMY

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.02>

Formulation of the problem. In the context of Kazakhstan, the creation of clusters acquires special importance, since this country has been actively implementing the strategy of finding alternative ways of economic development and diversification of its structure in recent years. Cluster initiatives are aimed at uniting enterprises in a certain sector or region in order to create a synergistic effect and ensure joint development. This creates favorable conditions for attracting investments, increasing production efficiency, improving product quality, and increasing competitiveness on the international market. *The purpose of the article* is to analyze the positions of the creation of clusters in the conditions of Kazakhstan to determine the level of sustainable development of the country based on the rating of the indices of the leading international rating companies. *The methodological basis of the research* was the logical methods of information processing, statistical analysis, comparison. *The main hypothesis of the study* was the assumption that in order to determine the level of sustainable development of a single country at the international level, an assessment of the economic, social, and environmental components of sustainable development is necessary. *Presenting main material.* The article reveals: the prospects of the cluster organization of the national economy of Kazakhstan, the essence and structure of the cluster. Based on the results of the analysis of indicators of socio-economic development of the East Kazakhstan region, the prerequisites for the creation of an auto industry cluster have been determined. *Originality and practical significance of the research.* The article considers the main aspects of the creation of clusters in Kazakhstan, including success factors, the role of the state and institutional structures, interaction with other sectors of the economy and global production chains. Examples of successful implementation of the cluster model in various sectors of Kazakhstan's economy are analyzed, as well as prospects for further development of this approach are considered. *Conclusions.* The research is aimed at revealing the potential of the cluster approach in the development of the economy of Kazakhstan, its advantages and opportunities for creating a sustainable and innovative economic system. Through systematic analysis and the use of modern research methods, we will try to identify key success factors and recommendations for the further development of clusters in the context of Kazakhstan.

Key words:

cluster, competitiveness, production cooperation, region, gross regional product, project, state program.

СТВОРЕННЯ КЛАСТЕРІВ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КАЗАХСТАНУ

Постановка проблеми. У контексті Казахстану, створення кластерів набуває особливої ваги, оскільки ця країна протягом останніх років активно впроваджує стратегію пошуку альтернативних шляхів розвитку економіки та диверсифікації її структури. Кластерні ініціативи спрямовані на об'єднання підприємств у певному секторі або регіоні з метою створення синергетичного ефекту та забезпечення спільного розвитку. Це створює сприятливі умови для залучення інвестицій, підвищення ефективності виробництва, покращення якості продукції та підвищення конкурентоспроможності на міжнародному ринку. *Метою статті* є аналіз позицій створення кластерів в умовах Казахстану для визначення рівня сталого розвитку країни на основі рейтингу індексів провідних міжнародних рейтингових компаній. *Методологічною основою дослідження* стали логічні методи обробки інформації, статистичний аналіз, порівняння. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення, що для визначення рівня сталого розвитку окремо взятої країни на міжнародному рівні необхідна оцінка

¹ Садиков Жасулан Амангельдійович, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та туризму, Казахський університет економіки, фінансів та міжнародної торгівлі, м. Астана, Казахстан.

Sadykov Zhasulan, Ph.D. in Economic Sciences, Associate Professor of Social work and tourism Department, Kazakh University of Economics, finance and international trade, Astana, Kazakhstan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8236-3458>

e-mail: sasykov@kuef.kz

економічної, соціальної, екологічної складових стало розвинути. *Виклад основного матеріалу.* У статті розкрито: перспективи кластерної організації національної економіки Казахстану, сутність та структура кластера. За підсумками аналізу показників соціально-економічного розвитку Східно-казахстанської області визначено передумови створення автопромислового кластера. *Оригінальність та практичне значення дослідження.* У статті розглянуті основні аспекти створення кластерів в Казахстані, включаючи фактори успіху, роль держави та інституційних структур, взаємодію з іншими секторами економіки та глобальними ланцюгами виробництва. Проаналізовані приклади успішного впровадження кластерної моделі у різних секторах економіки Казахстану, а також розглянуті перспективи подальшого розвитку цього підходу. *Висновки.* Дослідження спрямоване на розкриття потенціалу кластерного підходу у розвитку економіки Казахстану, його переваги та можливості для створення стійкої та інноваційної економічної системи. Шляхом системного аналізу та використання сучасних дослідницьких методів, ми намагатимемося виявити ключові фактори успіху та рекомендації щодо подальшого розвитку кластерів в контексті Казахстану.

Ключові слова:

кластер, конкурентоспроможність, виробнича кооперація, регіон, валовий регіональний продукт, проект, державна програма.

Formulation of the problem. In the changing conditions of the modern global economy, where competitiveness and innovation are key factors in the country's development, the creation and development of clusters become an important tool for ensuring sustainable economic growth. Kazakhstan, as a country with great potential and rich natural resources, is constantly looking for effective ways to stimulate its economic potential and attract investments.

This scientific article is devoted to the study of the role of clusters in the development of Kazakhstan's economy and their contribution to achieving sustainable growth and competitiveness. The cluster approach is based on the concept of interaction between enterprises, scientific research institutions, educational institutions and other actors in the region with the aim of creating favorable conditions for innovative development and increasing productivity.

In modern conditions of high competition in the markets of industrial goods and scientific achievements, there is a change in the directions of development of the economy and the organization of industry. The priority task is to ensure a sustainable competitive national economy based on the introduction of advanced technologies, environmentally friendly, safe production, product quality management systems, and resource saving systems.

The factors hindering the economic development of Kazakhstan at the present stage are: a low degree of diversification, underdeveloped small and medium-sized businesses, the preservation of a raw orientation, which causes dependence on world prices for energy and other commodities.

An analysis of world economic practice shows that the most cost-effective, competitive and promising direction for business development is industrial cooperation, which involves small, medium and large enterprises. This is due to the fact that in the context of reforming local self-government, the interaction of the state, business and various institutional structures as the three most important subjects of economic policy, as well as the network interaction of various companies with each other, is of fundamental importance. Such effective cooperation is achieved within the framework of industrial clusters, which are a territorial concentration of a set of interconnected companies, as well as state and public institutions necessary for the development of the cluster's competitive advantages.

Analysis of the rest of the research and publications. Many foreign scientists deal with competitiveness management issues, including M. Porter, M. Mescon, P. Drucker, A. Thompson, F. Hedouri, and F. Brian T. The idea to use the cluster approach for competitiveness management belongs to Michael Porter. Further, it was developed in the works of many authors, such as Reine F., Feather E., Sweeney S., Martin R., Sanli P, Brenner T. Among Russian scientists, this direction is being developed by Belousov D., Salnikov D., Sivakov D. , Gurova T., Voronov A., Buryak A. At present, due to the complexity of the object of study, a holistic methodology on this problem has not yet been developed in the domestic literature. Few Russian researchers consider the very process of cluster formation. In most works, already established intersectoral complexes are analyzed. When creating an industrial policy mechanism that implements the idea of clusters, one has to overcome a number

of significant difficulties due to the specifics of the domestic economy and the multidimensionality and subjectivity of the nature of assessments of cluster schemes.

Thus, the task of adapting and substantially supplementing the existing approaches and methods for identifying and evaluating clusters arises. Moreover, the main task is not the process of defining clusters, but the possibility of developing on their basis an industrial policy for sustainable growth and ensuring the competitiveness of the economy of the Republic of Kazakhstan.

The purpose of the article is to reveal an approach to the formation of a regional industrial policy based on the creation of cluster schemes on the example of the automotive industry in the East Kazakhstan region.

Presentation of the main research material. The term "cluster" comes from the English. cluster (swarm, bunch, pile, accumulation, group). According to the theory of Michael Porter, "a cluster is a group of geographically adjacent interconnected companies (suppliers, manufacturers, etc.) and organizations related to them (educational institutions, government bodies, infrastructure companies) operating in a certain area and complementing each other" [1]. The cluster consists of an industrial and production core and an infrastructure segment that ensures its full-scale operation. The infrastructure segment is a network of diversified institutions providing training of professional personnel, development of innovations, providing financial, information and other services.

In the infrastructure segment, the state plays an important role. The main task of state bodies in the field of cluster policy is to stimulate and support the creation and implementation of cluster initiatives. There are various types of clusters that differ in scale and focus, but in general, there are two main requirements for their creation.

First, the enterprises that are part of the cluster must be interconnected. A distinction is made between vertical links (chains of purchases and sales) and horizontal links (additional products and services, use of similar specialized inputs, technologies or institutions, and other links). Secondly, clusters should unite geographically close groups of interconnected companies. The joint location of companies contributes to the formation and increase of the value-creating advantages resulting from the network of interactions between firms.

In Kazakhstan, to ensure sustainable and balanced economic growth through diversification and increasing its competitiveness, a state program was developed for the accelerated industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2024 [2]. It is based on the principles of focusing on business initiatives, supporting "breakthrough" projects and cluster initiatives in the non-commodity sector. The cluster organization of the national economy provides for the following possible option for the development of clusters in the regions of Kazakhstan:

West Kazakhstan region – clusters associated with deep processing of oil and gas; Southern region – cotton, rice, fruits and vegetables processing, wine-making; East region – interstate cluster of efficient use of coal and clusters for advanced processing of bauxite ore and other types of mineral raw materials; Central Kazakhstan – metallurgical cluster; Almaty – educational, entertaining, financial; Astana – clusters of situational and analytical work.

In the village of Alatau (Almaty region), an information technology cluster is already being created - a technopark. There are projects in the republic for the formation of technoparks in the cities of Stepnogorsk, Priozersk, an agro-industrial park in the village of Shortandy. The possibility of creating a silicon cluster and a cluster for the production of catalysts in Almaty is being explored.

In the Republic of Kazakhstan, one of the most attractive regions in terms of the formation and development of cluster structures is the East Kazakhstan region (EKR). The territory of the region, stretching for 283.3 thousand square meters. km, borders on two regions of the Russian Federation, one region of China and three regions of Kazakhstan.

The region is rich in natural resources. In terms of the richness of the subsoil, it is on a par with the Urals. The main wealth is multicomponent polymetallic ores. The main metals are lead, zinc and copper, by-products are gold, silver, antimony, mercury, cadmium, tungsten, molybdenum, bismuth, thallium, indium, tellurium, niobium and other rare metals. In addition to polymetallic ores, there are deposits of tin, tantalum, titanium, magnesium, nickel and cobalt in the Altai Mountains. Among the manufacturing industry are the largest joint-stock companies: Kazzinc, Ust-Kamenogorsk Titanium and Magnesium Plant, Ulba Metallurgical Plant; association

"Vostokkazmed" – a branch of the corporation "Kazakhmys".

Eastern Kazakhstan is an industrialized region with a high level of industrial development. The bulk of gross value added is produced in industry. The basic branch of the economy is non-ferrous metallurgy, mechanical engineering and metalworking, energy, forestry and woodworking, light and food industries are also developed.

The results of assessing the level of economic development of the East Kazakhstan region and the performance of all economic entities of the region based on the gross regional product show that the contribution of this region to the country's economy is 5.9% in 2020. In terms of GRP in 2020, the Eastern The Kazakhstan region took the 6th position on the descending scale in the republican volume.

The financial result of large and medium-sized enterprises and organizations of East Kazakhstan region for August 2021 (rate: 1 US dollar - 146.14 tenge in 2021; 1 US dollar - 147.58 tenge in 2020) amounted to 10794.6 million tenge, in In the same period of 2020, a profit was made in the amount of 7199.7 million tenge [6].

The machine-building complex of the region is represented by large enterprises, such as: Asia-Avto CJSC, Vostokmashzavod JSC, Ust-Kamenogorsk Valve Plant JSC, Ust-Kamenogorsk Capacitor Plant JSC, Semipalatinsk Machine Plant JSC, Irtyshtsvetmetremont JSC, Mashzavod LLP, Kazelectromash LLP, Georgievsky Pumping Equipment Plant LLP. They produce cars "Niva", "Skoda", mining and processing equipment, oil and gas fittings, household electric motors and pumps of various modifications, capacitors and other electrical and cable products..

Indicators of socio-economic development of the East Kazakhstan region made it possible to use it as a platform for the development of the automotive industry cluster. Deliveries of Kazakh cars to the countries of Central Asia and the Caucasus can give the country more than \$1 billion in additional export earnings per year. Along with loading the capacities of JSC "Asia Auto", which is the only car assembly plant in the Republic, the "Map of industrialization of Kazakhstan for 2020 - 2024" [3] plans to build a full cycle car plant and a technology park for the production of automotive components (components in demand in the secondary market: seats, bumpers, fuel tanks, exhaust systems,

lighting, automotive harnesses, glass, tires, batteries, filters).

Over the years of existence of Asia Auto JSC, there has been a steady increase in production and financial indicators. Sales volume as of July 1, 2021 amounted to 7,763,095 thousand tenge, net profit - 697,677 thousand tenge [4]. The high competitiveness of the vehicles produced by the plant compared to foreign-made vehicles is confirmed by the results of sales. According to the results of the first half of the year, 3012 passenger cars were produced in the republic, AZIA AVTO JSC accounted for 2069 cars of KIA, Chevrolet, Lada, Skoda brands. Realization of cars in the territory of the Republic of Kazakhstan is carried out through its own branch network. At present, representative offices of AZIA AVTO JSC are open in all regional centers of the Republic of Kazakhstan.

In June 2020, an agreement was signed between the Government of the Republic of Kazakhstan and Asia-Avto JSC, according to which the company began to create a full cycle car plant. Engineering infrastructure is currently being designed for stamping, welding, painting shops and a technology park for the production of automotive components. The akimat allocated a plot of 95.5 hectares on the left bank of the Irtys for the construction of a new production facility. This part of Ust-Kamenogorsk today is experiencing a shortage of engineering communications - electricity and water supply, gasification and other networks. By providing the infrastructure for the new auto production, the communal issues of thousands of residents of the surrounding areas will be resolved. In addition, the new automotive industry center will give impetus to housing construction and the socio-economic development of the city - it is planned to build thousands of new apartments for employees of the plant, kindergarten and school.

The project, implemented by JSC "Asia Auto" with the support of the Government of the Republic of Kazakhstan and the Akimat of the East Kazakhstan region, meets the objectives of developing high-tech production with a multiplier effect of one to ten, a high proportion of local content and at the same time stimulates social development and modernization of non-primary industries. The total investment in the project is estimated at \$514 million. Reaching the design capacity will require the creation of 12,000 new jobs. The project will provide \$68.6 million in annual budget contributions and

export earnings of \$1.04 billion. The total GDP growth due to the project implementation will be \$1.8 billion annually.

The State Program for 2020-2024 raised the issues of providing qualified human resources for the entire machine-building industry:

1) covering the need for personnel in 16 specialties through training in universities and 19 educational institutions of TVET in Aktobe, Atyrau, East Kazakhstan, Karaganda, Kostanay, Mangystau, Pavlodar regions;

2) construction in 2012 of the Interregional center for training and retraining of personnel for the machine-building industry for 700 student places in Ust-Kamenogorsk [2];

3) introduction of a system of internships at manufacturing enterprises for a period of 3 months with the assignment of individual managers in the field;

4) ensuring co-financing of the program for advanced training of managerial personnel at advanced machine-building enterprises in developed countries.

Conclusions and prospects for further research. At the present stage, the problem of ensuring sustainable growth of the economy of the Republic of Kazakhstan by increasing the competitiveness of manufactured industrial products at the global, national and regional levels becomes paramount. Economic science is faced with the task of developing an industrial policy mechanism, the main goals of which are to ensure sustainable growth rates and increase competitiveness. These goals are met by the methodology for constructing cluster schemes, which, being intersectoral complexes, play the role of "points of growth" of the regional and national economy. Clusters make it possible to overcome structural limitations, as well as the single-industry structure of production that has developed in a number of economic entities.

Prospects for further research are to develop mechanisms to ensure domestic demand for domestic engineering products (through the reimbursement of part of the remuneration on loans, the purchase of automotive equipment for state executive bodies, their territorial bodies and subordinate institutions) and the provision of financial incentives for the promotion of

Kazakhstani machinery foreign construction products to the markets of Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Afghanistan.

References

1. Porter, M. E. (2002). *Competition*. Moscow: Williams Publishing House, 496.
2. State program on forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2024.
3. Map of industrialization of Kazakhstan for 2020-2024.
4. Mandiev, E. (2023). Official site of JSC "Aziya Auto". Retrieved from: www.aziaavto.kz (date of application: May 12, 2023).
5. Petrov, V. (2011). The giant auto cluster will be located in VKO. *Business Kazakhstan*, 36, 283.
6. Report on the activities of JSC "Asia Auto" for the second half of 2011. Retrieved from: www.kase.kz (access date: May 12, 2023).
7. Official tenge exchange rates established by the National Bank of Kazakhstan. Retrieved from: www.pavlodar.com (access date: May 12, 2023).
8. Index of global competitiveness. Retrieved from: <http://gtmarket.ru> (access date: May 12, 2023).

Література

1. Портер М.Е. *Конкуренція*. Москва: Видавничий дім "Вільямс". 2002. 496 с.
2. Державна програма з форсованого індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2020 – 2024 роки.
3. Карта індустріалізації Казахстану на 2020 – 2024 роки.
4. Мандієв Є. Офіційний сайт АТ «Азія Авто». URL: www.aziaavto.kz (дата звернення: 12.05.2023).
5. Петров В. Гігантський автокластер розміститься у ВКО. *Діловий Казахстан*. 2011 № 36. С. 283.
6. Звіт про діяльність АТ «Азія Авто» за II півріччя 2011 року. URL: www.kase.kz (дата звернення: 12.05.2023).
7. Офіційні курси тенге, встановлені Національним банком Казахстану. URL: www.pavlodar.com (дата звернення: 12.05.2023).
8. Індекс глобальної конкурентоспроможності. URL: <http://gtmarket.ru> (дата звернення: 12.05.2023).

Стаття надійшла

до редакції : 20.05.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Sadykov Zh. Creation of clusters and their role in the development of the Kkazakhstan economy. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2 (50). С. 13–17.

EFFICIENCY OF THE WORK OF HUMAN CAPITAL IN COMING TO SOCIETY 5.0

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.03>

Formulation of the problem. The research was conducted among employees who constitute human capital in Polish companies and a subject of research was the effectiveness of human capital work in the transition to the society 5.0. *The purpose of the article* is to analyze the efficiency of using human capital in the context of the onset of society 5.0 and the features of digitization of human life. *The methodological basis of the research* was the logical methods of information processing, statistical analysis, comparison. *The main hypothesis of the study* was the assumption that in order to determine the level of sustainable development of a single country at the international level, an assessment of the economic, social, and environmental components of sustainable development is necessary. *Presenting main material.* The analysis of the literature of Polish and foreign authors as well as online materials were used to achieve the research goal and to verify the thesis. Moreover, a reference was made to the results obtained in the research project "Development of human capital in society 5.0" (670 people took part in the research, and it is still being continued), which formed the basis of questionnaire analysis. The results of these research made a significant contribution to the process of managing contemporary organizations which operate in the conditions of increasing digitalization. *Originality and practical significance of the research.* Observation of current reality allows us to draw a conclusion that the development of human capital is one of the most important conditions that can lead to growth of effectiveness in employees' performance and company's development. This is particularly important at a current stage of development where the acceleration in scientific and technological progress leads to rapid changes and changes in knowledge and skills. *Conclusions.* The issues presented in the article certainly do not exhaust the topic, but it can be a starting point for deeper analysis, and can also be a premise for new scientific challenges. Challenges for further scientific inquiries and identifying new directions for further analytical research which are undoubtedly determined by changes in the current reality.

Key words:

development, human capital, investments, society 5.0.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ НАСТАННЯ СУСПІЛЬСТВА 5.0

Постановка проблеми. Дослідження проводилося серед працівників, які становлять людський капітал польських компаній, і предметом дослідження була ефективність роботи людського капіталу в умовах переходу до суспільства 5.0. *Метою статті* є аналіз ефективності використання людського капіталу в контексті настання суспільства 5.0 та особливостей цифровізації людського життя. *Методологічною основою дослідження* були логічні методи обробки інформації, статистичного аналізу, порівняння. *Основною гіпотезою дослідження* було припущення, що для визначення рівня сталого розвитку окремої країни на міжнародному рівні необхідна оцінка економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку. *Виклад основного матеріалу.* Для досягнення поставленої мети дослідження та перевірки тези використано аналіз літератури польських та зарубіжних авторів, а також матеріали в Інтернеті. Крім того, було зроблено посилання на результати, отримані в дослідницькому проекті «Розвиток людського капіталу в суспільстві 5.0» (у дослідженні взяло участь 670 осіб, воно ще триває), які лягли в основу аналізу анкети. Результати цих досліджень зробили вагомий внесок у процес управління сучасними організаціями, які працюють в умовах посилення цифровізації. *Оригінальність та практична значущість дослідження.* Спостереження за поточною дій-

¹ Стемплевська Людмила, канд. екон. наук, професор, Академія фінансів і бізнесу, Університет Вістула, Варшава, Польща.

Stemplewska Ludmiła, Ph.D. in Economic Sciences, Professor, Vistula University, Vistula Academy of Finance and Business in Warsaw, Warsaw, Poland.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4465-8918>

e-mail: l-stemplewska@wp.pl

сністю дозволяє зробити висновок, що розвиток людського капіталу є однією з найважливіших умов, яка може призвести до зростання ефективності роботи співробітників і розвитку компанії. Це особливо важливо на сучасному етапі розвитку, коли прискорення науково-технічного прогресу призводить до швидких змін і змін у знаннях і навичках. *Висновки.* Проблеми, викладені в статті, безумовно, не вичерпують теми, але можуть стати відправною точкою для глибшого аналізу, а також можуть стати передумовою для нових наукових завдань. Виклики подальших наукових пошуків та визначення нових напрямів подальших аналітичних досліджень, які, безперечно, зумовлені змінами сучасної реальності.

Ключові слова:

розвиток, людський капітал, інвестиції, суспільство 5.0.

Formulation of the problem. Economy as a social system is based on rules of behaviour, organization of social coexistence, specific culture and human activity. People work to earn a decent living for themselves and their families. Creating a new reality and predicting future events depend a lot on an organization and human resources. Managers who want to adapt to upcoming changes are forced to create working conditions proper for the new reality in society 5.0.

Current economic growth is caused mainly by the development of Artificial Intelligence. We are living at the time in which globalization and digital technology transformation bring significant changes in the work environment. Internet of Things, Artificial Intelligence and robotics create new values which become pillars of a modern society

Employee's knowledge, attitude to work, motivation, level of personal development, health, talents, experience and skills constitute specific values for the company. These features are also key factors when we talk about human capital values in the work environment. Human capital value can change depending on various factors. One of the most important factors that influence these changes is digital technology development as it changes the usefulness of human capital in the work environment. Human's attitude towards work is changing, previously changed knowledge may turn out useless. Nowadays employees are required to possess new skills and management realize that individual approach towards employees is becoming a norm.

Employees' professional development means acquiring new competencies, knowledge and skills, which can be used in their present and future professional activity. It is a process of gaining knowledge, professional training, reskilling and improving employees' qualifications which allows an employee to

accomplish current tasks and perform new professional functions.

Investing in human capital aims at improving employees' skills and qualifications. These investments must contribute to creating a favorable climate for sharing knowledge within a team, improving employees' motivation and increasing productivity. Investing in development of human capital must have an effect in the future which will enable employees to carry out their tasks freely in new and unpredictable conditions. Creating the right conditions for increasing human capital efficiency is not an easy task. However, ongoing technological changes and acceleration of civilization development require making every effort to welcome the new reality in which it will be easier for all market players to find themselves. There are a lot of reasons for a need to deepen the research in the field of human capital development.

Due to the importance of the above-mentioned issues, the aim of the study is analysis and evaluation of selected elements of human capital productivity in the transition to society 5.0. Empirical research was subordinated to this aim. The analysis of this research allowed us to verify the thesis of this chapter: the level of investment in the development of human capital in a company remains at an average level. Effectiveness of work of human capital is mainly related to the operational efficiency and effectiveness and a lot of companies already comply with the requirements of the society 5.0.

The research was conducted among employees who constitute human capital in Polish companies and a subject of research was the effectiveness of human capital work in the transition to the society 5.0.

The analysis of the literature of Polish and foreign authors as well as online materials were used to achieve the research goal and to verify the thesis. Moreover, a reference was made to the results obtained in the research project

“Development of human capital in society 5.0” (670 people took part in the research, and it is still being continued) which formed the basis of questionnaire analysis. The results of these research made a significant contribution to the process of managing contemporary organizations which operate in the conditions of increasing digitalization.

Before the research question was raised knowledge about it was insufficient as it had not been satisfactorily discussed. This study can contribute to broadening knowledge about the presented issue as well as draw attention to an important aspect of questions related to the effectiveness of human capital work in transition to society 5.0.

Analysis of the rest of the research and publications. Professional development is a continuous and complex process which includes: professional training, career development and update qualifications. Implantation of a concept of human capital development means creating a flexible and specific system of professional training, focused on solving strategic problems of an organization. Education and the learning process play an unambiguous role in achieving professional goals [1, p.121-122].

The purpose of the article is to analyze the efficiency of using human capital in the context of the onset of society 5.0 and the features of digitization of human life.

Presentation of the main research material. The development of human capital enables to solve the problems faced by organizations, to increase productivity and quality of work, as well as problems faced by employees - it increases the standard of living, allows to implement knowledge and skills. Employees face the need of being more competitive in relation to Artificial Intelligence, they are forced to demonstrate skills that will give them a chance to remain on the labor market.

However, human capital management must be concentrated on solving the following problems:

- development of a strategy for formation of highly-qualified staff;
- identification of employees' need for professional training;
- selection of forms and methods of employees' professional development;
- selection of software, methodology and logistics of a training process as a key to quality;

- ensure financial means which will allow organizing all necessary training.

A key factor in management of professional development constitutes an organization of interrelated processes of shaping employee's competitive personality traits, these processes include: professional training, upbringing, consulting, preparation and adaptation. Professional development results in wide, intellectual and professional personal development, it helps to expend human's erudition and strengthens self-confidence.

Some of the most important spheres of human capital development are: bringing out employee's potential, stable employment, employment of elderly people, proper relations persons at risk of social exclusion, health and health care system as well as improvement of qualifications and competencies of people already employed.

I would like to present here some interesting results of the above-described research concerning the main goal of this study. Chart No 1 presents the level of investments in the development of human capital in consideration with the ideas and adopted direction of professional development of human capital.

The respondents were asked a question: To what extent does your company contribute to your development? Respondents' answers differed but most often they pointed out that the level of contribution of the company they work for in their development is on an average level. Such an answer was given by 40% of respondents. At the same time 36% of respondents think their employers care enough about the employees' development. At the same time only 10% of respondents think that their employers care about the development of human capital at a very high level.

A lot of managers realize that investing in human capital development is necessary but not all of them fulfill this need which can be due to various reasons. The market dictates conditions that make it necessary to reevaluate the role of staff in a company. Satisfying the needs of human capital requires a lot of changes from an employer. A lot of companies adopted a policy that employees should develop their skills on their own. Such an attitude is due to cost savings and a threat that the employee, whose development company financed, may leave the job, etc.

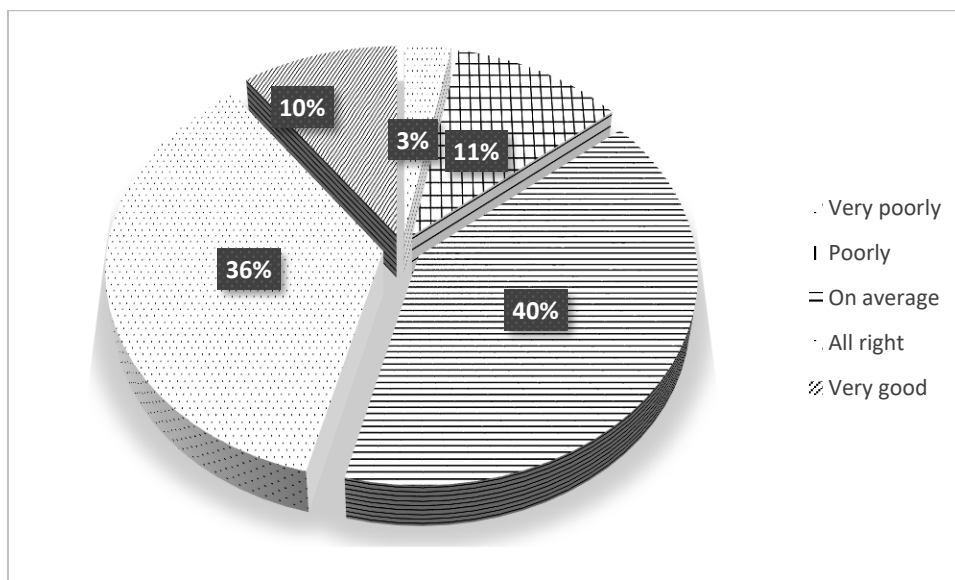

Figure 1 – Level of investment in human capital development in a company
 Source: developed on the basis of own research

Investing in human capital is extremely important, especially in times of intensive development of new technologies that redefines workplaces but this process requires individualized approach and taking into account satisfying diverse needs of employees as well as creating the conditions for employees' independent actions.

Human capital, in their actions, always follows specific rules, which can be: their own benefits and attempts to satisfy unmet needs. The quality of employees' performance depends on knowledge, experience, willingness to act, conditions in which they act and technological changes at the workplace. The management faces challenges that are difficult to meet in order to reach the high level of human capital effectiveness.

Effectiveness is a concept that has not been defined in the literature in an explicit way. According to common economic theories, the term refers to the concept *Optimum* Pareto, i.e. such a combination of goods at which the level of utility of all market participants is completely maximized [9]. This type of effectiveness involves not only the proper choice of goods, but also their appropriate allocation among consumers in order to maximize the level of their satisfaction [5].

Researchers who carry out research on effectiveness interpret this concept differently. It is worth emphasizing which terms are used in the literature to interpret this concept: "It is defined by such terms as: efficiency of operation, posi-

tive result, profitability, productivity, efficiency, effectiveness, expediency, rationality, economy and utility" [8].

Thus, effectiveness can be defined as a positive result, effectiveness of action and efficiency and ability to perform tasks. Effectiveness influences implementation of the strategy and goals of an enterprise, so that the company can grow and its importance against competitors increases.

B. Skowron-Mielik [7] considers the question of work effectiveness. The author notes that work effectiveness is a ratio of labor effects to labor input: "relating the magnitude of effects to a unit of human labor can be defined as labor efficiency, whereby the measure of human labor is most often the amount of time devoting to achieving goals, but it can also be the number of employees, although due to different working hours of employees, it is not a precise measure.

Pyszka also considers the ways of understanding effectiveness. In his work, he notes that the understanding of effectiveness can be broad, and its definition can be understood from various perspectives.

Respondents' answers to the question: "how is the need for work effectiveness of human capital determined in your company?" varied. For most companies the importance of work effectiveness of human capital is mainly related to efficiency and effectiveness of operations, as indicated by 33% of the surveyed employees. While positive results of work were indicated by 18% of the respondents.

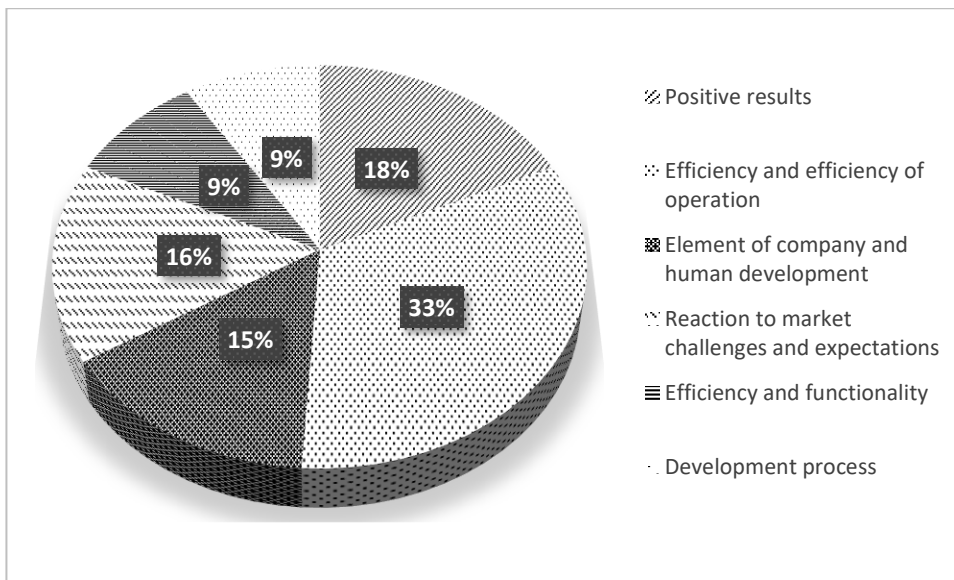

Figure 2 – Specifying work effectiveness of human capital in a company
Source: developed on the basis of own research

The next element indicated was the response to challenges and expectations (16%) and further the element of company and human development - indicated by 15% of respondents. The survey results show that currently efficiency and functionality and development process, both indicated by 9% of respondents, are at the lowest level of importance.

The method of measuring the employees' work effectiveness can be started from determining whether we are going to evaluate the work effectiveness of a single employee, group of employees, departments and organizations of a company or the effectiveness of the enterprise and its crew as a whole.

The researchers agree that the measurement of performance effectiveness should be performed using effectiveness indicators. M. Rydzewska-Włodarczyk makes an interesting comment on the subject: "in opposition to traditional approaches to measurement of effectiveness mainly based on financial performance, it is commonly accepted that the measurement of effectiveness should be carried out by using both financial and non-financial as well as quantitative and qualitative indicators. Certainly, an important point of reference for effective measurement is the set of goals and tasks [4].

Effectiveness of operations can be measured on three levels:

- the level of organization evaluation
- the level of a team evaluation
- the level of a workstation evaluation

It is worth presenting here some interesting methods of effectiveness performance:

- strategic scorecard
- audit of personnel function
- personnel controlling

Strategic scorecard (BSC) is a tool "that enables translating strategy of a given enterprise into specific tasks and measures of their implementation for individual organizational units". In this method enterprises use the concept of monitoring of strategy in the long-term. An enterprise that applies this method regularly evaluates the state of an organization. It is done using consistent systems.

The concept of a strategic scorecard is based on:

- dividing an organization into major strategic areas,
- coordination of these areas by putting them into perspectives and describing them with specific measurements.

These activities are intended to help understand a company's strategy and focus on creating consistency between goals and activities. The concept of strategic scorecard helps the organization to achieve its goals. The method discussed is also a form of strategic control.

Another measure is an audit of personnel function, "personnel audit is an audit whose field of diagnosis is the personnel employed in an organization" [3]. Audit of personnel function can be defined as "structured, independent and methodical study, and at the same time assessment of human resources and system of these resources that aim at monitoring the compliance of their condition with implemented standards". This method includes:

- human resources management strategy,
- actors and organization of process in the field of human resources,
- methods and techniques of human resources management,
- effects of human resources management,
- strategy, structure and organizational culture as factors that determine human resources management,
- the environment of personnel function.

The strategy in question consists in determining the contribution of a personnel unit to the implementation of organization's strategy. While implementing this strategy the organization focuses on undertaking specific actions. All employees must communicate with each other, it is advisable to share knowledge and every single worker is forced to educate and develop.

Personnel controlling is the last the methods mentioned in the study. Controlling means co-creation of plans, procedures and systems of information. It is also a method of management in a company which is orientated towards the future whose main characteristic is anticipation. In an organization controlling is carried out by committees, task forces with flexible composition. The ways the task forces operate are also flexible. Their performance is controlled by a specialist in controlling.

The main features of controlling are:

- coordinating activities,
- supervising work,
- methodical assistance,
- creating interesting solutions,
- inspiring,
- counteracting crisis situations.

It is worth outlining that the personnel controlling in question “constitutes a kind of ‘early warning system’, whose task is to recognize and identify phenomena inside the company and in its environment. It makes it possible to avoid or minimize suddenly emerging threats as well as take advantage of emerging opportunities”.

Personnel controlling can take various forms. The literature lists four basic forms of personnel controlling:

- single employment measure,
- systems of measures selected to monitor strategic goals,
- systems of measures that create cause-effect relations,
- general systems of measuring contribution of work effect to the success of enterprise.

Personnel controlling has one primary goal, which is to increase the effectiveness and efficiency of operations in an enterprise. The tasks of personnel controlling are defined in a passive and active way. Passive tasks of personnel controlling are determined by its role as an early warning system, whereas active tasks of personnel controlling mean optimal use of the opportunities inherent in human capital.

The person responsible for personnel controlling in a company must coordinate the work of a team efficiently, manage the work during implementation of projects, analyze the performance of employees as well as advise the management on possibilities of human capital development.

Summing up, there are a lot of methods of measuring effectiveness. In the literature, researchers indicate the extensiveness of the subject. We can draw a conclusion that numerous methods can be used to measure the effectiveness of organization's activities. The most popular are: strategic scorecard, audit of personnel function and personnel controlling. The effectiveness of organization's activities can also be measured by levels - the level of organization's evaluation, the level of a team evaluation, the level of a workstation evaluation. Indicators of effectiveness of activities can also play an important role in measuring effectiveness.

Skillful use of opportunities brought by the development of new technologies is extremely important, as acquiring new knowledge, creating new value by creating links between people and objects and worlds (real and virtual) is becoming a daily reality for new generations of workers. Modern technologies provide previously unknown possibilities to seek and find effective and efficient solutions to problems in a society, build better living conditions as well as maintain proper economic growth [2].

Table 1 presents a brief overview of stages of Internet development. The five-dimensional management methods create new challenges and change the approach to employees. Companies which manage to change their style of conducting a business from a dimension 4.0 to 5.0 will be more adapted to the specific reality.

Undoubtedly, workers' creativity and imagination should be a key factor to shaping the future [3]. The idea of 5.0 society is not a utopian vision of the future, it is a concept that shows one of the directions in which the richer version of the society is heading.

Table 1 – Stages of the Internet development

Stages	Characteristics	Examples of Google apps
Web 1.0	Internet as a collection of websites (electronic library), applications that allow file sharing and messaging; first search engines cataloging websites	Google Search
Web 2.0	Emergence of social media enabling deeper user interaction, evolution from data consumer to data prosumer	Google+ YouTube Maps Android
Web 3.0	Semantic correlation of information generated by prosumers or machines (IoT), evaluation of the usefulness of this information and its representation in the context of various applications	Google Now!
Web 4.0	Network devices use all available information to present it to the user in so-called augmented reality. The development of artificial intelligence and the omnipresence of the Internet allow the creation of "digital assistants"	Google Glass Google Translate AlphaGo
Web 5.0	Further miniaturization and development of the brain-computer interface (brain machine interface) leads to the integration of network devices with the human body, and ultimately to the beginnings of mass cybernetics; parallel development of robotics	Google Contact Lens

Source: [2]

The executives must answer the question: what can new technologies be used for? It can be noted that the latest technological developments, such as: Internet of things (which means that everything will be connected to the Internet), Artificial Intelligence (one of important aspects its adaptability to facilitate peoples' functioning in various dimensions), robotization (involving Artificial Intelligence that can be used not only in cyberspace but in a real world through robots), distributed ledger technology [2].

Society 5.0 will be a 'Society of Imagination'. Therefore, digital technologies and data should be used to create a society where people have a diverse lifestyle and pursue happiness in their own way. In the future people will also need imagination to change the world and creativity to materialize their ideas [2]. The goal, then, is to create a society, where everyone can create values anytime and anywhere in a safe and harmonious environment without any barriers [2].

Therefore, we can think that the improvement of peoples' competencies is reflected in the ability to use this knowledge effectively. It is no longer enough to simply define company's goals and achieve it according to generally accepted rules, it is necessary to apply a new approach to employees' development to make their work ef-

fective under the development of new digital technologies.

Having human capital with the highest qualifications and professional skills forces managers to apply new approaches, such as: problem solving and value creation, diversity, decentralization, resistance, sustainable development and environmental harmony.

Creativity and imagination should be a key factor to shaping the future. Skillful use of opportunities brought by the development of new technologies allows acquiring new knowledge, creating new value by creating links between people and objects and worlds (real and virtual). It provides previously unknown possibilities to seek and find effective and efficient solutions to problems in a society, build better living conditions as well as maintain proper economic growth. However, to make it possible it is necessary to overcome obstacles and barriers.

As shown in Table 1, the reality which is based on constant control and punishing workers is slowly going away. A lot of companies have already adapted the requirements of society 5.0.

Managers are looking for better tools to motivate employees to more effective work and personal development using creativity and ability to cope with stressful situations caused by uncertainty of tomorrow.

Table 2 – Transition to society 5.0

Society 4.0*	Average	Mode	Society 5.0**
economies of scale	4	8	problem solving and value creation
uniformization	7,5	6	diversity
concentration	6	8	decentralization
sensitivity	4,5	7	resistance
high impact on the environment / mass consumption	9	8	sustainable development and environmental harmony

Source: developed on the basis of own research

*1 - society 4.0

**10 - society 5.0

Three main components of society 5.0 such as stability, concentration on development and resilience to shocks, can appear in unpredictable reality causing changes in the environment and forcing employers and employees to find an effective way of conduct.

Conclusions and prospects for further research. The analysis of the research concerning human capital productivity and its transition to 5.0 society entitles to the conclusion that the level of investments in the development of human capital in a company remains on an average level, we can still observe lack of awareness that the increase in investment in human capital is necessary to increase the productivity of human capital which ensures better performance of a company. This is an important challenge for contemporary companies that operate in a new reality.

We may, therefore, presume that in most cases, human capital productivity is mainly connected with the efficiency and productivity of its performance. Knowledge is becoming the basis for identification, development and effectiveness of competences of human capital. Knowledge and information create value which enables an employee to reach an assumed level of effectiveness.

Knowledge update induces changes in the way of thinking. Our world is more and more dependent on digital space and the fifth dimension introduces companies into a sphere that should ensure completing the tasks, minimizing human's effort and facilitating human's work. After implementation of rules of the fourth dimension in a company it is possible to move on to the fifth dimension. Each dimension constitutes the next stage in the development of the relations and interpersonal relations and enables transition to the next dimension.

The considerations presented above emphasize the need to recognize that a lot of companies comply with the requirements of 5.0 society, although the concept of the 5.0 society is not widely known among managers and human resources.

Peace and focus on development should determine the 5.0 dimension. Mental and emotional aspects of human relations fall into and adapt to multidirectional reality in which human capital must possess the appropriate traits that fit a specific reality. However, not every person meets the requirements of the fifth dimension.

Observation of current reality allows us to draw a conclusion that the development of human capital is one of the most important conditions that can lead to growth of effectiveness in employees' performance and company's development. This is particularly important at a current stage of development where the acceleration in scientific and technological progress leads to rapid changes and changes in knowledge and skills.

The issues presented in the article certainly do not exhaust the topic, but it can be a starting point for deeper analysis, and can also be a premise for new scientific challenges. Challenges for further scientific inquiries and identifying new directions for further analytical research which are undoubtedly determined by changes in the current reality.

References

1. Grzesik, K., Szkwerek, K. (2015). *Rozwój zasobów ludzkich jako element rozwoju organizacji*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstwa, Nr 24, Wrocław, 121-122.
2. Harayamaa, Y. (2017). *Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society*,

[rozm. przepr. M. Fukuyama], „Hitachi Review” 2017, Vol. 66, No. 6: Collaborative Creation through Global R&D Open Innovation for Creating the Future, 82.

3. Markiewicz, P. (2016). *Audyt personalny – aspekt strategiczny*, [w]: *Studia i Prace Wydziału Nauk i Zarządzania*, nr 16, red. Kryk B., Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 261.

4. Rydzewska-Włodarczyk, M. (2015). *Pomiar efektywności procesów za pomocą kluczowych wskaźników efektywności*, [w]: *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia* nr 76, red. Sobieraj M., Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 339-339.

5. Samuelson, P. A., Nordhaus, W.D. (2012). *Ekonomia*, REBIS, Poznań, 161.

6. Sienkiewicz, Ł. (2010). *Rola szkoleń i rozwoju w budowaniu innowacyjności pracowników i przedsiębiorstwa*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 64.

7. Skorwon-Mielik, B. (2009). *Efektywność pracy – próba uporządkowania pojęcia*, [w]: *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi*, nr 1, red. Witzczak H., Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 31-33.

8. Skrzypek, E. (2012). *Efektywność ekonomiczna jako ważny czynnik sukcesu organizacji* [w]: *Efektywność – konceptualizacja i uwarunkowania*, red. Dudycz T., Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 313.

9. Wilczyński, R. (2014). *Pomiar efektywności a cele przedsiębiorstw*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 803, 547.

Література

1. Гжесік К., Шверек К. *Розвиток людських ресурсів як елемент розвитку організації*. Вроцлавський економічний університет, кафедра економіки та організації підприємства. 2015. № 24. С. 121-122.

2. Хараяма Ю. Суспільство 5.0: прагнення до нового людиноцентричного суспільства, [інтерв. перетин М. Фукуяма], «Hitachi Review» 2017, Том 66, № 6: Спільна творчість через глобальні відкриті інновації в дослідженнях і розробках для створення майбутнього, 2017. С. 82.

3. Маркевич П. Аудит персоналу – стратегічний аспект. Дослідження та праці факультету науки та управління. ред. Крик Б., Видавництво Щецинського університету, Щецин, 2016. № 16, 261 с.

4. Ридзевська-Влодарчик М. Вимірювання ефективності процесів за допомогою ключових показників ефективності. *Фінанси, фінансові ринки, страхування*. 2015. № 76. С. 339-339.

5. Самуельсон П.А., Нордхаус В.Д. *Економіка*, REBIS. Познань, 2012. 161 с.

6. Сенкевич Л. Роль навчання та розвитку в розвитку інноваційності співробітників і компанії. Варшава: Видавництво Ч.Х Бек, 2010, 64 с.

7. Скорвон-Мелік Б. Ефективність роботи – спроба впорядкувати концепцію. *Управління людськими ресурсами*. 2009. № 1. С. 31-33.

8. Скрипаль Є. Економічна ефективність як важливий чинник успіху організації. Ефективність – концептуалізація та умови, ред. Дудич Т. Видав-во: Економічний університет у Вроцлаві, Вроцлав, 2012, 313 с.

9. Вільчинський Р. Вимірювання ефективності та цілі компанії. *Науковий журнал Щецинського університету*. 2014. № 803. С. 547.

Стаття надійшла

до редакції : 20.05.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Stemplewska L. Efficiency of the work of human capital in coming to society 5.0. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2 (50). С. 18–26.

УДК 336.6:004.58

JEL Classification: M42, O33

KOLOGONOV M.¹

AUDIT OF THE ORGANIZATION OF INNOVATIVE FORMS OF MANAGEMENT

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.04>

Formulation of the problem. The main aspects that underline the relevance of the research are that a key factor in the development of the economy and the competitiveness of enterprises is the need for effective management of innovations. Organizations are constantly looking for new ways to improve their products, processes and services to respond to changing market demands and the challenges of technological progress. The innovation process requires a systematic approach and effective management. The audit of the organization of innovative forms of business allows to assess the availability of the necessary resources, personnel, financial means, processes and strategies that contribute to the successful implementation and commercialization of innovations. *The purpose of the research* is to conduct a comprehensive study and analysis of the process of organizing innovative forms of management at enterprises with the aim of determining efficiency, identifying problematic aspects and developing recommendations for their improvement. *Research methods:* logical and meaningful method, methods of comparison, systematization, induction and deduction, analysis and synthesis, coefficient method. *The main hypothesis of the study* was the assumption about the possibility of conducting an audit of the organization of production forms through the development of recommendations for improving the organizational and financial aspects of innovative forms of management at enterprises in order to increase their efficiency and competitiveness. *Presenting main material.* The article examines the formation and development of the market of business incubators in Kyrgyzstan. The types of services provided by business incubators were considered in detail, the structure of business incubators was characterized taking into account their types and types, the main industry markets in which they grow small innovative companies were described. An audit of articles on the dynamics of industry specialization of residents in business incubators and the main mechanism for placing residents in business incubators was conducted. *Originality and practical significance.* The audit of innovative forms of management allows identifying the strengths and weaknesses of the organization in the field of innovation. It helps to develop a strategy to increase competitiveness, identify opportunities for improvement and avoid possible threats. Risks and their management. Implementation of innovations is associated with certain risks, such as financial, technological, organizational and change risks. An audit of innovative forms of business can help identify and assess risks related to the innovation process and develop strategies for their management. *Conclusions and prospects for further research.* The article, which is devoted to the audit of the organization of innovative forms of management, provides useful recommendations, methods and practical tools for conducting an audit of innovative activities at enterprises. This will contribute to the further development of scientific research in this area and increase the level of professionalism in the audit field.

Key words:

audit, business incubator, services, residents, innovative forms, industry specialization.

АУДИТ ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ ГОСПОДАРІВАННЯ

Постановка проблеми. Основні аспекти, які підкреслюють актуальність дослідження полягають у тому, що ключовим фактором розвитку економіки та конкурентоспроможності підприємств та потреба в ефективному управлінні інноваціями. Організації постійно шукають нові способи покращення своїх продуктів, процесів та послуг для відповіді на зміни вимог ринку і виклики технологічного прогресу. Інноваційний процес потребує системного підходу та ефективного управління.

¹ **Кологонов Марлен Турдубекович**, канд. екон. наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, Киргизський економічний університет імені Муси Рискулбекова, м. Бишкек, Киргизстан.

Kologonov Maflen, Ph.D. of Economic, Associate Professor, Associate Professor of the Accounting, Analysis and Audit Department, Musa Ryskulbekov Kyrgyz University of Economics, Bishkek, Kyrgyzstan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-1561-4533>

e-mail: keu@mail.ru

Аудит організації інноваційних форм господарювання дозволяє оцінити наявність необхідних ресурсів, кадрів, фінансових засобів, процесів та стратегій, що сприяють успішному впровадженню та комерціалізації інновацій. *Мета дослідження* є проведення комплексного дослідження та аналізу процесу організації інноваційних форм господарювання на підприємствах з метою визначення ефективності, виявлення проблемних аспектів та розробки рекомендацій щодо їх вдосконалення. *Методи дослідження*: логічно-змістовний метод, методи порівняння, систематизації, індукції та дедукції, аналізу та синтезу, коефіцієнтний метод. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення щодо можливості проведення аудиту організації форм виробництва через розробку рекомендацій щодо вдосконалення організаційних і фінансових аспектів інноваційних форм господарювання на підприємствах з метою підвищення їх ефективності та конкурентоспроможності. *Виклад основного матеріалу*. В статті розглянуто становлення і розвиток ринку бізнес-інкубаторів в Киргизстані. Детально розглянуто види послуг тих, що надаються бізнес-інкубаторами, охарактеризовано структуру бізнес-інкубаторів з урахуванням їх видів і типів, описали основні галузеві ринки в яких вони виходять малі інноваційні компанії. Проведено аудит статей динаміки галузевої спеціалізації резидентів в бізнес-інкубаторах і основний механізм розміщення резидентів в бізнес-інкубаторах. *Оригінальність та практична значимість*. Аудит інноваційних форм господарювання дозволяє ідентифікувати сильні та слабкі сторони організації у сфері інновацій. Це допомагає розробити стратегію для підвищення конкурентоспроможності, виявити можливості для покращення та уникнення можливих загроз. Ризики та управління ними. Впровадження інновацій пов'язане з певними ризиками, такими як фінансові, технологічні, організаційні та ризики зміни. Аудит інноваційних форм господарювання може допомогти виявити й оцінити ризики, що стосуються інноваційного процесу, і розробити стратегії їх управління. *Висновки та перспективи подальших досліджень*. Стаття, що присвячена аудиту організації інноваційних форм господарювання, надає корисні рекомендації, методики та практичні інструменти для проведення аудиту інноваційної діяльності на підприємствах. Це сприятиме подальшому розвитку наукових досліджень у цій сфері та підвищенню рівня професіоналізму у галузі аудиту.

Ключові слова:

аудит, бізнес-інкубатор, послуги, резиденти, інноваційні форми, галузева спеціалізація.

Formulation of the problem. Problem formulation includes the following aspects: 1) Insufficient efficiency of the organization of innovative forms of management. Identification of problems associated with inefficient use of resources, insufficient control over innovation processes, and unsatisfactory performance of innovation projects; 2) Lack of a systematic approach to the audit of innovative forms of management. Identifying the need to develop an integrated audit methodology that will take into account all aspects of the innovation process, including strategic planning, organizational structure, financial aspect, risk assessment and performance; 3) Insufficient attention to the financial aspects of innovative forms of management. Identification of problems related to the balance of financial resources, insufficient financing of innovation projects, as well as evaluation of the efficiency of investments in innovation; 4) Risks associated with innovative forms of business. Identification of potential risks that affect the success of the implementation of innovative projects, such as technological risks, change risks, competitive risks and management risks; 5) The need to develop strategies and recommendations to improve the organization of innovative forms of

business. Identifying the need for science-based approaches that can help enterprises optimize their innovation activities, reduce risks and achieve high efficiency; 6) These aspects will help to emphasize the relevance and necessity of research on the audit of the organization of innovative forms of management and to identify key problems that require detailed analysis and development of recommendations.

Business incubators are commercial or government organizations whose purpose is to support entrepreneurs at an early stage of their activities. Business incubators contribute to the growth of the number of small businesses. Incubators provide multifactorial support: they provide office space (free or at low rent), computer and office equipment, communication services, educational, consulting, accounting, legal services, help to establish communications with potential investors and much more, depending on from the specialization and financial capabilities of the incubator itself.

Analysis of recent research and publications. Business incubators can be created within existing technology parks. If in large cities business incubators are often part of other organizations, then in small towns business incubators

themselves become the basis for the formation of an infrastructure to support small businesses, and often the center for the development of the territory. The most common practice in many regions is the creation of business incubators at universities [1].

In large cities, a chain of innovative enterprises is being created: a business incubator - a technology park - a municipal industrial zone. The roles of these structures in the organization of innovative business are distributed as follows. Business incubators host start-up innovative firms on their premises, provide office support, and provide utilities and additional services on preferential terms. Technoparks, having office, industrial premises, engineering communications and equipment, offer premises for rent to the most promising enterprises that have left the incubator for organizing production. Enterprises that are going to expand production are moving from a technopark to a municipal industrial zone. Here, at the expense of budgetary funds, engineering communications are created, and production facilities are built by the innovative enterprises themselves [2].

The purpose of the article is to conduct a comprehensive study and analysis of the process of organizing innovative forms of business at enterprises in order to determine efficiency, identify problematic aspects, and develop recommendations for their improvement.

Specific article objectives may include:

- The study of modern theoretical approaches to the audit of innovative forms of management and the analysis of the practice of their application at enterprises.

- Analysis of organizational aspects such as structure, processes and resources that influence the successful implementation of innovation projects.

- Identification of financial aspects related to innovative forms of management, including assessment of costs, investments and potential income.

- Determination of key indicators of productivity and success of innovative forms of management at enterprises.

- Development of recommendations for improving the organizational and financial aspects of innovative forms of management at enterprises in order to increase their efficiency and competitiveness.

The main purpose of the article is to propose scientifically based approaches and recommendations for the audit of innovative forms

of management, which can be used by practitioners, managers and decisions in the field of management, aimed at improving the innovation process and achieving success in the field of innovative development of enterprises.

Presentation of the main research results. The main aspects to which the article is devoted:

- 1) Description of the audit methodology of innovative forms of management. An explanation of the steps and procedures used in conducting an audit, including data collection and analysis, identifying problem areas and developing recommendations.

- 2) Questions related to the organizational structure. Including questions about organizational structure, responsibility for the innovation process, communication between departments and coordination of efforts.

- 3) Financial analysis of innovative projects. Inclusion of issues related to financial planning, risk assessment, profitability and profitability of innovative projects.

- 4) Assessment of risks of innovative forms of management. Inclusion of issues related to the identification and assessment of risks associated with innovation projects, including technological, financial, market and organizational risks.

- 5) Requirements for effective implementation of innovations. Inclusion of questions related to identifying key success factors for innovation, including leadership, resources, organizational culture, and strategic planning.

- 6) Methods of evaluating the effectiveness of innovative forms of management. Inclusion of issues related to the determination of key performance indicators, assessment of the impact of innovative forms on financial results, and development of methods for measuring success.

- 7) Practical examples of audit of innovative forms of management. Inclusion of specific examples of innovation audits that were conducted at real enterprises, followed by a description of the results and recommendations.

- 8) These aspects of the test will help in determining the key issues that should be taken into account in the article and reveal important aspects of the audit of the organization of innovative forms of business.

Beginning entrepreneurs in Kyrgyzstan do not have sufficient training and experience in the field of innovation management and business planning. Business incubators solve the problem of improving the skills of innovators, teaching the basics of entrepreneurial activity. In addition

to legal, economic support on the basis of business incubators, it is possible to organize seminars, forums, and training centers for entrepreneurs. Startups that have gone through the incubation process are more resilient and prepared to work in market conditions.

According to research by the head of the business incubator, Olga Khotyashева, the most popular services provided by business incubators [3]: Development of a business concept - 63.8%; Internet access - 44.8%; Assistance in technology commercialization - 41.4%; Attracting business angels - 39.7%; Office services - 37.9%; Trainings - 36.2%; Attracting venture funds - 36.1%; Assistance in creating presentations - 32.8%.

Business incubators are those structures that can create conditions for communication and transfer of experience of a business organization. Both a registered company and an author or a group of authors of an original idea can become a resident of a business incubator. In order to become a resident of a business incubator, you must submit an application on the website of this incubator. The following documents are usually required for the examination conducted by a business incubator [4]:

- personal profile of the applicant (actually a resume or a short autobiography with a description of professional experience);

- copies of constituent documents, available certificates, licenses, permits, etc., if the organization has already been established at the time of applying to the incubator;

- a description of the entrepreneurial concept that characterizes the product planned for production, its market prospects, competitiveness, sales and space requirements;

- business plan (product description, analysis of its competitiveness, marketing plan, sales, production and financing plan, forecast balances and other forecasts for achieving target performance indicators). The ability of the business to make a profit in the submitted documents can play a decisive role. Innovative activity is a priority in the selection of small enterprises for placement in business incubators.

In percentage terms, the industry specialization of residents in business incubators, according to the same research results, looks like this [5]: Information technology (33%); Energy (18%); New materials (15%); Internet (13%); Medical equipment (12%); Microelectronics (10%); Nanotechnology (8%); Professional services (8%); Tourism (5%).

The reasons for applying to a business incubator may be the need for affordable rent, consulting and examination of a business project, in the search for investments, establishing business contacts, accounting and legal support.

The audit methodology of innovative forms of management is a comprehensive approach to evaluating the effectiveness and management of innovative processes in the organization. It includes a number of steps and procedures aimed at analyzing and evaluating key aspects of innovative development. The main stages of the audit methodology of innovative forms of management may include: Determining the objectives and scope of the audit. At this stage, the purpose of the audit, the specific goals to be achieved and the area of the organization to be audited are determined; Data collection and analysis. A detailed collection of information on innovative projects, processes and strategies, as well as financial and organizational aspects of innovative forms of management is carried out. This includes a review of financial statements, interviews with management and employees, analysis of documentation, etc; Risk assessment. Potential risks associated with innovative forms of business are determined and their assessment is carried out. This may include identifying technology risks, change risks, financial risks and governance risks; Performance analysis. The effectiveness of innovative forms of management is evaluated from the point of view of achieving the planned goals, use of resources, profitability and stability. Performance and financial performance indicators are used; Identification of problems and development of recommendations. On the basis of data analysis and evaluation results, problematic aspects of innovative forms of management are determined and recommendations for their solution are developed. This may include recommendations on risk management, process optimization, financial strategy improvement and organizational development; Monitoring and control. After the implementation of the recommendations, it is important to monitor and control their implementation, as well as the results of innovative forms of management. If necessary, corrections and refined strategies can be made.

The audit methodology of innovative forms of management aims to provide a systematic and targeted analysis and control of the organization's innovative activities in order to achieve high efficiency and improve results.

Conclusions and prospects for further research. Conclusions to scientific research include the following aspects:

The importance of the audit of innovative forms of management: The conclusions can emphasize the importance of conducting an audit for organizations engaged in innovative activities. The audit helps identify problematic aspects, ensures effective risk management and improves the effectiveness of innovative projects; Audit methodology: Conclusions can summarize the audit methodology of innovative business forms, indicating the critical steps, procedures and tools used during the audit. They emphasize the need for a systematic approach and comprehensive analysis. Identification of problems and recommendations: Conclusions may include a description of identified problems and weak points of innovative forms of management. They also contain recommendations for improving management, optimizing processes and reducing risks. Recommendations can be specific and aimed at solving identified problems; Implementation and control: The findings may emphasize the importance of implementing the recommendations and monitoring and controlling their implementation. This helps ensure positive changes in the organization and achieve greater efficiency of innovative forms of management. Practical significance: The conclusions can emphasize the practical significance of the audit of innovative forms of management for various subjects, including enterprises, government organizations, research centers, etc. They can argue that audit is an effective tool for improving innovation processes and achieving competitive advantage.

The conclusions of the article are an essential element that emphasizes the importance of the audit of innovative forms of management and emphasizes the practical aspects of its implementation and use. They summarize the main conclusions and recommendations aimed at improving the innovative activities of organizations.

References

1. Mamatova, N. A. (2019). Diagnostics of financial resources of agricultural enterprises of

the Kyrgyz Republic. *Bulletin of the Tadzhik National University*, 8, 23-27.

2. Mamatova, N. A. (2018). Financial, tax, management accounting: differences and relationships. *Bulletin of the M. Ryskulbekova Kyrgyz Economic University*, 3(45), 34-44.

3. Berdybaeva, K. T. (2020). Documentary registration of movement of fixed assets. *Quarterly scientific and information magazine "Economic Bulletin"*, 3-4, 12-19.

4. Berdybaeva, K. T. (2021). Internal audit as an element of the internal control system of the enterprise. *Information of the Issyk-Kul forum of accountants and auditors of the countries of Central Asia*, 1, 17-25.

5. Choibekova, D. R., Elemanova, N. M. (2022). Analysis of the inflow of foreign direct investments to the Kyrgyz Republic under the conditions of the COVID-19 pandemic. *Information of the Issyk-Kul forum of accountants and auditors of the countries of Central Asia*, 2 (37), 22-34.

Література

1. Маматова Н. А. Діагностика фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств Киргизької Республіки. *Вісник Таджицького національного університету*. 2019. № 8. С. 23-27.

2. Маматова Н. А. Фінансовий, податковий, управлінський облік: відмінності та взаємозв'язок. *Вісник Киргизського економічного університету ім. М. Рискулбекова*. 2018. № 3(45). С. 34-44.

3. Бердибаєва К. Т. Документальне оформлення руху основних засобів. *Щоквартальний науково-інформаційний журнал "Економічний вісник"*. 2020. № 3-4. С. 12-19.

4. Бердибаєва К. Т. Внутрішній аудит як елемент системи внутрішнього контролю підприємства. *Відомості Іссик-Кульського форуму бухгалтерів та аудиторів країн Центральної Азії*. 2021. № 1. С. 17-25.

5. Чойбекова Д.Р., Елеманова Н.М. Аналіз надходження прямих іноземних інвестицій у Киргизьку Республіку за умов пандемії COVID-19. *Відомості Іссик-Кульського форуму бухгалтерів та аудиторів країн Центральної Азії*. 2022. №2 (37). С. 22-34.

Стаття надійшла до редакції : 25.05.2023 р.

Стаття прийнята до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Kologonov M. Audit of the organization of innovative forms of management. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2(50). С. 27-31.

АУДИТ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.05>

Постановка проблеми. Стаття присвячена обґрунтуванню передумов та пріоритетів розвитку методології та вдосконалення організаційно-методичних положень аудиту безперервності діяльності підприємств у контексті вимог Міжнародних стандартів аудиту (МСА), змін у вітчизняному законодавстві стосовно оприлюднення фінансової звітності суб'єктів господарювання в умовах військових дій в Україні. *Метою дослідження* є обґрунтування пріоритетів розвитку методології та вдосконалення організаційно-методичних положень аудиту безперервності діяльності підприємств в умовах невизначеності. *Об'єкт дослідження* – аудит безперервності діяльності підприємств. *Методи, використані в дослідженні:* наукового пізнання, метод узагальнення, порівняння, логічно - змістовний, методи індукції та дедукції, аналізу. *Гіпотеза полягає* у припущенні про необхідність розвитку методології та розробки рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-методичних положень аудиту безперервності діяльності підприємств у контексті вимог МСА, змін у вітчизняному законодавстві стосовно оприлюднення фінансової звітності на підставі припущення безперервності діяльності суб'єктів господарювання в умовах військових дій в Україні та забезпечення поінформованості зацікавлених осіб про поточний стан результативності діяльності підприємства та потенціал його безперервної життєздатності. *Виклад основного матеріалу.* Визначено передумови ,проблемне поле питань які впливають на припущення безперервності та пріоритетні напрямки аудиту безперервності діяльності підприємств. Розроблено базові положення розвитку методології аудиту безперервності діяльності підприємств, які передбачають взаємопов'язане і комплексне вирішення завдань щодо вдосконалення організаційно-методичних засад аудиту у контексті вимог МСА та врахування змін у вітчизняному законодавстві стосовно оприлюдненню і аудиту фінансової звітності суб'єктами господарювання в умовах військових дій в Україні. Надана класифікація чинників впливу на припущення безперервності діяльності процедури їх оцінки за сегментами. Обґрунтовано необхідність оцінювання втрат економічних вигід від ризикових ситуацій і резервів на їх покриття на прикладі дебіторської заборгованості. Наведено послідовність аудиторського процесу та розкрито елементи методики, критерії та об'єкти аудиту безперервності діяльності. Для забезпечення якості аудиту запропоновано додаткові аналітичні процедури на основі використання системи збалансованих показників (ЗБС) та методика комплексного аналізу безперервності, яка охоплює чотири блоки показників: фінансового стану, ефективності, доданої вартості, системи збалансованих показників. *Оригінальність та практичне значення* мають: положення щодо розвитку методології аудиту безперервності діяльності підприємств на сучасній парадигмі вимог МСА та змін у вітчизняному законодавстві; методичні рекомендації щодо послідовності процесу аудиту безперервності діяльності підприємств; методика комплексного аналізу безперервності діяльності, впровадження якої дозволяє оцінити ефективність менеджменту та потенціал забезпечення безперервної життєздатності підприємства. *Висновки.* Необхідність розвитку методології аудиту безперервності діяльності підприємств виходить з вимог МСБО і МСА, змін у вітчизняному законодавстві стосовно оприлюднення фінансової звітності на підставі припущення безперервності діяльності суб'єктів господарювання в умовах військових дій в Україні та потреби в оцінці потенціалу забезпечення безперервної життєздатності підприємства і ефективності менеджменту. Впровадження розроблених положень розвитку методології аудиту безперервності діяльності підприємств на новій парадигмі та рекомендацій щодо його організаційно-методичного забезпечення сприятимуть підвищенню якості аудиту. Запропоновані аналітичні процедури щодо оцінки впливу нефінансових факторів на створення доданої вартості на основі системи збалансованих показників надають можливість визначити критичні сегменти діяльності підприємства за напрямками бізнес-процесів і отримати достатні та прийнятні аудиторські докази

¹ Костирко Руслан Олександрович, д-р екон. наук, професор, Національний центр обліку та аудиту, Національна академія статистики, обліку та аудиту, м. Київ, Україна.

Kostyrko Ruslan, Dotor of Economic Science, Professor, National Center for Accounting and Auditing, National Academy of Statistics, Accounting and Auditing, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9247-3363>

e-mail: ruslankostyrko@gmail.com

для надання інформації про безперервну життєздатність підприємства. Використання методики комплексного аналізу безперервності дозволяє сформувати якісну інформацію для підготовки висновку про поточний стан результативності діяльності підприємства, ефективність менеджменту та безперервну життєздатність підприємства в умовах невизначеності.

Ключові слова:

аудит безперервності діяльності, невизначеність, фінансова звітність, об'єкти аудиту, методика, аудиторські процедури, аналітичні процедури, потенціал життєздатності, комплексний аналіз безперервності

CONTINUITY AUDIT OF ENTERPRISES

Formulation of the problem. The article is devoted to the substantiation of the prerequisites and priorities for the development of the methodology and improvement of the organizational and methodological provisions of the audit of business continuity in the context of the requirements of the International Auditing Standards (IAS), changes in domestic legislation regarding the publication of financial statements of business entities in the context of military operations in Ukraine. *The purpose of the study* is to substantiate the priorities of the methodology development and improvement of the organizational and methodological provisions of the audit of the continuity of the activities of enterprises in conditions of uncertainty. *The object of the study* is the audit of the continuity of the enterprises. *The methods used in the research:* scientific knowledge, the method of generalization, comparison, logical - meaningful, methods of induction and deduction, analysis. *The hypothesis* consists in the assumption of the need for the development of methodology and the development of recommendations for improving the organizational and methodological provisions of the audit of business continuity in the context of the requirements of the ISA, changes in domestic legislation regarding the publication of financial statements based on the assumption of business continuity in the conditions of military operations in Ukraine and ensuring the awareness of interested persons about the current state of the enterprise's performance and the potential of its continued viability. *Presenting main material.* The prerequisites, the problematic field of issues that affect the assumption of continuity and the priority directions of the audit of the continuity of the enterprises' activities are determined. The basic provisions for the development of the methodology of the audit of the continuity of the activities of enterprises have been developed, which provide for an interconnected and complex solution to the tasks of improving the organizational and methodological principles of the audit in the context of the requirements of the ISA and taking into account changes in the domestic legislation regarding the publication and audit of financial statements by economic entities in the conditions of military operations in Ukraine. The classification of factors influencing the assumption of continuity of activity and the procedures for their assessment by segments are provided. The need to assess the loss of economic benefits from risk situations and reserves for their coverage is substantiated using the example of accounts receivable. The sequence of the audit process is presented and the elements of the methodology, criteria and objects of the business continuity audit are disclosed. To ensure the quality of the audit, additional analytical procedures based on the use of the Balanced Scorecard (BSS) and the methodology of integrated analysis of continuity, which covers four blocks of indicators: financial status, efficiency, added value, and the Balanced Scorecard system, are proposed. *The originality and practical significance* are: the provisions on the development of the methodology of the audit of the continuity of the enterprises' activity on the modern paradigm of the requirements of the ISA and changes in the domestic legislation; methodological recommendations regarding the sequence of the audit process of business continuity; a method of comprehensive analysis of the continuity of activity, the implementation of which allows to assess the effectiveness of management and the potential for ensuring the continuous viability of the enterprise. *Conclusions.* The need for the development of the methodology for the audit of the continuity of activities of enterprises arises from the requirements of the IASB and ISA, changes in the domestic legislation regarding the publication of financial statements based on the assumption of the continuity of business entities in the conditions of military operations in Ukraine, and the need to assess the potential for ensuring the continuous viability of the enterprise and the effectiveness of management. The implementation of the developed provisions for the development of the methodology of the audit of business continuity on the new paradigm and recommendations for its organizational and methodological support will contribute to the improvement of the quality of the audit. The proposed analytical procedures for assessing the influence of non-financial factors on the creation of added value based on a system of balanced indicators provide an opportunity to determine the critical segments of the enterprise's activity in the directions of business processes and obtain sufficient and acceptable audit evidence to provide information about the continuous viability of the enterprise. The use of the methodology of complex analysis of continu-

ity allows you to form qualitative information for the preparation of a conclusion about the current state of the enterprise's performance, management efficiency and continuous viability of the enterprise in conditions of uncertainty.

Key words:

going concern audit, uncertainty, financial reporting, audit objects, methodology, audit procedures, analytical procedures, viability potential, comprehensive analysis of continuity.

Постановка проблеми. Сучасна нестабільна економічна ситуація в умовах військової агресії РФ проти України, призвела до банкрутства багатьох вітчизняних підприємств і загалом до їх ліквідації. За даними червеневого дослідження Advanter Group, 46% українських підприємств повністю або майже повністю припинили діяльність [1]. Тому, з одного боку, виникає потреба в розкритті інформації про перспективи життєздатності підприємств для прийняття рішень щодо забезпечення безперервності діяльності, а з іншого - користувачам фінансової звітності необхідна гарантія надійності та достовірності показників фінансової звітності. Аудит правомірності застосування припущення про безперервність діяльності як інструмент захисту інтересів користувачів фінансової звітності в умовах високого ступеня економічної невизначеності виходить на перший план. Втім, методики проведення аудиту фінансової звітності є недосконалими та не відповідають сучасним вимогам. Пріоритетом нової парадигми аудиту фінансової звітності в контексті правомірності застосування припущення про безперервність діяльності мають стати розширення предметної сфери та впровадження аналітичних процедур задля оцінки безперервної життєздатності підприємства з урахуванням впливу чинників форс-мажорних обставин і подій невизначеності та його сталого розвитку. Назріла необхідність розвитку методології та вдосконалення організаційно-методичних засад аудиту безперервності діяльності підприємств в умовах невизначеності, де основний акцент робиться на оцінці результативності діяльності та безперервної життєздатності суб'єкта господарювання на основі діючої системи управління фінансовими ресурсами задля формування відповідного аудиторського висновку.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання аудиту фінансової звітності достатньо повно висвітлено вітчизняними та зарубіжними вченими. На важливості аудиту безперервності діяльності підприємств наголошували у своїх дослідженнях багато вітчизняних вчених, серед яких Мултанівська Т.В.,

Горяєва М.С., Гринцишин Я.М., Селіщев С.В., Дорош Н.І., Михалків А. А.

Так, Мултанівська Т.В., Горяєва М.С. [2] провели теоретичне узагальнення інформаційно-аналітичного забезпечення формування професійного судження аудитора щодо безперервності діяльності та аудиторських процедур для отримання доказів аудиту безперервності в ході аудиту фінансової звітності.

Гринцишин Я.М. досліджував вплив аудиторських процедур на антикризовий менеджмент відповідно до МСА 570 «Безперервність діяльності» [3].

В наукових працях Селіщева С.В. особлива увага приділяється процедурному забезпеченню аудиторської перевірки окремих показників економічної діяльності підприємств та ризику припинення їх діяльності в майбутньому [4].

Дорош Н. І. довела об'єктивну неминучість ризиків професійного судження в процесі дослідження статей балансу підприємства, які пов'язані з такими проблемами як невідповідність активів критеріям визнання, справедлива вартість активів і оцінки відповідно до строку корисного використання активів. При цьому період економічного спаду модель бухгалтерського обліку потребує більшого обсягу ринкової інформації для її включення у фінансові звіти. Крім того, існує взаємозалежність між вказаними ризиками та ризиком взяття зобов'язань з аудиту й аудиторським ризиком [5].

Михалків А. А. пропонує алгоритм збору аудиторських доказів при проведенні аудиту фінансової звітності в рамках сучасних вимог норм і законів, який передбачає виділення зі звітності важливих сегментів і формування цілей аудиту в рамках кожного сегмента, а також етапи розукрупнення інформації фінансової звітності з точки зору досягнень підцілей аудиту [6].

Слід зазначити, що висвітлені в економічній літературі методичні засади аудиту окремих об'єктів аудиту зорієнтовані, в основному, на розкриття аудиторських процедур і потребують подальшого удосконалення в частині розробки організаційно-методичних

положень аудиту безперервності діяльності підприємств відповідно до змін, пов'язаних з військовими діями в країні. Зокрема, Аудиторська палата України зазначає, що під час складання фінансової звітності слід розглянути вплив війни на безперервність діяльності та, за можливості, провести аналіз чутливості кількох можливих сценаріїв, потрібно з'ясувати, чи існує суттєва невизначеність щодо здатності компанії продовжувати діяльність на безперервній основі [7], аудиторам слід постійно оцінювати вплив цих подій на клієнтів, їх фінансову звітність та аудит [8]. Тому подальшого дослідження потребують питання розвитку методології та вдосконалення організаційно-методичних засад аудиту безперервності діяльності підприємств в умовах невизначеності на новій парадигмі.

Метою дослідження є обґрунтування пріоритетів розвитку методології та вдосконалення організаційно-методичних положень аудиту безперервності діяльності підприємств в умовах невизначеності на новій парадигмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аудит правомірності застосування припущення про безперервність діяльності суб'єкта господарювання, що аудуюється є одним із пріоритетних напрямків аудиту. Використання принципу безперервності діяльності в якості базового принципу бухгалтерського обліку обумовлює необхідність здійснення аудиту фінансової звітності на предмет надання її користувачам впевненості у тому, що представлена інформація є достовірною, об'єктивною та відповідає певним критеріям припущення безперервної діяльності суб'єкта господарювання. У період дії воєнного стану підготовка фінансової звітності здійснюється з урахуванням змін, які були внесені Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9], а також з урахуванням положень Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [10].

Правові засади аудиту фінансової звітності, аудиторської діяльності в Україні та регулювання відносин, що виникають під час її здійснення визначає Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" [11]. Порядок обліку наслідків військової агресії РФ при складанні фінансової звітності компаній в Україні розкривається в

інформаційному листі "Розгляд аудитором безперервності діяльності під час аудиту фінансової звітності", підготовленому Радою аудиторської палати України [12]. Виходячи з того, що принцип безперервності діяльності – одне з основних припущень бухгалтерського обліку, фінансової звітності і аудиту, при підготовці звітності в умовах війни підприємство повинно оцінити здатність продовжувати діяльність на безперервній основі та провести аналіз чутливості кількох можливих сценаріїв.

В процесі аналізу правомірності застосування принципу безперервності на етапі складання фінансової звітності необхідно керуватися міжнародними стандартами та вітчизняними положеннями бухгалтерського обліку [13]: МСФЗ (IAS) 1; МСФЗ 5; МСФЗ 7; МСФЗ 10; МСБО 10.

Основні положення та вимоги щодо організації аудиту фінансової звітності розкрито в міжнародному стандарті МСА 570 «Безперервність діяльності», де наведено приклади подій чи умов, що потенційно свідчать про порушення передумови безперервності діяльності [14]. В процесі здійснення аудиту необхідно використовувати методологію проведення аудиту фінансової звітності з урахуванням форс-мажорних обставин, пов'язаних з війною або воєнним станом. Вимоги щодо відповідальності аудитора під час проведення аудиту фінансової звітності за принципом безперервності наведено в стандарті МСА 570 (переглянутий), параграфи 19 та 20, де зазначено, що аудитор повинен визначити, чи забезпечує фінансова звітність належне розкриття інформації про ідентифіковані події або умови щодо безперервності діяльності та проаналізувати плани управлінського персоналу щодо цього.

При цьому слід підкреслити, що аудит безперервності діяльності підприємства на відміну від фінансового аудиту має переваги: а) широке предметне поле для дослідження та аналізу господарських операцій, подій та умов, що впливають на життєздатність підприємства в умовах невизначеності та перспективи застосування припущення безперервності; б) існує краща можливість обирати сегменти діяльності для дослідження; в) критерії оцінки безперервності чітко не визначені; г) використання специфічних аналітичних процедур для отримання доказів в сфері дослідження причинно-наслідкових зв'язків впливу чинників на припущення безперервності за видами діяльності та модифікації ін-

формації для оцінки ефективності менеджменту і перспективи безперервної життєздатності підприємства в умовах невизначеності; д) звіти мають більш дискусійний характер.

Метою аудиту безперервності є: отримання доказів впевненості в достовірності показників фінансової звітності; дотримання законів і нормативних актів в процесі господарської діяльності, оцінка факторів, що підлягають сумніву застосування припущення безперервності та опис їх наслідків, що являє собою сукупність процедур, спрямованих на оцінку правомірності застосування принципу безперервності та оцінюванні минулих, поточних та стратегічних наслідків діяльності суб'єкта господарювання; визначення тенденцій змін фінансового стану та здатності підприємства продовжувати безперервну діяльність.

Вирішення завдань аудиту безперервності задля досягнення зазначеної мети обумовлює розробку вихідних положень розвитку методології та рекомендацій щодо вдосконалення його організаційно-методичного забезпечення, впровадження яких забезпечить результативність аудиторської перевірки застосування припущення безперервності. Вихідними положеннями розвитку методології аудиту безперервності діяльності підприємства є наукове забезпечення, гіпотеза дослідження, мета, предмет, об'єкти, принципи, методичний інструментарій (таблиця 1).

Методика аудиту безперервності діяльності підприємства має охоплювати такі елементи: об'єкт аудиту; критерії безперервності функціонування об'єкта аудиту, під якими розуміється сукупність показників, що характеризують фінансовий стан та потенціал здатності підприємства продовжувати безперервну діяльність шляхом стабільного відтворення вартості; методи аудиту (отримання аудиторських доказів, прогнозування наслідків майбутніх подій або ситуацій, які знаходяться поза межами прямого контролю підприємства. Виходячи з наведеного вище визначення аудиту безперервності й існуючих розробок у цій сфері, виділимо пріоритетні напрямки послідовності аудиторського процесу:

1) оцінка аудитором факторів, що підлягають сумніву застосування припущення про безперервність діяльності підприємства;

2) аналіз дотримання безперервності діяльності в процесі оцінки активів і зобов'язань;

3) визначення додаткових аналітичних процедур для проведення аналізу ризиків, пов'язаних із можливістю порушення принципу безперервності, комплексного аналізу безперервності діяльності підприємства та оцінки впливу нефінансових факторів на створення доданої вартості на основі системи збалансованих показників;

4) аналіз планів керівництва відносно перспектив подальшої діяльності та визначення терміну подальшої діяльності шляхом прогнозування наслідків майбутніх подій або ситуацій, які знаходяться поза межами прямого контролю підприємства, але на які можуть вплинути при підготовці фінансової звітності, що характеризуються невизначеністю;

5) формування професійного судження про можливість застосування припущення безперервності діяльності та узагальнення результатів аудиту за наслідками аудиторської перевірки;

б) оцінка впливу професійного судження про можливість застосування припущення безперервності діяльності на підготовку аудиторського висновку.

В процесі проведення аудиту слід акцентувати увагу на наслідках невизначеності, що стосуються безперервності діяльності, в тому числі потенційному впливі на: відносну відповідальність управлінського персоналу та аудитора щодо безперервності діяльності; процедури оцінки ризиків, які виконуються аудитором; періоди після оцінки управлінського персоналу; необхідні додаткові процедури у випадку, якщо ідентифіковано події чи умови, які можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта продовжувати безперервну діяльність; наслідки для звіту аудитора та врахування аудитором іншої інформації; значні затримки у затвердженні фінансової звітності.

Об'єкти класифікуються у відповідності з предметом, метою і завданнями аудиту безперервності і орієнтовані на пооб'єктне дослідження дотримання припущення безперервності діяльності підприємства. В цьому зв'язку необхідно сконцентрувати увагу на дослідженні показників за об'єктами: ресурси, процеси, результати, ризики.

Таблиця 1 - Вихідні положення розвитку методології аудиту безперервності діяльності підприємств

Положення	Характеристика
Наукове забезпечення рішення теоретичних і практичних проблем	Формулювання нової парадигми, орієнтованої на: 1) задоволення потреб користувачів у відповідності до фінансової звітності принципу безперервності; 2) комплексний аналіз безперервності діяльності підприємства в умовах невизначеності для оцінки ефективності менеджменту та потенціалу безперервної життєздатності; 3) оцінка факторів, що сприяють зниженню впливу невизначеності та розробка прогнозів щодо здатності підприємства продовжувати безперервну діяльність
Головна мета аудиту	Отримання доказів впевненості в достовірності показників фінансової звітності; дотриманні законів і нормативних актів в процесі господарської діяльності; оцінка факторів, що підлягають сумніву застосування припущення безперервності та опис їх наслідків; визначення тенденцій змін фінансового стану та потенціалу здатності підприємства продовжувати безперервну діяльність
Використання результатів аудиту	Надання інформації зацікавленим користувачам про: відповідність фінансової звітності принципу безперервності; результативність діяльності та забезпечення безперервної життєздатності суб'єкта господарювання для розробки прогнозів щодо сталого розвитку бізнесу; ефективність менеджменту для корегування та перегляду прийнятих рішень в процесі виконання планів
Робоча гіпотеза дослідження	Припущення про необхідність розвитку методології та розробки рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-методичних положень аудиту безперервності діяльності підприємств в контексті застосування МСА та врахуванням змін у вітчизняному законодавстві стосовно оприлюднення та аудиту фінансової звітності суб'єктами господарювання в умовах військових дій в Україні, а також оцінки потенціалу безперервної життєздатності підприємства та ефективності менеджменту
Предметно-наукова основа методології	Положення МСФЗ (IAS) 1, МСФЗ 5, МСФЗ 7, МСФЗ 10, МСФЗ (IAS) 10, МСБО 10, МСА 520, МСА 570, МСА 570 (переглянутий), МСА 315 (переглянутий), МСА 700, концепції безперервності, вартості та відтворення капіталу
Предмет методології аудиту	Формування категорій: об'єкт і суб'єкт аудиту, процес і елементи аудиту, принципи, методи, показники і критерії
Принципи:	Доречність, повнота, достовірність, зрозумілість, суттєвість, нейтральність, безперервність, відповідність принципам
Методичний інструментарій	Загальнонаукові (наукового пізнання, узагальнення, порівняння, логічно-змістовний, індукції та дедукції, моделювання, абстрагування, аналізу) та спеціальні (інвентаризація, спостереження, експертна оцінка, опитування, аналітичні, статистичні, економіко-математичні, балансовий, прогнозування). Сукупність аналітичних методів і процедур, які відповідають специфіці і потребам отримання аудиторських доказів
Критерії аудиторської оцінки	Фінансові і нефінансові показники та критерії безперервності відповідно до об'єктів аудиту, що характеризують фінансовий стан, результативність діяльності, можливості застосування припущення безперервності діяльності підприємства та забезпечення безперервної його життєздатності на майбутнє
Межі предметної області	Дослідження стану та перспективи забезпечення безперервної діяльності підприємства за різними сценаріями невизначеності з метою мінімізації впливу деструктивних факторів. Визначення причинно-наслідкових зв'язків впливу чинників на припущення безперервної діяльності. Комплексний аналіз безперервності. Формування професійного судження про можливості застосування припущення безперервної діяльності в аудиторському висновку

Джерело: розроблено автором

Методологічною основою формування системи критеріїв безперервності функціону-

вання об'єкта аудиту є концепції вартості та відтворення капіталу, принципи: послідовно-

го зменшення невизначеності – рівень невизначеності кінцевих результатів змінюється залежно від стадії аудиту (превентивний – максимальна невизначеність, поточний – середня невизначеність, ретроспективний – мінімальна невизначеність); розкладності – критерії та показники необхідно деталізувати шляхом розкладання на систему часткових показників, які характеризують окремі сторони безперервності діяльності; повноти – критерій повинен відображати основні суттєві сторони об'єкта, забезпечувати адекватну його оцінку ступеня досягнення мети; однозначності – критерії повинні однозначно розумітися як аудиторами, так і повноважною особою, що приймає рішення. Критерії відображаються системою фінансових і нефінансових показників. Так, відповідно до вартісного підходу безперервність діяльності необхідно оцінювати за критерієм доданої вартості, яка характеризує вплив невизначеностей на достовірність фінансової звітності.

При формуванні аудиторських доказів щодо правомірності застосування принципу безперервності велике значення приділяється залежності від виявлення ризиків підприємницької діяльності та суттєвого викривлення фінансової звітності. Для виявлення та оцінки ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності, спричинених війною, необхідно керуватися МСА 315 (переглянутий) «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення». В процесі аудиту необхідно визначити найбільш ризикові сегменти, чинники порушення передумови безперервності діяльності та втрати економічних вигід від ризикових ситуацій. У таблиці 2 наведено чинники, процедури оцінки дотримання принципу безперервності у відповідь на ризики, зазначені в МСА 570 та сегменти отримання доказів.

Важливим етапом аудиту безперервності є оцінювання втрат економічних вигід від ризикових ситуацій та виявлення резервів в процесі аналізу для покриття втрат від ризиків. Так дослідження короткострокової дебіторської заборгованості є значним етапом перевірки фінансової звітності підприємств, оскільки втрати операційного прибутку від наявності дебіторської заборгованості (втрати пов'язані з кредитуванням, безнадійними боргами і втраченими можливостями використання коштів з більшою прибутковістю) впливають на платоспроможність, ліквідність і опосередковано на прибутковість і ризик

[15]. Тому необхідно здійснити аналіз впливу резервів на вартість підприємства та оцінити співвідношення резервів забезпечення безперервності відносно ризику діяльності. Для визначення резервних коштів, необхідних для покриття ризиків непогашення дебіторської заборгованості запропонована модель ($P_{дз}^t$), яка відрізняється від існуючих урахуванням індикаторів додаткового обсягу продажів і зростання витрат, пов'язаних з дебіторською заборгованістю, скоригованих на коефіцієнт резервування (K_p^t) залежно від термінів (t) її виникнення:

$$P_{дз}^t = VP_{дз}^t * K_p^t = \left(\Delta BP_{дз}^t * P_{дп}^t - V_{дз}^t * \frac{\Delta V_{дз}^t}{100} - K_{зб} * \Delta BP_{дз}^t \right) * K_p^t, \quad (1)$$

де $VP_{дз}^t$ - втрати прибутку від непогашення дебіторської заборгованості терміном (31–60; 61–90; 91–120; >120);

$\Delta BP_{дз}^t$ - додаткова виручка від реалізації; $\Delta V_{дз}^t$ - додаткові витрати;

$P_{дп}^t$ - додатковий прибуток;

$V_{дз}^t$ - витрати на інвестування у дебіторську заборгованість (%);

$K_{зб}$ - частка збитку від безнадійних боргів у виручці.

Рекомендації щодо застосування аналітичних методів наведено в МСА 520 “Аналітичні процедури”, який передбачає для вивчення ідентифікованих відхилень та взаємозв'язків, які йдуть всупереч іншій відповідній інформації, використовувати різні методи, починаючи від простих порівнянь і до комплексного аналізу із застосуванням складних статистичних методів.

Комплексний аналіз безперервності діяльності підприємства є необхідним інструментом аудиторської перевірки та формування аудиторського висновку щодо припущення безперервності і розробки прогнозів стосовно забезпечення безперервної життєздатності господарюючого суб'єкта.

Найбільш поширеними в практиці аудиту є методики аналізу фінансового стану та фінансової звітності, де не передбачено методи аналізу показників доданої вартості підприємства, проте, вартість підприємства є визначальним індикатором сталого розвитку підприємства та найважливішою характеристикою забезпечення безперервності його діяльності.

Таблиця 2 – Процедури оцінки дотримання принципу безперервності

Фінансові чинники безперервності	Процедури	Сегменти
Фінансові чисті активи негативні або менші від статутного капіталу	Розрахунок чистих активів згідно з методикою	Капітал
Надмірне використання короткострокових позикових коштів для фінансування довгострокових активів	Аналіз руху за позиками згідно графіку погашення та наявності простроченої заборгованості	Запозичені кошти
Зростання кредиторської та дебіторської заборгованості	Аналітичні процедури, оцінка	Кредиторська заборгованість
Негативні грошові потоки за минулі періоди або за прогнозними розрахунками	Аналітичні процедури, оцінка	Завершення аудиту, звіт про рух коштів
Несприятливі основні фінансові показники		
Збитки від основної діяльності		
Прострочена заборгованість по дивідендам або припинення цих виплат	Аналіз протоколів засідань органів управління, аналіз руху капіталу	Капітал
Недотримання умов кредитних договорів	Тестування, перевірка	Умовні зобов'язання
Перехід з післяоплатної системи розрахунків з постачальниками на систему оплати в момент доставки товару	Аналітична оцінка змін	Кредиторська заборгованість
Неможливість забезпечити фінансування на розвиток діяльності або інвестиційні проекти	Аналіз грантів і субсидій	Гранти і субсидії
Виробничі наміри керівництва ліквідації або призупинення діяльності підприємства	Запити, аналітична оцінка	Планування і завершення аудиту
Втрата управлінського персоналу без заміни	Аналіз пов'язаних сторін, запити	Інформація по пов'язаним сторонам
Втрата основного ринку збуту, основних клієнтів або постачальників, франшизи, ліцензії	Аналітичні процедури	Виручка та витрати щодо операційної діяльності
Проблеми з трудовими ресурсами	Аналітичні процедури	Витрати
Дефіцит важливих засобів виробництва	Аналітичні процедури за собівартістю	Собівартість
Поява успішного конкурента	Аналітичні процедури	Планування виручки
Недотримання законодавчих чи нормативних вимог	Оцінка дотримання законодавства	Розкриття по умовним обов'язкам
Наявність суттєвих незавершених судових розглядів чи розглядів з питань нормативно-правового регулювання	Аналіз судових розглядів, запити зовнішнім юристам	Резерви
Зміни у законах, нормативних актах чи державній політиці	Оцінка дотримання законодавства	Умовні обов'язки
Відсутність страхування або недостатнє страхове покриття	Аналітичні процедури	Управлінські витрати

Джерело: складено автором на підставі МСА 570 [14]

Тому, на нашу думку, комплексний аналіз безперервності діяльності підприємств слід проводити за чотирма блоками показників: 1) аналіз фінансового стану - показники, що характеризують майновий потенціал, ліквідність, фінансову стійкість, ділову активність та рентабельність; 2) аналіз ефективності - показники, що характеризують результативність економічної, соціальної та екологічної діяльності підприємств; 3) аналіз і оцінка вартості підприємства - показники доданої

вартості та ринкової вартості, що характеризують вплив чинників невизначеності на достовірність звітності та дозволяють оцінити потенціал безперервності діяльності і ринковий потенціал підприємства; 4) аналіз нефінансових показників - система збалансованих показників (ЗБС). Для дослідження впливу нефінансових факторів на створення доданої вартості найбільш придатними є додаткові аналітичні процедури з використанням системи збалансованих показників, яка дозволяє

визначити критичні сегменти діяльності підприємства за всіма напрямками бізнес-процесів та перспективи забезпечення безперервної діяльності залежно від наявного фінансового потенціалу. Такий підхід до проведення комплексного аналізу за вказаними напрямками відповідає головній меті аудиту безперервності діяльності, оскільки дозволяє реально оцінити вплив кожного окремого чинника на створення цінності та причинно-наслідкові зв'язки їх впливу на забезпечення безперервної життєздатності суб'єкта господарювання на основі діючої системи управління фінансовими ресурсами, що створює додаткові можливості в оцінюванні аудитором правомірності застосування припущення про безперервність діяльності підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аудит безперервності є пріоритетним аспектом аудиторської перевірки, який виконує надзвичайно важливу функцію щодо надання користувачам фінансової звітності впевненості у достовірності, об'єктивності і відповідності поданої інформації певним критеріям припущення безперервної діяльності суб'єкта господарювання та забезпечує поінформованість зацікавлених осіб про поточний фінансовий стан підприємства, потенціал його безперервної життєздатності і ефективність менеджменту. Розроблені положення розвитку методології аудиту безперервності діяльності підприємств на новій парадигмі надають цілісне уявлення щодо процесу аудиту та його організаційно-методичного забезпечення. Вирішенню завдань та забезпеченню якості аудиту безперервності сприятиме використання запропонованого аналітичного інструментарію, який дозволяє оцінити вплив фінансових і нефінансових чинників на забезпечення безперервної життєздатності підприємства за різними сценаріями невизначеності та ефективність менеджменту. Впровадження аналітичних процедур на основі показників доданої вартості і ЗБС створюють додаткові можливості внутрішнього і зовнішнього контролю якості аудиту стосовно правомірності застосування припущення про безперервність діяльності підприємства. Використання запропонованої методики комплексного аналізу безперервності дозволяє сформулювати якісну інформацію для підготовки аудиторського висновку про поточний стан результативності діяльності підприємства, ефективність менеджменту та життєздатність підприємства продовжувати

безперервну діяльність в умовах невизначеності на довгострокову перспективу.

Література

1. Григоренко Ю. Воєнні оцінки: як сильно упаде українська економіка у 2022 році. URL: <https://gmk.center/ua/posts/voenni-ocinki-yak-silno-vpade-ukrainska-ekonomika-u-2022-roci/>
2. Мултанівська Т.В., Горяєва М.С. Безперервність діяльності в аудиті фінансової звітності. 2017. С. 116-122.
3. Гринчишин Я. М. Аудит принципу безперервності діяльності та його вплив на антикризовий фінансовий менеджмент підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 57. С. 127-132.
4. Селіщев С. В. Використання математичних моделей при проведенні аудиту дотримання принципу безперервності діяльності підприємств. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2017. № 3. С. 42-46.
5. Дорош Н. І. Оцінювання ризиків при проведенні аудиту. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр.* 2017. № 4. С. 40-47.
6. Михалків А. А. Роль аудиту в забезпеченні достовірності фінансової звітності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 6. частина 2. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_2_2016ua/26.pdf
7. Як війна впливає на фінзвітність: роз'яснення Аудиторської палати. URL: <https://news.dtkr.ua/accounting/reposts/75705-iak-viina-vplivaje-na-finzvithnist-roziasnennia-auditorskoji-palati>
8. Розгляд аудитором безперервності діяльності під час аудиту фінансової звітності. Безперервність діяльності як основа бухгалтерського обліку (Інформаційний лист Ради аудиторської Палати України від 06 травня 2022 року). URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/apu/informaciyuy-list-radi-1065533.html>
9. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 19.07.2022 р. №2435-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2435-20#Text>
10. Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03.03.2022 р. № 2115-IX (зі змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>

11. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 01.01.2023 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>

12. Розгляд аудитором безперервності діяльності під час аудиту фінансової звітності. Інформаційний лист Ради Аудиторської палати України. Схвалений рішенням Ради АПУ 06.05.2022 р. URL: <https://online.dtkr.ua/2022/23/71562>

13. Міжнародні стандарти фінансової звітності, станом на 2020 рік. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti>

14. МСА 570 «Безперервність діяльності» (ISA 570 Going Concern) Міжнародний стандарт аудиту 570 «Безперервність». URL: http://apu.com.ua/files/temp/block_T1-2010.pdf

15. Костирко Р. О. Методологічні положення аналізу резервів фінансової стійкості підприємств. *Часопис економічних реформ*. 2011. №4. С. 99-105.

References

1. Hryhorenko, Yu. Military estimates: how much the Ukrainian economy will fall in 2022. (2022). Retrieved from: <https://gmk.center/ua/posts/voieni-ocinki-yak-silno-vpade-ukrainska-ekonomika-u-2022-roci/>

2. Multanivska, T.V., Horyayeva, M.S. (2017). Continuity of activity in the audit of financial statements. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. 116-122.

3. Hrynchyshyn, YA. M. (2020). Audit of the principle of continuity of activity and its impact on anti-crisis financial management of enterprises. *Black Sea Economic Studies*. 57. 127-132.

4. Selishchev, S. V. (2017). The use of mathematical models during the audit of compliance with the principle of continuity of activity of the enterprise. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*. 3. 42-46.

5. Dorosh, N.I. (2017). Risk assessment during audit. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing: coll. of science Ave*. 4. 40-47.

6. Mykhalkiv, A. A. (2016). The role of audit in ensuring the reliability of financial

reporting. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. 6. 2.

7. How war affects financial reporting: clarification of the Chamber of Auditors. Retrieved from: <https://news.dtkr.ua/accounting/reposts/75705-iak-viina-vplivaje-na-finzvintnist-roziasnennia-auditorskoyi-palati>

8. Consideration by the auditor of business continuity during the audit of financial statements. Business continuity as the basis of accounting (Information letter of the Council of the Audit Chamber of Ukraine dated May 6, 2022). Retrieved from: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/apu/informaciyini-list-radi-1065533.html>

9. Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" dated July 19, 2022 № 2435-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2435-20#Text>

10. Law of Ukraine "On Protection of the Interests of Subjects of Submission of Reports and Other Documents During Martial Law or a State of War" dated 03.03.2022 № 2115-IX (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>

11. Law of Ukraine "On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities" dated January 1, 2023 № 2258-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>

12. Consideration by the auditor of business continuity during the audit of financial statements. Information sheet of the Council of the Audit Chamber of Ukraine. Approved by the decision of the APU Council on May 6, 2022. Retrieved from: <https://online.dtkr.ua/2022/23/71562>

13. International financial reporting standards, as of 2020. Retrieved from: <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti>

14. ISA 570 "GoingConcern" (ISA 570 GoingConcern) International Auditing Standard 570 "Continuity". Retrieved from: http://apu.com.ua/files/temp/block_T1-2010.pdf

15. Kostyrko, R.O. (2011). Methodological provisions of analysis of reserves of financial stability of enterprises. *Time description of economic reforms*, 4, 99-105.

Стаття надійшла до редакції : 11.05.2023 р.

Стаття прийнята до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Костирко Р. О. Аудит безперервності діяльності підприємств. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2(50). С. 32–41.

- **Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок**

УДК 336.761:336.767

JEL Classification: E44, F29, G10

КАЛІНЕСКУ Т. В.¹

УКРАЇНСЬКИЙ ФОНДОВИЙ РИНОК: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.06>

Постановка проблеми. Важливим на сучасному етапі розвитку економіки України є створення сприятливих умов та нових можливостей функціонування фондового ринку задля забезпечення трансформації національної економіки, усталеного розвитку міжнародних відносин та інтеграції України у світовий простір. Саме успішність розвитку фондового ринку доводить необхідність здійснення конкретних заходів щодо збільшення ліквідності, капіталізації, прозорості та посилення контролю за діяльністю фондового ринку з боку держави, формування цілеспрямованої державної стратегії розвитку фондового ринку, підвищення якості надання послуг та обслуговування клієнтів, популярності та довіри громадян до фондового ринку та інше. *Метою дослідження* є аналіз розвитку фондового ринку та прогнозування заходів щодо поліпшення й активізації його діяльності у напрямі професійної підготовки спеціалістів для роботи на фондовому ринку. *Методологічною основою дослідження* стали методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти економічного аналізу щодо формування певних методик аналізу і оцінювання діяльності фондового ринку, що дозволяють приймати правильні управлінські рішення у післявоєнний період відновлення економіки країни. *Основною гіпотезою дослідження* є припущення, що врахування удосконалених та існуючих у зарубіжній практиці інструментів розвитку фондового ринку дозволить поліпшити та розширити сферу діяльності фондового ринку, а запуск нових освітніх програм підготовки фахівців для фондового ринку – підвищить професіоналізм учасників та культуру інвестування у населення. *Виклад основного матеріалу дослідження.* Доведено, що існує низка проблем, які стримують розвиток та ефективне функціонування українського фондового ринку, зокрема: нестабільна економічна ситуація в країні, недостатня прозорість ринку, низький рівень якості послуг, які надаються певними фондовими біржами, недостатнє законодавче регулювання тощо. Тому потенціал фондового ринку практично не використовується. Обґрунтована необхідність здійснити певні заходи щодо нормального функціонування фондового ринку на кшталт активізації функціонування накопичувального рівня пенсійної системи, банківського сектору, підвищення фінансової грамотності населення та загальної культури учасників щодо виваженого залучення інвестицій на ринок, заохочення міжнародних партнерів, формування нових правових механізмів, зорієнтованих на європейські та світові загально дієві норми і правила функціонування фондового ринку. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується запропонованими напрямками удосконалення діяльності фондового ринку та обґрунтуванням необхідних освітніх програм підготовки фахівців для нього. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Проведене дослідження дозволило констатувати, що до основних напрямів модернізації та розвитку фондового ринку можна віднести підвищення ефективності регулювання діяльності емітентів фондового ринку, впровадження нового інструментарію; стимулювання притоку інвестицій; забезпечення надійного і ефективного функціонування інфраструктури фондового ринку та реалізація ефективної державної політики покращення інвестиційного клімату. Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку оригінальних освітніх програм щодо розширення меж спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» до рівня «Фінанси, банківська права, страхування та фондовий ринок».

Ключові слова: фондовий ринок, інвестування, освітня програма та спеціальність «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок».

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професорка, завідувачка кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4919-5788>

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

UKRAINIAN FUND MARKET: REALITIES OF PRESENT TIME

Raising of problem. Important on the modern stage of development the economy of Ukraine of creation of favorable terms and new possibilities of fund market functioning for the sake of providing of national economy transformation, withstand development of international relations and integration of Ukraine in world space. Exactly success of fund market development leads to the necessity of realization of concrete measures in relation to the increase of liquidity, capitalization, transparency and strengthening of control for activity of fund market from the side of the state, forming of purposeful state strategy of fund market, upgrading the grant of services and service of customers, popularity and trust of citizens to the development of fund market and all like that. *A research aim* is an analysis of fund market development and prognostication of measures for an improvement and activation of its activity in the direction of professional preparation of specialists for work at the fund market. *The methodological basis of research* became methods of dialectics, methods and principles of scientific cognition, instruments of economic analysis with aim to forming of certain methodologies of analysis and evaluation of activity of fund market, that allow to accept correct administrative decisions in a post-war period of proceeding in the country economy. *The basic hypothesis of research* is supposition, that take in attention the instruments of fund market development improved and existent in foreign practice, will allow to improve and extend the sphere of activity of fund market, and start of the new educational programs of preparation the specialists for a fund market and it will promote professionalism of participants and culture of investing in a population. *Exposition of basic material of research.* It is well-proven that is existing a row of problems that restrain development and effective functioning of the Ukrainian fund market, in particular unstable economic situation in a country, insufficient transparency of market and low level internals of services that is given by certain exchange stocks, insufficient legislative adjusting and others like that. Therefore potential of fund market practically is not used. Reasonable necessity to carry out certain measures in relation to the normal functioning of fund market like activation of functioning of story level of the pension system, bank to the sector, increase of financial education of population and general culture of participants in relation to the self-weighted bringing in investments to the market, bringing of international partners, forming of the new legal mechanisms orientated on European and world effective in general lines norms and rules of fund market functioning. *Originality and practical meaningfulness of research* are confirmed by the offered directions of improvement of fund market activity and ground of the necessary educational programs of preparation the specialists for it. *Conclusions and prospects of further researches.* The conducted research allowed to establish, that to basic directions of modernization and fund market development it is possible to take the increase of efficiency of adjusting the activity of issuers of fund market, introduction of new tool at the fund market; stimulation of coming of investments is to the fund market; providing of the reliable and effective functioning of fund market infrastructure; realization of effective public policy of improvement of investment climate. Further researches will be sent to original educational program development in relation to expansion of limits of specialty «Finances, banking and insurance» to the level «Finances, banking, insurance and fund market».

Key words:

fund market, investing, educational program and specialty «Finances, banking, insurance and fund market».

Постановка проблеми. В Україні фондовий ринок існує з часу незалежності, але в реальності він не виконує своїх базових функцій. Відсутність повноцінних фондових ринків, майданчиків для реальних торгів і взаємодій різних суб'єктів господарювання та фінансових інструментів, позбавляє нашу економіку мільярдних інвестицій, які йдуть в інші країни. Хоча останнім часом приймаються певні заходи щодо поліпшення його функціонування. Успішність функціонування українського фондового ринку доводиться сьогодні в різних наукових і прикладних дослідженнях [1, 2], де констатується досить великий потенціал його розвитку. Тому важли-

вим на цьому етапі є створення сприятливих умов та нових можливостей функціонування фондового ринку задля забезпечення трансформації національної економіки, сталого розвитку міжнародних відносин та інтеграції України у світовий простір.

Подальша успішність розвитку фондового ринку доводить необхідність здійснення конкретних заходів щодо збільшення ліквідності, капіталізації, прозорості та посилення контролю за діяльністю фондового ринку з боку держави, формування цілеспрямованої державної стратегії розвитку фондового ринку, підвищення якості надання послуг та обслуговування клієнтів, підвищення популяр-

ності та довіри громадян до фондового ринку України і таке інше.

Проте існує і низка проблем, які стримують розвиток та ефективне функціонування українського фондового ринку, зокрема нестабільна економічна ситуація в країні, недостатня прозорість ринку, низький рівень якості послуг, які надаються певними фондовими біржами, недостатнє законодавче регулювання тощо. Тому, мабуть, не випадково Міністерство освіти і науки України ще до закінчення воєнного часу прийняло рішення ввести нові компетентності вже в існуючі спеціальності шляхом додавання до спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» ще й аспектів фондового ринку. Наскільки це правильно зроблений крок, виходячи з сьогоденного стану розвитку національної економіки та визначеного вибору пріоритетних спеціальностей, що користуються попитом у сьогоденних абітурієнтів (це переважно інформаційні системи і технології), покаже вже час. Проте вперше в цьому році маємо вже нагоду набирати на нові чи модернізовані програми здобувачів, які будуть здатні розв'язувати проблеми, що накопичувались на українському фондовому ринку не один рік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведені дослідження сучасного стану функціонування фондового ринку України дозволили визначити основні проблеми, які стоять на шляху його ефективного розвитку [1–7]:

- 1) недосконалість законодавчо-нормативної бази регулювання відносин підприємств на фондовому ринку, які в процесі взаємодії на фондовому ринку (в процесі торгів на фондовій біржі) мають самостійно захищати свої інтереси як інвесторів;
- 2) відсутня єдина налагоджена модель діяльності фондових бірж;
- 3) невисокий ступінь застосування похідних цінних паперів;
- 4) низький рівень розповсюдження інформації для населення про функціонування фондового ринку приводить до неприйняття та недооцінки його можливостей;
- 5) недосконало розвинута система інститутів недержавних інвестиційних фондів, страхових компаній та інститутів спільного інвестування. До них можна додати нерозвиненість української пенсійної системи, яка не дозволяє накопичувати на рахунках держав-

них пенсійних і недержавних фондах фінансові ресурси для довгострокових інвестицій;

б) низька інвестиційна здатність вітчизняного фондового ринку та складна процедура для розміщення вітчизняних акцій за кордоном;

7) значний фіскальний тиск податкових органів на підприємства, які публічно здійснюють господарську діяльність на фондовому ринку.

Тому **метою** цього дослідження є аналіз розвитку фондового ринку та прогнозування заходів щодо поліпшення й активізації його діяльності у напрямі професійної підготовки спеціалістів для роботи на фондовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні немає ні в кого заперечень, що фондовий ринок є одним із найбільш ефективних механізмів залучення та перерозподілу капіталів, що використовується більшістю країн світу, сприяє примноженню національного багатства, відіграє важливу роль у прискоренні економічного розвитку країн. Дійсно, ці успіхи сприяли появі певних активізацій у сфері освіти та здійснення реформ у Міністерстві освіти і науки України у назві спеціальностей «Фінанси, банківська справа та страхування» із додаванням перспектив отримання певних навичок та умінь з фондового ринку, що мотивує до появи нових, високо кваліфікованих фахівців в сфері фінансового ринку з новими компетентностями щодо вміння управляти, регулювати й приймати правильні рішення з інвестування в цінні папери й розміщення їх на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Проте потенціал фондового ринку України на сьогодні практично не використовується. Більш того, через складну економічну та політичну ситуацію в країні існує невпорядкований та неузгоджений процес його формування, що призвів до того, що фондовий ринок не повною мірою виконує свої функції. Існують також проблеми з ціноутворенням, оскільки фондовий ринок – це ще й механізм перерозподілу прав власності, внаслідок чого ціна інструментів ринку формується не під впливом зрівноваження попиту та пропозиції, а переважно як вартість або вага певного інструменту (переважно акцій) в контрольному пакеті. Також, як не дивно (бо українські вимоги щодо участі у торгах на біржах значно занижені у порівнянні з відомими іноземними фондовими біржами, що працюють на ри-

нках Америки, Німеччини, Японії та інших країн світу), слід відмітити і про наявність значних бар'єрів для проходження процедури лістингу та участі в торгах [8]. А відсутність повноважень головного регулятора українського фондового ринку - Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) немає законних повноважень для притягнення до відповідальності за порушення законодавства в питаннях функціонування фондового ринку та здійснення відповідного покарання, що приводить до створення передумов існування корупційних схем та нелегальних операцій з цінними паперами, унеможливує формування ефективного ринку цінних паперів.

Окрім вказаного, український фондовий ринок характеризується ще й фрагментарністю, яка полягає у наявності перепон (окремих специфічних особливостей у побудові ринку [7]) при взаємодії між учасниками та агентами, що призводить до порушення єдності та цілісності в організації і функціонуванні ринку. За таких обставин виникає ситуація, коли деякі елементи ізолюються один від одного та починають розвиватися автономно, переслідуючи цілі, відмінні від спільних цілей розвитку фондового ринку, що приводить до неефективного перерозподілу фінансових (грошових) ресурсів.

Окрім фрагментарності, особливою рисою українського фондового ринку є наявність дисбалансів, що приводить до відхилення основних показників функціонування ринку (капіталізацію ринку, обсягів торгів, біржового індексу) від рівноважного стану, а саме [6]:

структура фондового ринку є незбалансованою щодо розміщення цінних паперів. Це пов'язано з багатьма причинами: низьким рівнем інвестиційної привабливості цінних паперів емітентів для потенційних інвесторів, відсутність достатнього обсягу інвестиційного капіталу для первинного публічного розміщення та залучення максимальної суми емісії;

фондовий ринок обслуговує лише потреби публічного сектору економіки і не сприяє розвитку реального та фінансового сектору економіки, що створює суттєві ризики, що залежать від стану публічних фінансів, спроможності держави виконувати зобов'язання перед власниками державних облігацій.

Все перелічене приводить до невиконання фондовим ринком його основних фун-

кцій та гальмування його поступового розвитку.

Розвиток фондового ринку в значній мірі залежить від чітко визначених заходів, які державі слід провести у сфері розбудови фінансової системи, в тому числі податкової, банківській, страхуванні, пенсійній та інших. Тому для поліпшення ситуації на вітчизняному фондовому ринку рекомендовано вжити ряд заходів [2, 3, 9]:

1) необхідне функціонування розвинутої інфраструктури фондового ринку, розроблений широкий спектр інструментів та механізмів взаємодії учасників ринку;

2) інтеграція у міжнародні фінансові ринки задля цього функціонування фондового має бути тісно пов'язаним з розвитком інших сегментів фінансового ринку – банківського та страхового.

3) головною функцією, за якою повинен працювати ринок цінних паперів, є забезпечення грошовим капіталом потреб економіки держави шляхом створення механізму акумулювання, розподілу та перерозподілу фондів коштів від особи, яка володіє вільними інвестиційними ресурсами, до особи, якій необхідні такі ресурси для розвитку.

Підводячи підсумок, можна констатувати про необхідність здійснити певні заходи щодо нормального функціонування фондового ринку:

1. Фондовому ринку потрібні учасники, яких зараз немає. Це саме ті учасники - котрі, в першу чергу, формують фонди, які акумулюють гроші і запускають всі процеси [9]. Гроші в фонди мають приходити від населення. Ці кошти можна отримати за результатами реального функціонування накопичувального рівня пенсійної системи. Проте сьогодні не вистачає стимулів для його активізації. Задля цього потрібні реформи не тільки на фондовому ринку, але і в банківському секторі, що в період проведення воєнних дій робити досить складно. Тому робити прогнози щодо перспектив функціонування вказаного рівня пенсійної системи в доступному майбутньому – робити не просто складно, але й не можливо у непередбачуваних подальших міграційних процесах та в момент продовження воєнних дій.

2. Навіть за умов поживлення фондовому ринку завдяки запропонованих заходів у пункті 1 щодо активізації певних рівнів пенсійної, можуть виникнути ризики для простих українців [9], бо рівень фінансової грамо-

тності населення залишається дуже низьким. Тобто інвестиції від населення без знань і досвіду - це вірний програш на фондовому ринку (в торгах на фондовій біржі). Тому поява нових компетентностей у освітньому процесі вищих шкіл щодо розвитку фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку – це той шлях, який дозволить підняти професійність учасників фондового ринку та підняти загальну культуру щодо виваженого залучення інвестицій на ринок.

3. Кабмін України ще в 2021 році одним із своїх пріоритетів визначив створення повноцінного фондового ринку в країні. До цього процесу планується залучити наших міжнародних партнерів, зокрема, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Саме долучення цих установ до роботи на Українському фондовому ринку дасть шанс не тільки пожвавити його роботу, але й отримати стабільні гарантії подальшого усталеного його функціонування.

4. Слід пам'ятати і про те, що фондовий ринок - це важливий елемент інфраструктури національної економіки, завдяки якому суб'єкти господарювання отримують можливість залучати ресурси, отримувати стимули для подальшого розвитку, ставати прозорими у своїй діяльності, мати доступ до реалізації своїх інтересів у всіх сфер національної економіки.

5. Повноцінно розвинений фондовий ринок – це ще й інструмент залучення інвестицій, наповнення бюджету, можливість прогнозування потоку коштів населення. Зараз переважно гроші осідають не в банках, а в фінансових пірамідах, крипто біржах, біржовій торгівлі через різних брокерів [9]. Проте, маючи свою повноцінну розвинену біржову фондову торгівлю, можна і потрібно прогнозувати обіг коштів, а тим паче, - сплачувати реальні податки від торгів на фондових біржах до бюджету.

6. Фондовий ринок має стати тим важелем, що притягне додаткові фінансові ресурси (чисті гроші) в національну економіку. За прогнозами деяких українських фахівців [9], виходячи із існуючого потенціалу фондового ринку України, може дати національній економіці близько 50 мільярдів доларів протягом десяти років. При цьому слід зважати, що це - прямі гроші, які сформують нові робочі місця, оновлять технології і будуть розвивати економіку України в цілому та створять до-

даткову вартість у більшості галузях національної (регіональної) економіки.

7. Але, поки не буде довіри до судової системи, цивілізованого правозастосування, ніякого фондового ринку в Україні не буде, - скільки б правильних законів і меморандумів не приймали. Тому в Україні конче потрібні нові правові механізми, зорієнтовані на європейські та світові загально дієві норми і правила функціонування фондового ринку. І поки цього немає в українському законодавстві та у податковому праві – українці (загалом великі гравці на фондовому ринку, крупні представники бізнесу та населення, що володіють значним капіталом) продовжують інвестувати куди завгодно, тільки не в свою країну.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, до основних напрямів модернізації та розвитку фондового ринку України можна віднести:

підвищення ефективності регулювання діяльності емітентів фондового ринку, шляхом впровадження нового інструментарію на фондовому ринку;

стимулювання притоку інвестицій на фондовий ринок;

забезпечення надійного і ефективного функціонування інфраструктури фондового (фінансового) ринку;

реалізація ефективної державної політики покращення інвестиційного клімату як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на модернізацію оригінальних освітніх програм щодо розширення меж спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» до рівня «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». В цьому році Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» планує відкрити конкурсний набір за цими напрямками підготовки на початковому (рівні молодшого бакалавра) та першому бакалаврському рівні, що вміщує в себе отримання теоретичних та практичних навичок роботи на фондовому ринку, комунікацію з різними учасниками, освоєння біржових операцій та аналітичних прийомів щодо прогнозування подальшого розвитку фондового ринку.

Література

1. Татарин Н.Б., Бундз Н.Б., Кравчук А.С. Фондовий ринок України: сучасний стан

та проблеми розвитку. *Молодий вчений*. 2021. № 3(91). С. 379–383.

2. Танклевська Н.С., Ярмоленко В.В., Сучасний стан та проблеми функціонування фондового ринку в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. №7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2021>

3. Задоя О.А., Терещук А.В. Ретроспективний аналіз становлення фондового ринку України: проблеми та перспективні шляхи розвитку. *Нобелівський вісник*, 2019. № 1(12). С. 23–30

4. Шендерова А.Р., Якубовський С.О. Динаміка фондових ринків провідних країн ЄС та України в умовах світових пандемії COVID-19. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Випуск 72-1. С. 47–52.

5. Третякова О.В., Харабара В. М., Грешко Р. І. Фондовий ринок України: особливості функціонування в сучасних умовах. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 103–107.

6. Тешева Л.В. Пріоритетні вектори інтеграції фондового ринку України у світовий фондовий ринок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 13, Ч. 2. С. 125–129.

7. Лук'яненко І.Г., Марковська М.Ю. Вплив дисбалансів фондового ринку України з урахуванням тіньових схем на економічний розвиток України. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. № 35/1. С. 230–245.

8. Миськів Г.В., Висоцька І.Б., Чапляк Н.І. Фондовий ринок України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 58. С. 94–98.

9. Авдеєнко В. «Насос» інвестицій для економіки: навіщо Україні фондовий ринок. Повноцінний фондовий ринок сприяє приходу інвестицій. *Апостроф*. 2021. 27 червня. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/economy/finansy/2021-06-05/nasos-investitsiy-dlya-ekonomiki-zachem-ukraine-fondoviy-ryinok/39942>

References

1. Tataryn, N., Bundz, N. and Kravchuk, A. (2021). Stock market of Ukraine: current state

Стаття надійшла до редакції : 05.02.2023 р.

and problems of development. *Young Scientist*, № 3(91), March, 379–383.

2. Tanklevs'ka, N., Yarmolenko, V. (2021). Current situation and problems of stock market functioning in Ukraine. *Efektivna ekonomika*, 7. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2021>

3. Zadoia, O., Tereschuk A. (2019). Retrospective analysis of the stock market situation of Ukraine: problems and prospective ways of development. *Nobel Herald*, 1(12), 23 – 30.

4. Shenderova, Anastasiia & Yakubovskiy, Sergey (2021). Dynamic of the stock markets of the leading EU countries and Ukraine in the Global pandemic COVID-19. *Black sea economic studies*, 72-1, 47–52.

5. Tretyakova, O., Kharabara, V. and Greshko, R. (2020). Fundamental market of Ukraine: features of functioning in modern conditions. *Ekonomika ta derzhava*, 5, 103–107.

6. Tesheva, L.V. (2017). Preferable vectors of integration of the Ukrainian stock market into the global stock market. *Uzhhorod National University Herald. Series: International economic relations and world economy*, 13(2), 125–129.

7. Lukianenko, I.G., Markovska, M.Yu. (2017). Influence of Ukrainian stock market misbalances on economic development of the country with consideration of shadow economy schemes. *University Economic Bulletin.*, 35/1, 230 – 245.

8. Myskiv, G., Vysotska, I. and Chapliak, N. (2021). Stock msrket of Ukraine: current state and prospects of development. *Market Infrastructure*, 58, 94–98. Retrieved from: <http://www.market-infr.od.ua/eng/en/58-2021-eng>

9. Avdeyenko, V. (2021). "Pump" of investments for the economy: why Ukraine has a stock market. A full-fledged stock market promotes the arrival of investments. *Apostrophe*. Retrieved from: <https://apostrophe.ua/ua/article/economy/finansy/2021-06-05/nasos-investitsiy-dlya-ekonomiki-zachem-ukraine-fondoviy-ryinok/39942>

Стаття прийнята до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В. Український фондовий ринок: реалії сьогодення. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2(50). С. 42–47.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА КРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.07>

Постановка проблеми. Проблематика дослідження стосується високого рівня інфляції, низьких темпів зростання, високої внутрішньої та зовнішньої заборгованості, що знижують стимули для інвестицій, необхідних для відновлення зростання та підвищення рівня життя та підвищують ступінь фінансової фрагментації. Означено, що сучасний слабкий попит та висока вартість банківських позик чинитимуть тиск на світові фінансові ринки, що змусить багатонаціональні компанії скоротити витрати: від скорочення операційних витрат до звільнення працівників. Обґрунтовано взаємозалежність перебоїв в ланцюжку постачань та рівня ділової активності підприємств аерокосмічної галузі. *Метою дослідження є* аналіз тенденцій та ризиків існуючих концепцій гарантування фінансової безпеки країни у контексті систематизації сучасних положень та занепокоєнь провідних фінансистів відносно вірогідності світової фінансової рецесії в умовах цифровізації соціально-економічних процесів. *Методологічною основою дослідження* стали наукові публікації та монографічні видання, статті журналів та матеріали науково-практичних конференцій. Під час проведення дослідження було використано контент-аналіз наукової періодики; порівняльний критичний аналіз існуючих підходів та методів аналізу фінансової стійкості та податкового навантаження; аналіз господарської діяльності підприємств аерокосмічної галузі; статистичні методи аналізу. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення про можливість відновлення виробничого потенціалу підприємств аерокосмічної галузі за рахунок впровадженні новітніх фінансово-господарських технологій цифрової трансформації України, національних проєктів з розвитку підприємництва, платформ цифрової взаємодії. *Виклад основного матеріалу.* Проаналізовано перелік необхідних навичок працівників для відповідності сучасним потребам суспільства на теперішньому етапі фінансово-економічного розвитку. Наведено класифікацію необхідної перекваліфікації працівників до 2025 р. через зростання впровадження технологій та рівня їхнього опанування. Запропоновано проводити ефективну політику у сфері забезпечення фінансового ринку інструментами банківського регулювання та залучення нових інвестиційних ресурсів із гарантуванням інвесторам повернення власних коштів. *Оригінальність та практична значимість* означено в розробці методичного підходу до визначення індикаторів фінансової безпеки країни умовах цифровізації соціально-економічних процесів. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Стаття може сприяти розробці нових фінансових інструментів та технологій, які враховують цифрові тренди. Висвітлено можливості використання блокчейн-технологій, штучного інтелекту та автоматизованих систем для забезпечення фінансової безпеки країни. Охарактеризовані методики оцінювання потенційних загроз, ефективність заходів безпеки та визначити пріоритети в інвестуванні в цифрову безпеку.

Ключові слова:

фінансова рецесія, цифровізація, фінансова безпека, штучний інтелект, банківські ризики, соціально-економічні процеси.

FINANCIAL SECURITY OF THE COUNTRY IN TERMS OF DIGITIZATION OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES

Formulation of the problem. The issues of the study concern the high level of inflation, low growth rates, high internal and external debt, which reduce the incentives for investment necessary to restore growth and improve the standard of living and increase the degree of financial fragmentation. It is noted that today's weak demand and the high cost of bank loans will put pressure on global financial markets, which will force multinational companies to cut costs: from cutting operating costs to laying off workers. The interdependence of disruptions in the supply chain and the level of business activity of aerospace enter-

¹ Ліхоносова Ганна Сергіївна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6552-8920>

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

prises is substantiated. *The purpose of the study* is to analyze the trends and risks of existing concepts of guaranteeing the financial security of the country in the context of systematization of modern provisions and concerns of leading financiers regarding the probability of a global financial recession in the conditions of digitalization of socio-economic processes. Scientific publications and monographic editions, magazine articles and materials of scientific and practical conferences became the *methodological basis of the research*. Content analysis of scientific periodicals was used during the research; comparative critical analysis of existing approaches and methods of analysis of financial stability and tax burden; analysis of economic activity of enterprises in the aerospace industry; statistical methods of analysis. *The main hypothesis of the study* was the assumption of the possibility of restoring the production potential of aerospace enterprises due to the introduction of the latest financial and economic technologies of digital transformation of Ukraine, national projects for the development of entrepreneurship, digital interaction platforms. *Presenting main material*. The list of necessary skills of employees to meet the modern needs of society at the current stage of financial and economic development is analyzed. The classification of the necessary retraining of employees until 2025 due to the growth of the introduction of technologies and the level of their mastery is presented. It is proposed to carry out an effective policy in the field of providing the financial market with banking regulation instruments and attracting new investment resources with a guarantee for investors to return their own funds. *The originality and practical significance* are defined in the development of a methodical approach to determining indicators of the country's financial security under the conditions of digitalization of socio-economic processes. *Conclusions and prospects for further research*. The article can contribute to the development of new financial instruments and technologies that take into account digital trends. The possibilities of using blockchain technologies, artificial intelligence and automated systems to ensure the financial security of the country are highlighted. The methods of assessing potential threats, the effectiveness of security measures and determining priorities in investing in digital security are characterized.

Key words:

financial recession, digitalization, financial security, artificial intelligence, banking risks, socio-economic processes.

Постановка проблеми. Важливість фінансової безпеки країни набуває нових розмірів в умовах цифровізації соціально-економічних процесів. Розширення цифрових технологій і перехід до електронного середовища створюють нові можливості для фінансового сектору, але водночас породжують нові загрози і ризики. У такому контексті необхідно забезпечувати ефективний захист фінансових систем від кібератак, фінансового шахрайства та інших цифрових загроз. Сучасний світ надає пріоритетам успішного розвитку країни в рівні розвитку соціально-економічних процесів та їх фінансового забезпечення. Події останніх років створюють нові негативні чинники, які спричиняють загрозу не тільки суто фінансовій, але й національній безпеці держави.

Сучасні економічні процеси характеризуються високим ступенем бурхливості, мінливості та хиткістю будь-якого сформованого фундаменту. А отже, діяльність сучасних суб'єктів господарювання стикається з необхідністю бути відповідними постійним змінам та неочікуваним впливам зовнішнього середовища. Такі впливи та чинники, що їх спричиняють, не завжди є сприятливими для діяльності підприємства, а це означає, що компаніям необхідно бути весь час готовими до всіляких загроз та небезпек. У таких умо-

вах все гостріше постає питання фінансової безпеки в цілому країни за умов непередбачувальних ризиків.

Події 2022 року та наслідки майже дворічної світової пандемії, відсутність впевненості у подальшому сталому розвитку стають підґрунтям започаткування процесів фінансової рецесії та, як наслідок, соціального збурення населення. Всесвітнім економічним форумом в Давосі до його відкриття у 2023 р. серед фінансистів приватного та державного секторів було проведено опитування, яке показало, що 75% опитаних очікують на глобальну рецесію у 2023 році. Близько 18% вважають настання глобальної рецесії «вкрай імовірним». Це більш ніж удвічі більше, ніж у попередньому опитуванні, проведеному у вересні 2022 року. Лише третина респондентів бачать малу ймовірність цьогорічної рецесії [1]. Голова Всесвітнього економічного форуму у 2023 року наголосив, що нинішня висока інфляція, низькі темпи зростання, висока заборгованість та високий ступінь фрагментації знижують стимули для інвестицій, необхідних для відновлення зростання та підвищення рівня життя найбільш уразливих верств населення у світі.

Опитування організації ґрунтувалося на 22 відповідях групи старших економістів з міжнародних агентств, включаючи Міжнарод-

дний валютний фонд, інвестиційні банки, транснаціональні корпорації та перестраховиків. Опитування було проведено після того, як у січні 2023 Світовий банк знизив свої прогнози зростання на 2023 рік [2] до рівня, близького до рецесії, для багатьох країн, оскільки вплив підвищення процентних ставок центральним банком посилюється, військові дії на території України тривають, а сталі світові економічні стимули перестають працювати ефективно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі, все більше вчених приділяють увагу дослідженню питань протидії фінансовим загрозам. З розвитком інформаційних технологій та активному використанню штучного інтелекту все більша кількість сфер впроваджує їх у свою діяльність [3, с. 334-342]. І сьогодні вже неможливо уявити функціонування сучасного суб'єкта господарювання без використання інформаційних технологій та штучного інтелекту.

Значний внесок у дослідження практичних аспектів формування фінансової безпеки та моделей діагностики рівня життя та соціального моделювання в цілому зробили К. Грін [4, с.251-267], Н. Л. Марусяк, Н. А. Бак [5, с. 109-113], Пантелеєва Н. М. [6, с. 22-37] та інші дослідники

Авторські дослідження були спрямовані на пошук сучасних важелів та індикаторів визначення рівня фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання [7; 8]. Проте актуальність дослідження взаємозв'язку фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання та можливостей застосування інструментів штучного інтелекту з кожним днем тільки зростає.

Отже, **метою статті** є аналіз тенденцій та ризиків існуючих концепцій гарантування фінансової безпеки країни у контексті систематизації сучасних положень та занепокоєнь провідних фінансистів відносно вірогідності світової фінансової рецесії в умовах цифровізації соціально-економічних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні три десятиріччя світова економіка зросла приблизно втричі. Але сьогодні існує нова небезпека торгівельної фрагментації та розпаду світу на блоки-суперники.

Сьогодні світ стикається з великої кількістю нагальної проблематики: від глобального економічного спаду, геополітичного

напруження та зміни клімату до кризи вартості життя та високого рівня боргу.

Зрештою, економічна інтеграція допомогла мільярдам людей стати освіченішими, багатшими та здоровішими. За словами Голови МВФ, після закінчення холодної війни розмір світової економіки збільшився приблизно втричі, і майже 1,5 млрд людей вирвалися з крайньої бідності. Ці дивіденди миру та співробітництва слід не прогаяти» [9]. Традиційно дослідники майже не вивчали процес діяльності з точки зору індивідуальних потреб та фінансової безпеки, не пов'язують її з особливостями ціннісних орієнтирів, тобто фактично особистість працівника досить часто існує автономно від процесу виробництва та зароз фінансовій безпеці.

Якщо розглядати сферу застосування штучного інтелекту [10; 11; 12] у різноманітних секторах прояву фінансової безпеки, треба зазначити, що:

- в фінансово-банківській сфері штучний інтелект найчастіше використовується для аналізу, прогнозування, прийняття управлінських рішень, організації клієнтського сервісу, безпеки (наприклад, розпізнавання обличчя);

- в маркетингу штучний інтелект активно використовується насамперед для ефективного таргетингу, аналізу, отримання якісних даних стосовно цільової аудиторії та як інструмент для прогнозування щодо майбутніх уподобань відповідного сегмента ринку;

- в торгівлі використовує штучний інтелект для оптимізації складських запасів, ціноутворення, як інструмент для прийняття рішень щодо акцій та розпродажу, аналізу купівельної корзини;

- у зв'язку, штучний інтелект насамперед використовується для аналізу бази своїх клієнтів. Але він також може застосовуватися для роботи з клієнтами (наприклад, за допомогою чат-ботів), формування тарифів, безпеки (виявлення неправомірних дзвінків);

- у сфері транспорту штучний інтелект використовує для оптимізації (наприклад, побудови найкоротшого шляху доставки сировини чи матеріалів), автоматизації (наприклад, системи автоматичного керування чи автопілот) тощо.

Проте, саме промисловість є чи не найбільш продуктивним для використання штучного інтелекту, адже саме в ньому застосування сучасних інформаційних технологій дозволяє не тільки утворити певний економі-

чний ефект, але і на пряму пов'язано із запобіганням помилок, що виникають через наявність людського чинника, та безпекою праці. Тому можна казати, що насамперед в цьому секторі штучний інтелект використовується як певні автоматизовані інструменти та когнітивні помічники [3]. Але також майже кожна сфера економіки зараз у той чи інший спосіб використовує застосування штучного інтелекту для прогнозування, прийняття управлінських рішень, оптимізації витрат.

Сучасний штучний інтелект завдяки самонавчанню вже не потребує такої великої частки втручання людини, яку раніше вимагали автоматизовані системи. І це призводить до того, що досить велику кількість роботи штучний інтелект вже може виконувати самостійно (формулювати прогнози, керувати автомобілем, писати нескладні тексти тощо).

Крім торгових обмежень і бар'єрів на шляху поширення технологій, загроза фінансовій безпеці може відчуватися через обмеження на перехресні — прикордонна міграція, скорочення потоків капіталу та різкий спад міжнародного співробітництва, через що світ буде ще більш схильний до потрясінь.

Це буде особливо складно для тих, хто найбільше страждає від фрагментації. Споживачі з нижчим доходом у країнах з розвинутою економікою втратять доступ до дешевших імпортованих товарів. Невеликі економіки з відкритим ринком дуже постраждають через свою сильну залежність від відкритої торгівлі.

А країни з ринком, що формується, і країни, що розвиваються, більше не отримають вигоди від вторинних ефектів технологій, які сприяли зростанню продуктивності і рівня життя. Замість того, щоб наздогнати рівень доходів країн з розвинутою економікою, країни, що розвиваються, ще більше відставатимуть.

Підтвердженням поширення такого стану світової економіки є, зокрема, складна ситуація із балансуванням економіки України. У жовтні 2022 р. в межах RFI (Rapid financing instrument) програми Україна та Міжнародний валютний фонд домовилися про ще один кредит — на \$1,3 млрд. Проте, на жаль, це проблему вивільнення обігових коштів з економіки України, не вирішує. Мова йде про більш дорогий кредит, який у більшості піде на виплату відсотків за попередньо отриманими кредитними траншами та борговими зобов'язаннями. Так, за даними Міністерства

фінансів України, дефіцит бюджету країни в 2022 р. склав 847,2 млрд гривень (близько \$22,94), що на 362,5 % більше, ніж у попередній — 2021 рік. Основною причиною цього стало зростання видатків на 65%. Зокрема, через проведення військових дій на території України військові видатки зросли на 525%, а їхнє співвідношення до загальних витрат збільшилося до 37,6% відносно попереднього року (у 2021 р. цей показник становив 8,5%).

Після 24.02.2022 р. розраховувати на активізацію інвестиційного клімату, на що сподівалася Україна до цього, не є реалістичним. В умовах військових дій податкові надходження радикально впали, а видатки на оборону суттєво вирости. Попри це 10 березня 2022 року Україна розірвала попередню програму співпраці з МВФ, не отримавши за нею близько 700 млн дол. Річ у тім, що виконати попередні домовленості, наприклад, звести дефіцит бюджету до 3,5% від ВВП або провести підготовку до приватизації держбанків, та отримати наступні транші в умовах війни було неможливо.

Натомість фонд виділив Україні \$1,4 млрд екстреного кредиту без жодних умов у межах програми RFI (Rapid financing instrument). Окрім екстреного фінансування, у 2022 році уряд України проводив перемовини щодо продовження довгострокової кредитної програми з МВФ. Хоча у Статуті МВФ немає чіткої заборони на фінансування держав, де ведуться бойові дії, надати позику, станом на березень 2023 р. МВФ Україні відмовив у такій програмі.

Початок 2023 р. став для фінансистів світу дуже тривожним. Декілька банківських установ світового масштабу раптом опинилися на межі банкрутства. Інфляція в США, за словами заступника глави МВФ Г. Гопінат, поки не взята під контроль, і Федеральній резервній системі ще рано оголошувати про перемогу у боротьбі із зростанням цін.

У той же час цифровізація соціально-економічних процесів приводить до зростання обсягів цифрових транзакцій та збільшення кількості осіб і організацій, що користуються електронними фінансовими послугами. Це вимагає розробки та впровадження нових кібербезпекових механізмів, спрямованих на забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності фінансової інформації.

Однією з головних загроз є кібератаки на фінансові установи та системи. Злочинці використовують різні методи, включаючи

фішинг, віруси, зловмисні програми та атаки на інфраструктуру. В умовах цифрової економіки, коли фінансові транзакції відбуваються електронним шляхом, успішні кібератаки можуть призвести до серйозних фінансових втрат і порушення довіри.

Додатковою загрозою є зростання фінансового шахрайства в електронному середовищі. Кіберзлочинці використовують різні методи, такі як крадіжка особистих даних, шахрайство з використанням крадених кредитних карток та ідентифікаційної документації. Це може призвести до фінансових втрат як для окремих громадян, так і для фінансових установ.

Для забезпечення фінансової безпеки країни в умовах цифровізації соціально-економічних процесів необхідно вживати комплексних заходів. Варто розглянути використання технологій блокчейну для забезпечення безпеки транзакцій та ідентифікації осіб, використання штучного інтелекту для виявлення кіберзагроз та підвищення обізнаності громадськості щодо кібербезпеки.

Узагальнюючи, слід зазначити, що наведені аспекти забезпечення фінансової безпеки в епоху цифрових технологій є підґрунтям для подальших досліджень та розробок за даної тематики. Результати можуть бути використані для розробки стратегій, політик та механізмів, спрямованих на забезпечення стійкості та захисту фінансової системи країни в умовах цифрової економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного аналізу можна відзначити, що початок 2023 р. став для фінансистів світу дуже тривожним. Декілька банківських установ світового масштабу раптом опинилися на межі банкрутства. Вірогідність світової фінансової рецесії за прогнозами провідних економістів світу стає реальністю 2023-2024 років. Проте, світова пандемія COVID-2019 дала значний поштовх в розвитку віддаленій роботі та цифровізації документообігу, а газова криза спонукала закликом до енергозаощадження. Саме тому, виникнення нових загроз фінансової рецесії може створити нові цивілізаційні прориви сталого розвитку.

Отже, практична значимість дослідження полягає у її потенційній здатності вплинути на розробку стратегій безпеки, покращення кібербезпекових механізмів, стимулювання інновацій в фінансовій сфері, нав-

чання фахівців та підтримку прийняття рішень в контексті цифрової економіки.

Література

1. Markovitz G., Karunska K. How can businesses prepare for economic turbulence in 2023? World Economic Forum. Davos 2023 Trade and Investment. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/chief-economists-outlook-business-prepare-recession-davos-2023> (дата звернення: 23 травня 2023)
2. Kose A. Sharp Slowdown in Growth Could be Widespread, Increasing Risks to Global Economy. World Bank Expert Answers. World Bank Group. 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/video/2023/01/10/global-economic-prospects-slowdown-growth-risks-economy-expert-text> (дата звернення: 13 травня 2023)
3. Станіна О. Роль штучного інтелекту в забезпеченні економічної безпеки держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 337 – 342.
4. Green K. B. de. Cognitive Models of International Decision making and International Stability. *Systems Research*. 1997. Vol. 4. № 4. P. 251–267.
5. Марусяк Н. Л., Бак Н. А. Фінансова безпека підприємства та загрози її втрати в сучасному економічному середовищі. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 109–113.
6. Пантелеєва Н. М. Фінансова безпека в умовах цифрової економіки: очікування і реальність. *Фінансовий простір*. 2020. № 2(38). С. 22–37.
7. Ліхоносова Г. С., Бортнікова А. Сучасні соціально-поведінкові виклики: вплив на обліково-податкову результативність підприємств аерокосмічної галузі. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-30>
8. Likhonosova G., Aleksejeva L., Zieiniiev T., Shalbayeva S. Approaches to ensuring the economic security of the relocated business. Access to science, business, innovation in digital economy, ACCESS Press, 2023. № 4(1). P. 115-129.
9. Purdy M., Daugherty P. Why Artificial Intelligence is the Future of Growth, Accenture. 2016. P. 27. URL: <https://www.accenture.com/acnmedia/PDF-52/>(дата звернення: 26 травня 2023).

10. Chen N., Christensen L., Gallagher K. Global Economic Impacts Associated with Artificial Intelligence. P. 23 URL: https://www.analysisgroup.com/globalassets/cont/insights/ag_full_report_economic_impact_of_ai.pdf (дата звернення: 26 травня 2023).

11. Osonde A., Welser W. An Intelligence in Our Image: The Risks of Bias and Errors in Artificial Intelligence, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, RR-1744-RC, 2017. As of September 12, 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1744.html (дата звернення: 26 травня 2023).

12. Cheatham B., Javanmardian K., Samandari, H. Confronting the risks of artificial intelligence. April 2019. URL: <https://www.healthindustryhub.com.au/wp-content/uploads/2019/05/Confronting-the-risks-of-AI-2019.pdf> (дата звернення: 26 травня 2023).

References

1. Markovitz, G., Karunska, K. (2023). How can businesses prepare for economic turbulence in 2023? World Economic Forum. Davos 2023 Trade and Investment. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/chief-economists-outlook-business-prepare-recession-davos-2023/> (application date: May 13, 2023)

2. Kose, A. (2023). Sharp Slowdown in Growth Could be Widespread, Increasing Risks to Global Economy. World Bank Expert Answers. World Bank Group. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/news/video/2023/01/10/global-economic-prospects-slowdown-growth-risks-economy-expert-text=recession> (application date: May 13, 2023)

3. Stanina, O. (2021). The role of artificial intelligence in ensuring the economic security of the state. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 337-342.

4. Green, K. B. (1997). Cognitive Models of International Decision making and International Stability. *Systems Research*, 4, 251–267.

5. Marusiak, N. L., Bak, N. A. (2022). Financial security of the enterprise and threats of its loss in the modern economic environment. *Economy and the state*, 2, 109-113.

6. Panteleeva, N.M. (2020). Financial security in the conditions of the digital economy: expectations and reality. *Financial space*, 2(38), 22–37.

7. Likhonosova, G., Bortnikova, A. (2023). Modern socio-behavioral challenges: impact on the accounting and tax performance of aerospace enterprises. *Economy and society*, 49 <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-30>

8. Likhonosova, G., Aleksejeva, L., Zieiniiev, T. and Shalbayeva, S. (2023). Approaches to ensuring the economic security of the relocated business. *Access to science, business, innovation in digital economy, ACCESS Press*, 4(1), 115-129.

9. Purdy, M., Daugherty, P. (2016). Why Artificial Intelligence is the Future of Growth, Accenture, 27. Retrieved from: https://www.accenture.com/t20170524T055435_w_/ca-en/_acnmedia/PDF-52/Accenture-Why-AI-is-the-Future-of-Growth.pdf (application date: May 26, 2023).

10. Chen, N., Christensen, L. and Gallagher, K. (2023). Global Economic Impacts Associated with Artificial Intelligence, 23. Retrieved from: https://www.analysisgroup.com/cont/insights/publishing/l_report_economic_impact_of_ai.pdf (application date: May 26, 2023).

11. Osonde A., Welser W. (2017). An Intelligence in Our Image: The Risks of Bias and Errors in Artificial Intelligence, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, RR-1744-RC, 2017. As of September 12, Retrieved from: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1744.html (application date: May 26, 2023).

12. Cheatham B., Javanmardian K., Samandari, H. (2019). Confronting the risks of artificial intelligence. Retrieved from: <https://www.healthindustryhub.com.au/wp-content/uploads/2019/05/Confronting-the-risks-of-AI-2019.pdf> (application date: May 26, 2023).

Стаття надійшла до редакції : 25.05.2023 р.

Стаття прийнята до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Фінансова безпека країни умовах цифровізації соціально-економічних процесів. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2 (50). С. 48–53.

FORMATION OF PRICES ON THE INTERNATIONAL MARKET OF FINANCIAL SERVICES

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.08>

Formulation of the problem. Specific features of international trade in services are considered; the features of the world market of services are defined; pricing methods and pricing strategies used by enterprises providing various services on the international market are characterized. *The purpose of the research* is aimed at researching the international market of financial services to analyze its main characteristics, impact on the global economy and identify key factors affecting its development and level of financial risk. *Research methods:* logical and meaningful method, methods of comparison, systematization, induction and deduction, analysis and synthesis, coefficient method. *The main hypothesis* of the research was the statement that the international market of financial services plays an important role in the global economy and its development depends on such factors as technological innovations, regulatory policy, globalization and the stability of financial systems. *Presenting main material.* All spheres of international cooperation need developed services, which are a continuation and development of modern production. The main features of the world services market include the following: systematic development, which means that the services market is considered as a complete system with many interconnected components; sensitivity to market changes, which is caused by constant fluctuations in the demand and supply of services on the market; high rate of capital turnover associated with a shorter production cycle in the service sector; constant growth of the range of services. *The originality and practical significance of the research* are in the understanding of the main characteristics of the international market of financial services, which will help specialists in the financial sector make informed decisions about the development and improvement of their services at the international level; analysis of the impact of the international financial services market on the global economy will enable states and international organizations to determine effective strategies to promote economic growth and stability; determining the key factors affecting the development of the international market of financial services will help to avoid financial risks and ensure the stability of financial systems. The practical significance of the article also lies in the promotion of academic research and expansion of knowledge in the field of finance, economics and international relations. *Conclusions and prospects for further research.* The results of the study can be useful for government bodies and regulatory institutions in forming an effective policy for regulating the international market of financial services and ensuring its healthy functioning. It was determined that the successful choice of the method of setting prices for international services and the formation of an effective price strategy will allow the enterprise of the service sector to receive high income, increase the volume of service provision, and conquer new market segments.

Key words:

international market of financial services, pricing, pricing strategies, international trade in services.

ФОРМУВАННЯ ЦІН НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми. Розглянуто специфічні риси міжнародної торгівлі послугами; визначено особливості світового ринку послуг; охарактеризовано методи ціноутворення та цінові стратегії, які використовують підприємства, що надають різноманітні послуги на міжнародному ринку. *Мета дослідження* спрямована на дослідження міжнародного ринку фінансових послуг для аналізу його основних характеристик, впливу на глобальну економіку та ідентифікації ключових факторів, що впливають на його розвиток і рівень фінансового ризику. *Методи дослідження:* логічно-змістовний

¹ Серіковна Гулзіра Салмаганбетівна, канд. екон. наук, доцент, декан факультету фінансів, логістики та цифрових технологій, Карагандинський економічний університет, Караганда, Казахстан.

Serikovna Gulzira, Ph.D. of Economic, Associate Professor, Dean of the Finance, Logistics and Digital Technologies Faculty, Karaganda University of Economics, Karaganda, Kazakhstan.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0000-3211-4153>

e-mail: pk@keu.kz

метод, методи порівняння, систематизації, індукції та дедукції, аналізу та синтезу, коефіцієнтний метод. *Основною гіпотезою дослідження* стало твердження, що міжнародний ринок фінансових послуг відіграє важливу роль у глобальній економіці і його розвиток залежить від таких факторів, як технологічні інновації, регуляторна політика, глобалізація та стабільність фінансових систем. *Виклад основного матеріалу.* Всі сфери міжнародного співробітництва потребують розвинених послуг, що є продовженням і розвитком сучасного виробництва. До основних особливостей світового ринку послуг слід віднести наступні: системність розвитку, яка означає, що ринок послуг розглядається як цілісна система з багатьма складовими, пов'язаними між собою; чутливість до ринкових змін, причиною якої є постійні коливання в попиті та пропозиції послуг на ринку; висока швидкість обороту капіталу, пов'язана з коротшим виробничим циклом в сфері послуг; постійне зростання асортименту послуг. *Оригінальність та практична значимість* дослідження полягає в розумінні основних характеристик міжнародного ринку фінансових послуг допоможе фахівцям у фінансовому секторі прийняти обґрунтовані рішення щодо розвитку та вдосконалення своїх послуг на міжнародному рівні; аналізі впливу міжнародного ринку фінансових послуг на глобальну економіку надасть можливість державам та міжнародним організаціям визначити ефективні стратегії для сприяння економічному зростанню та стабільності; визначенні ключових факторів, що впливають на розвиток міжнародного ринку фінансових послуг, допоможе уникнути фінансових ризиків та забезпечити стабільність фінансових систем. Практична значимість статті полягає також у сприянні академічному дослідженню та розширенню знань у галузі фінансів, економіки та міжнародних відносин. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Результати дослідження можуть бути корисними для урядових органів та регуляторних установ у формуванні ефективної політики регулювання міжнародного ринку фінансових послуг і забезпеченні його здорового функціонування. Визначено, що вдалий вибір методу встановлення цін на міжнародні послуги та формування ефективної цінової стратегії дозволить підприємству сфери послуг отримувати високий дохід, збільшувати обсяги надання послуг, завойовувати нові сегменти ринку.

Ключові слова:

міжнародний ринок фінансових послуг, ціноутворення, цінові стратегії, міжнародна торгівля послугами.

Formulation of the problem. The service sector is one of the most important and rapidly growing components of the world economy. In the conditions of globalization of the world economy, the sphere of services becomes one of the influential factors that depend on economic growth, increasing the country's competitiveness on world markets, and improving the well-being of the population.

There is a potential for the development of the service sector in Kazakhstan. Thus, the development of science, technology and a highly qualified workforce are necessary prerequisites for the dynamic development of information and communication technologies, software, electronic and mobile commerce. The advantageous geographical and economic position of the country should also be used for the development of transport infrastructure and tourism. Setting prices for services is a rather complex and important issue for research.

Analysis of recent research and publications. Various authors pay attention to the problems of pricing on world markets [5-9]. However, the formation of prices for global services and the choice of strategy of service enterprises are not considered enough in the literature. And alt-

hough pricing methods and a list of existing pricing strategies help to form possible alternatives to the activity of a service sector enterprise when setting prices, as a rule, it only depicts the features of a certain pricing strategy, rather than the mechanism of price formation in the international services market.

Analysis of existing research reveals a number of key themes and areas that have been explored in the past. Here are some of them:

Globalization and international competition in the financial services market: Researchers have studied the impact of globalization on the international financial services market, as well as the competition of international financial institutions.

Technological innovations and digital transformations in the financial sector: A study was conducted on the impact of the latest technologies, such as blockchain, artificial intelligence, fintech platforms, on the international financial services market.

Regulation of the international market of financial services: Issues of regulation of the international market of financial services were studied, including standards in the field of finan-

cial reporting, the fight against money laundering and the financing of terrorism.

The role of international financial institutions: A study was conducted on the role and influence of international financial institutions, such as the International Monetary Fund, the World Bank, the World Trade Organization, on the international market of financial services.

Financial risk and its management in the international market: Various aspects of financial risk, including credit risk, currency risk, liquidity risk and economic risk, were studied and methods of managing these risks in the international market were developed.

Performance of the international financial services market: Research was conducted to assess the performance of the international financial services market, including measures of productivity, competitiveness and innovation in the sector.

This analysis of existing research will help clarify the directions and novelty of the proposed article and take into account the gaps that require additional study in the context of the international financial services market.

The purpose of the article is aimed at researching the international market of financial services to analyze its main characteristics, impact on the global economy and identify key factors affecting its development and level of financial risk.

Presentation of the main research results. All spheres of international cooperation require advanced services that are a continuation and development of modern production. The main features of the world services market include the following: systematic development, which means that the services market is considered as a complete system with many interconnected components; sensitivity to market changes, which is caused by constant fluctuations in the demand and supply of services on the market; high rate of capital turnover associated with a shorter production cycle in the service sector; constant growth of the range of services [1].

The main difference between trade in services and trade in goods, from which the peculiarities of international trade in services arise, is that services do not have the property of being accumulated. The volume of the services market is approximately 25% of world merchandise turnover, and the growth rate of this sector of the world economy significantly exceeds the growth rate of world merchandise turnover [1]. Also, trade in services affects the employment of the

population of the national economy to a much greater extent than the goods market.

The specific features of international trade in services include: the place of production and consumption of services coincides — the export of services necessarily involves their production abroad; the close connection of the service market with the market of goods, capital and labor; the degree of concentration in the market of modern services is much higher than in the market of goods; the national sphere of services is protected more strongly; a number of services are practically not included in international circulation [1]. The international services market consists of: freight services; other transport services; tourism; other services provided by state organizations (banking, insurance, stock exchange, brokerage, technology export, etc.); other services provided by the private sector. The main role in the international trade of services is played by tourism and transport services.

The assessment of a country's development is often reduced to an assessment of the profitability of the service sector. There are countries in which the service sector contributes up to 60% of GDP and above. For example, in the USA - 67%, in France - 63%, in Japan - 56%, in England - 56.5%, in Germany - 58%, in Italy - 56%. The financial and credit sector is leading for all developed countries. The movement of capital and its maintenance is always in the first place. According to this indicator, three centers are distinguished: the USA, Japan, and Western Europe [1].

Based on the fact that the export of services is a rather urgent issue in Kazakhstan, attention should be paid to more thorough attention to the formation of prices for these services.

Pricing in the service sector follows a similar scheme to pricing in any other area of trade.

The fact that in market conditions the price is set objectively as a result of the ratio of supply and demand is beyond doubt. The development of a pricing strategy in the field of providing services in foreign markets is related to the following: pricing is one of the main aspects of marketing activity, an important means of management that allows you to shape the amount of profit; free pricing in the conditions of a market economy is related to the solution of such issues as the selection of criteria and methods of formation, protec-

tion from state regulation of prices; most small and medium-sized enterprises in the service sector are limited in resources in order to participate in price competition; the services market is essentially a buyer's market [5]. So, it can be concluded that the buyer's preferences play an important role in the services market, i.e. the formation of the price will largely depend on the demand for services in one or another region.

When forming a price strategy, the company should take into account the following characteristic features that affect the process of price formation in the service sector: high price elasticity of demand; a large gap in time between the moment of setting the price and the moment of purchase and sale; impossibility of storing the product, as a result of which untimely sold products lead to losses; strong influence of competitors on the pricing process; state regulation of prices in the field of transport; the need for seasonal price differentiation; a high level of orientation to the psychological characteristics of the consumer, since the price may be related to the social status of the client; high cost of various services [6,7]. However, it should not be assumed that the service producer hopes only for the price offered by the market, and does not take any part in price formation. The service provider uses the method of calculating initial prices. Services are offered to customers at such prices.

The process of calculating prices for services includes: setting a pricing task, estimating costs, taking into account demand for services, analyzing prices and services of competitors, choosing a pricing method [5]. The main task of pricing is to cover the costs of providing services and making a profit [7]. The price enables the service sector enterprise to seize leadership in the market. Its essence is to win a significant market share. This is achieved thanks to the reduction of prices or the production of high-quality services. The price reduction has a certain minimum limit — covering the costs of service production, distribution and sales, including a fair rate of profit [7]. If the company does not cover the costs of providing services with the help of the price, then it will go bankrupt after a certain time. In this regard, a correct assessment of all costs is

required. In order to successfully use the price as a competitive lever, the service producer must constantly look for ways to reduce the costs of service production. If the individual cost is lower than the market value, then the manufacturer, realizing services at market prices, receives excess profit, which gives him significant advantages over competitors.

When setting the price, it is necessary to take into account the demand for these services. A price increase can reduce the purchasing power of customers, and therefore the demand for services. A decrease in price increases demand, but up to a certain limit. There is a price level, after which demand does not increase, but begins to fall [7]. The buyer begins to be suspicious of a cheap service, believing that it is of low quality and can harm him. The elasticity of demand for services should also be taken into account, producers should know that if services lose their elasticity of demand, prices should be reduced.

So, we can conclude that the minimum price is determined by the costs of production of services, and the maximum price depends on the demand for these services. Also, the price level of the enterprise is affected by the prices of competitors. The service provider must know the prices and quality of services of its competitors. For this purpose, the following methods are used: comparing prices using price lists, purchasing equipment and checking its quality, studying the opinion of buyers about the quality of competitors' services and the level of prices for services [5-7]. If it is established that the quality of the service is not inferior to the quality of the service of competitors, a price close to the price of the service of competitors is set. If the quality of the services is better than that of competitors, a higher price can be set.

There are many pricing methods. And each enterprise has the right to choose the one that meets its interests. The simplest pricing method consists in calculating the price according to the formula: average costs plus profit [5]. The second application is sometimes called a markup, its size depends on the type of service, demand for it, cost of a service unit, sales volume, etc. Another method of pricing is based on the balance of supply and demand. Seller feels this balance by the steady demand

for its services. The method of calculating the price based on the break-even analysis and ensuring the target profit is also popular. The manufacturer knows that covering the gross costs of production of services requires a certain amount of production [6]. This method of pricing involves the analysis of various price options and their impact on the sales volume. It is necessary to overcome the break-even level and obtain the desired profit.

Thus, taking into account the process of formation of prices for services, the following pricing methods were identified: cost-plus [8]; pricing based on normative profitability and pricing based on the value of the service. It should be emphasized that the pricing process involves the formation of a price strategy, which is an integral part of the price policy. The pricing strategy is the main directions, measures and methods that can be used to achieve the defined goal of the pricing policy [5]. Enterprises in the field of services that operate on international markets use the strategy of "removal of the cream", the strategy of discriminatory prices and the strategy of "market penetration" in their activities. We will give a description of these strategies.

The strategy of "removal of the cream" works successfully if the market is reducing the supply of services, and the demand is not elastic to the increase in the price of services. For example, the implementation of cruise tours [5]. This strategy is a rare phenomenon in the international services market, as it is difficult to invent new services for which consumers will agree to pay the highest prices.

The strategy of discriminatory prices is considered a very flexible tool that takes into account changes in market demand, prices depending on time, place, type, product and sales volume [5, 6]. Emphasis is placed on unequal price elasticity of demand in different groups of consumers. For example, discriminatory pricing is appropriate when companies enter national markets, which are formed when the internal economic situation (inflation, high prices and tariffs with a low level of service) stimulates the growth of outbound tourism [9]. Price manipulation is carried out by enterprises that face serious competition on the foreign market. Setting

lower prices for services creates a dumping situation. A price difference is considered economically justified, at which the total volume of sales of the firm provides a profitability not lower than normal. Price discrimination by consumer categories is also practiced for different market segments depending on the willingness and ability to pay this price [8]. For example, students, disabled people, newlyweds are given discounts in hotels, when purchasing transport tickets [5]. Time-based price discrimination is used when hotels and transportation companies reduce prices before the peak season in order to attract customers and thereby recover the costs associated with maintaining service levels and retaining qualified personnel [8, 9]. Prices are discriminated by location, for example, when the cost of identical hotel rooms varies depending on, for example, the view from the window. Yes, a room in a hotel with a view of the sea is much more expensive than a room with windows facing the inner courtyard of the hotel [9].

The "market penetration" strategy is based on setting a low price level in order to attract more customers. The low price in this case is a kind of fee for introducing the service to the market. Such a strategy is used by new enterprises or enterprises seeking to capture a larger share of the market. With the growth of sales volumes and the strengthening of the firm on the market, the price gradually rises to the average industry level, but this does not lead to a decrease in demand [5].

Conclusions and prospects for further research. Taking into account the above, it can be concluded that Kazakhstan's service sector enterprises need to reduce their costs and make all the conditions so that state regulation provides normal conditions for functioning. International factors have a significant impact on financial risk. Understanding and analyzing these factors is key to effectively managing financial risk and ensuring the stability of national and global financial systems. To minimize risks, it is necessary to develop international cooperation, maintain the stability of the economic, political and financial environment and use the mechanisms of international financial institutions to reduce the nega-

tive consequences of international financial risks. A successful choice of the method of setting prices for international services and the formation of an effective pricing strategy will allow the company in the service sector to receive high income, increase the volume of service provision, and conquer new market segments.

References

1. Characteristics of the global services market. Retrieved from: http://www.vuzlib.net/me_kneu/2-1.htm. [Accessed 12 June 2023]
2. Main forecast indicators of the economic and social development of Kazakhstan. State Government. com. statistics of Kazakhstan, forecast of the Ministry of Economy. Retrieved from: www.me.ov.kz, [Accessed 10 May 2023]
3. Financial news Govt. com. statistics of Kazakhstan, forecast of the Ministry of Economy. Retrieved from: <http://finance.kz\10438-narashchivaet-polozhitelnoe-saldo-torgovli-uslugami> [Accessed 10 May 2023]
4. The structure of Kazakhstan's foreign trade in services. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. – Retrieved from: <https://stat.gov.kz/ru/> [Accessed 10 January 2023]
5. Agafonova, L. G. (2002). *Tourism, hotel and restaurant business: pricing, competition, state regulation*. Moscow: Knowledge, 124.
6. Deeva, A.I. (2003). *Prices and pricing*. Moscow: Exam, 288.
7. Message of the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan Strategy "Kazakhstan – 2050", December 2012.

Стаття надійшла
до редакції : 25.01.2023 р.

8. Dzhilkibaev, A.K. (2022). *Readiness for the information society*. National infocommunication holding "Zerde". Astana, 24.

Література

1. Характеристика світового ринку послуг. URL: http://www.vuzlib.net/me_kneu/2-1.htm. (дата звернення: 12 червня 2023)/
2. Основні прогностичні показники економічного і соціального розвитку Казахстану. Держ. бюро. статистики Казахстану, прогноз Мінекономіки. URL: www.me.ov.kz (дата звернення: 10 травня 2023).
3. Фінансові новини. Держ. бюро статистики Казахстану, прогноз Мінекономіки. URL: finance.kz\10438-narashchivaet-polozhitelnoe-saldo-torgovli-uslugami (дата звернення: 10 травня 2023).
4. Структура зовнішньої торгівлі послугами Казахстану. Бюро національної статистики агентства по стратегическому планированию и реформам республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/ru> (дата звернення: 10 січня 2023).
5. Агафонова Л. Г. *Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання*. Москва: Знання, 2002. 124 с.
6. Деева А. І. *Ціни та ціноутворення*. Москва: Іспит, 2003. 288 с.
7. Послання Президента Республіки Казахстан – Лідера Нації Н. А. Назарбаєва народу Казахстану Стратегія "Казахстан - 2050", грудень 2012 року.
8. Джилкібаєв А. К. *Готовність до інформаційного суспільства*. Національний інфокомунікаційний холдинг "Зерде". Астана. 2022. 24 с.

Стаття прийнята
до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Serikovna G. Formation of prices on the international market of financial services. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2(50). С. 54–59.

УДК 339.1

JEL Classification: L12

AYTAÇ Y.¹

DEVELOPMENT OF VENTURE INVESTING IN INTERNATIONAL PARTNERSHIPS

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.09>

Formulation of the problem. Legal and regulatory obstacles in international partnerships in the field of venture capital investment. The article contains an analysis of various legal systems, regulatory frameworks and procedures that may complicate the cooperation of international partners and venture investors. *The purpose of the article* is to study the potential of venture capital investment for the development of international partnerships, to analyze the advantages of capital investment, such as stimulating innovation, strengthening technological ties, promoting the exchange of knowledge and experience of international partners. *The methodological basis of the research* was the logical methods of information processing, statistical analysis, comparison. *The main hypothesis of the study* was the assumption that the problems associated with attracting financial resources from abroad, unfavorable conditions for venture investors, risks associated with cross-border investments can be eliminated through a new stage of international cooperation. *Presenting main material.* The role of venture capital investment in the innovative economy is revealed. The prerequisites and problems of venture investment development based on public-private partnership are considered. Provisions regarding the formation of the structure of the mechanism of state support for venture business have been formulated. Areas of improvement of venture investing have been determined. *Originality and practical significance of the research.* Identification of problems and challenges facing the development of venture capital investment in international partnerships. The article characterizes barriers such as insufficient information exchange, legal and regulatory obstacles, uneven distribution of access to venture capital and other factors that inhibit the development of cooperation between international partners in the field of venture investment. *Conclusions.* Proposed recommendations for improving cooperation in the field of venture capital investment between international partners. The article provides specific advice and recommendations for governments, the business community and other stakeholders to strengthen international partnerships in the field of venture capital investment.

Key words:

venture business, venture investment, public-private partnership, mechanism, venture funds.

РОЗВИТОК ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТИВАННЯ У МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Постановка проблеми. Правові та регуляторні перешкоди у міжнародних партнерських відносинах у сфері венчурного інвестування. Стаття містить аналіз різних правових систем, регуляторних рамок та процедур, які можуть ускладнювати співпрацю міжнародних партнерів і венчурних інвесторів. *Метою статті* є вивчення потенціалу венчурного інвестування для розвитку міжнародних партнерських відносин, аналіз переваг венчурного інвестування, такі як стимулювання інновацій, зміцнення технологічних зв'язків, сприяння обміну знаннями та досвідом міжнародних партнерів. *Методологічною основою дослідження* стали логічні методи обробки інформації, статистичний аналіз, порівняння. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення, що проблеми, пов'язані зі залученням фінансових ресурсів з-за кордону, несприятливими умовами для венчурних інвесторів, ризиками, пов'язаними з крос-бордер-інвестиціями можна усунути шляхом нового етапу міжнародної співпраці. *Виклад основного матеріалу.* Розкрито роль венчурного інвестування в інноваційній економіці. Розглянуто передумови та проблеми розвитку венчурного інвестування на основі державно-приватного партнерства. Сформульовано положення щодо формування структури механізму

¹ Айтак Ядігар, канд. екон. наук, секретар департаменту економіки праці та промислових відносин, Университет Акдениз, м. Анталія, Туреччина.

Aytaç Yadigar, Ph.D. in Economic Science, labor economy and industrial relations department secretary, Akdeniz University, Antalya, Turkey.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8345-7658>

e-mail: iibfdekan@akdeniz.edu.tr

державної підтримки венчурного бізнесу. Визначено напрями вдосконалення венчурного інвестування. *Оригінальність та практичне значення дослідження.* Виявлення проблем та викликів, які стоять перед розвитком венчурного інвестування у міжнародних партнерських відносинах. Стаття характеризує бар'єри, такі як недостатній обмін інформацією, правові та регуляторні перешкоди, нерівномірний розподіл доступу до венчурного капіталу та інші фактори, що гальмують розвиток співпраці міжнародних партнерів у сфері венчурного інвестування. *Висновки.* Запропоновані рекомендації щодо поліпшення співпраці у сфері венчурного інвестування між міжнародними партнерами. Стаття надає конкретні поради та рекомендації для урядів, бізнес-спільноти та інших зацікавлених сторін щодо зміцнення міжнародних партнерських відносин у сфері венчурного інвестування..

Ключові слова:

венчурний бізнес, венчурне інвестування, державно-приватне партнерство, механізм, венчурні фонди.

Formulation of the problem. At the present stage in Turkey, the task of developing a national strategy for the development of the venture industry, which is based on public-private partnership, becomes relevant. Venture business has established itself as one of the most effective tools for implementing an innovative growth model for the real sector of the economy, and has improved the effectiveness of the institution of venture investment in developed countries. Turkey, China, Sweden demonstrate the highest growth dynamics of venture investments. The overwhelming share of investments in high-tech industries is carried out by the USA (85% of the total volume), Turkey (66%), Taiwan (65%) [1, p. 134]. Successful world experience determines the role of the state in the development of venture capital as a catalyst for the venture industry, including in Turkey (Yozma). Turkey is a highly developed country with an innovation-oriented economy: the share of R&D expenditures is 4.71% of the total GDP [2]. The most successful venture capital companies are Check Point Software and Mirabilis.

The prerequisites for the development of venture capital financing in Turkey are:

- intensification of the global economic and financial crisis;
- backlog of transport infrastructure development from demand;
- dependence on world prices for energy resources necessitates the development of projects of alternative energy sources;
- implementation of an emergency plan to combat the crisis of the country's water supply (production of fresh water until 2020 in the amount of 750 million cubic meters per year) [3].

The development of venture business on the basis of partnership with society and business is hindered by the following factors:

- the emergence of risks for the public and private sectors;
- insufficient legal and financial base;
- increasing the monetization of the investment market;
- the ability to replace private money with public money;
- negative impact on the competitive environment;
- the possibility of reducing the funding of existing successful government programs;
- lack of specialists in the field of venture entrepreneurship and training programs for them;
- imperfection of the system of benefits for venture capital companies and funds;
- the complexity of the process of coordination and implementation of projects due to the large number of participants in the DPP projects and the variety of related contracts.

Venture investment mechanisms in Turkey require constant improvement, especially in terms of the implementation of incentive programs that contribute to the development of venture business and reduce its risks. It is also necessary to develop a methodology for the formation of a national model of the venture industry and methods of partnership between business and the state in this area.

Analysis of the rest of the research and publications. A significant contribution to the development of the investment and financial mechanism of venture business was made by foreign scientists, including D. Gladstone, L. Gladstone, P. Gompers, K. Campbell, J. Lerner, M. Maul, G. Murray, G. Bigrave, J. Timons, T. Halman, M. Puri, C. Richardson, C. Barry, C. Mascarell, J. Peavy III, M. Vetsyupens. However, the solution of problems related to ensuring a balance between the interests of the state and private business, the formation of a mechanism for state support of venture capital investment requires further research.

The purpose of the article is to study the potential of venture capital investment for the development of international partnerships, to analyze the advantages of capital investment, such as stimulating innovation, strengthening technological ties, promoting the exchange of knowledge and experience of international partners.

Presentation of the main research material. The objectives of Israel's public policy are to provide services in the most efficient and cost-effective way, maximize the use of resources, increase investment in innovation and create conditions for investment in infrastructure from non-budgetary sources. There is a clear relationship between innovation, investment and socio-economic development of the country. According to the calculations of foreign analysts, on average, an increase in the country's welfare by 1 point is proportional to an increase in the share of investments in the development of the scientific and technological complex by 0.02% of GDP.

One of the priority areas for the strategic development of the Israeli economy is venture capital investment. According to the definition of the European Association, venture capital is the provision of share capital by professional firms that invest and jointly manage new or developing private companies that demonstrate high growth potential [4]. The significance of venture capital investment in innovative activity, both as a factor in the development of individual companies, and as a factor in the development of the modern economy as a whole, is as follows:

1. Venture investments are the driving force behind innovative business and a stimulator of economic growth and the country's competitiveness.

2. At the microeconomic level, venture investments are a source of development, entrepreneurial initiative and profit.

3. At the industry level, venture investments perform the function of stimulating the development of high-tech industries.

4. At the macro level, venture investments serve as the basis for structural adjustment and modernization of the national economy.

5. Investments are a condition and guarantee of achieving a certain social effect and solving environmental problems.

Throughout the entire period of the evolution of institutions for financing the national venture capital business, the state of Israel has played a key role in its institutional

and legal support: 1) the functioning of the main political institutions that create the necessary conditions for the long-term and sustainable development of an innovative economy; 2) development of special state programs focused on the development of infrastructure in various sectors, including transport, water supply, energy, defense; 3) creation of an institutional environment for all subjects of the innovation economy (government, research institutes and universities, venture business, large manufacturing companies); 4) development of legal legislation regulating the inflow of capital into venture funds.

In 2000-2007, the Turkish government adopted a number of laws regulating the economic, financial, legal relations of the state, society and business entities in the field of gas production and consumption, water supply, electricity production and consumption, and construction. Laws on the encouragement of capital investments and scientific research have been approved, tax reforms have been carried out, and privatization is proceeding at a rapid pace. However, there is no separate law regulating public-private partnerships.

In the understanding of specialists, public-private partnerships are long-term agreements between the public and private sectors (mainly large-scale and complex) for the provision of services by the private sector, usually related to the prerogative of the state [3, p. 5]. These agreements allow the fullest use of the capabilities of each of the parties through the competent distribution of risks, resources and rewards in order to maximize the quality and minimize the price of the services provided in the price-quality category.

Public-private partnership is characterized by the following main features: 1) the parties to the partnership must be represented by both public and private sectors of the economy; 2) the relationship of the parties to the public-private partnership should be recorded in official documents and be of a partnership, that is, equal in rights; 3) the parties to the public-private partnership must have common goals and a clearly defined public interest, pooling their contributions to achieve common goals; 4) the parties to the public-private partnership should share the costs and risks among themselves, as well as participate in the use of the results obtained.

Public-private partnership (PPP) gives the Turkish government the opportunity to provide

the population with additional and better basic services (in transport, water supply, defense) by attracting the capital and competencies of the private sector. For the private sector, PPPs provide a unique business opportunity to provide a wide range of services over a long period (typically 20 to 30 years), at well-defined rules and at negotiated rates.

Basic principles for the implementation of PPP projects: common participation of the private sector and the public sector; transition of the state from the status of the owner to the user of services; long-term license period (20 - 35 - 99 years); private sector activities: planning, construction, financing, commissioning, maintenance, sale of services / goods; using the relative advantages of different sectors with the distribution of liability risk factors.

In recent years, a number of large infrastructure projects have been introduced in Turkey, in the implementation and financing of which the private sector has played a significant role. Whereas the traditional idea of PPP in Turkey was associated only with large infrastructure projects initiated by the state. Today, the PPP model seems to be suitable for medium-sized projects, in particular, projects of municipalities and non-profit organizations.

Among the main steps of the state and society aimed at increasing the innovative potential of the Israeli economy and attracting business to this work, the following should be mentioned:

creation of the Infrastructure Fund in 2006;

formation of the PPP Project Department in the structure of the state insurance company INBAL, which coordinates the work of various tender committees (works according to the principle of the PPP center of Vnesheconombank);

creation of interdepartmental tender committees with the participation of relevant ministries and departments (Ministry of Finance, Ministry of Transport, Ministry of National Infrastructure).

The main stages of development and implementation of PPP projects are:

1. Studying the business environment.

2. Identification of the main criteria for the suitability of the project for the use of PPP schemes: the definition of venture financing mechanisms, the possibility of combining the interests of the public and private sectors, the transfer of project risks to a private investor.

3. Evaluation of proposals - comparison of the project cost in terms of the implementation of the project exclusively by the public sector, and tender proposals from the private sector, with the cost of the project, which is carried out according to the PPP model.

The mechanism of state support for venture investment is a complex mutually agreed system of institutions, organizational, economic and legislative measures taken by the state in order to regulate and stimulate venture business. This mechanism includes the following elements: normative; organizational; financial; personnel and information.

The regulatory element of the state support mechanism is based on legislative acts and regulations governing venture investment in innovative activities and specialized legal institutions that ensure the practical application of the regulatory framework.

The organizational element combines a set of organizational procedures and structures that relate to the private and public sectors and determine the functioning and development of venture capital investment. The main organizational elements are: Ministry of Finance, Ministry of Transport, Ministry of National Infrastructure, Interdepartmental Tender Committees, venture companies (Check Point Software, Mirabilis); business schools; science and technology parks, innovation and technology centers; information-analytical and consulting centers.

The structure of financial support includes banks, insurance companies (PPP Project Department in the structure of the state insurance company INBAL), state investment funds (infrastructure fund), corporate and individual investors, venture funds.

The personnel element provides for the development of a complex of various institutions for the training and training of qualified managers and consultants in management and business, innovation managers and investment asset managers.

Information support of venture investment unites reference, patent, analytical, technical and advertising information, regularly updated and summarized by information institutions and supplied to users through various communication channels.

The creation of municipal private-state venture funds is aimed at ensuring that public funds invested in venture funds will reduce the risks of private investors included in these funds

and play the role of a catalyst in attracting private funds to the venture business. Despite the success of similar programs in Turkey (Yozma), the American experience in the termination of financing using FVC equity mechanisms under the Small Business Investment Companies program (when they issue so-called equity securities) indicates a high risk of such mechanisms of state incentives for the development of venture investment. In this regard, it is expedient to expand the set of mechanisms used in Turkey to stimulate the development of venture financing by providing state guarantees for borrowed funds of venture funds. Such a mechanism will help reduce the risks of investing in debt securities of venture capital companies and stimulate the development of venture capital investments.

Conclusions and prospects for further research. The main ways to increase the activity of venture investment are:

- allocation of public funds for the development of the institute for financing innovations and payment for the services of venture companies;

- creation of favorable conditions for attracting private business to solve government problems (venture infrastructure, amendments to legislation);

- the use of financial leverage to ensure the growth of the value of venture companies and capitalization as the main criterion for their sustainable development.

The mechanism of state support for venture investment, which combines regulatory, organizational, financial, personnel and information elements, will contribute to the formation of an economic and legal environment favorable for the development of the venture capital industry based on public-private partnership mechanisms.

Subsequent studies provide for the development of recommendations for the

implementation of action programs of the state and business in the field of venture financing of the innovative economy.

References

1. Landström, H. (2017). *Handbook of Research on Venture Capital*. Sweden. Lund University, 456.
2. Science and Engineering Indicators (2022), 1, 4–42.
3. Public-Private Partnerships in Turkey [Policy Note] (2019). Foreign Economic Bank, 36.
4. Cumming, D. (2012). *Venture Capital: Investment Strategies, Structures, and Policies*. USA, York University, 592.
5. Avnimelech, G., Teubal, M. (2008). Venture Capital policy in Israel: a comparative analysis & lessons for other countries. *International Network for SMEs*. Retrieved from: <http://www.insme.info/documenti/teubal.pdf>. (access date: May 12, 2023).

Література

1. Ландстрьом Г. *Довідник з дослідження венчурного капіталу*. Швеція. Лундський університет, 2017. 456 с.
2. Науково-технічні показники. 2022, Вип. 1. С. 4–42.
3. Державно-приватне партнерство в Туреччині [Політична записка]. Зовнішньоекономічний банк, 2019. 36 с.
4. Каммінг Д. *Венчурний капітал: інвестиційні стратегії, структури та політика*. США, Йоркський університет, 2012, 592 с.
5. Авнімелех Г., Теубал М. Політика венчурного капіталу в Ізраїлі: порівняльний аналіз і уроки для інших країн. Міжнародна мережа МСП. 2008. URL: <http://www.insme.info/documenti/teubal.pdf>. (дата звернення: 12.05.2023).

Стаття надійшла

до редакції : 20.05.2023 р.

Стаття прийнята

до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Аутаç Y. Development of venture investing in international partnerships. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2 (50). С. 60–64.

E-EDUCATION: SOCIO-ECONOMIC CONTEXT

DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.10>

Formulation of the problem. This research can be treated as a kind of pilot, due to the relatively small population of respondents. However, according to the definition of the selection of typical units, such a small population of respondents is sufficient to draw conclusions from the research presented in this text. *The purpose of the article* is analysis of the main problems and positive aspects of the introduction of electronic educational tools. *The methodological basis of the research* was the logical methods of information processing, statistical analysis, comparison. *The main hypothesis of the study.* Teaching and learning with the use of modern telecommunications and information technologies is already a permanent component of the reality of education in and around the world most countries Teaching via the Internet, which is one of the forms of distance education, breaks certain stereotypes regarding the so-called knowledge transfer process. *Presenting main material.* Innovation is the main driver of economic and social progress. Its absence results in stagnation both in the economy and in various spheres of social life. Economists emphasize the importance of large-scale investments in innovative programs, including education, which will not only help revive the economy in the near term, but also in the long term.. *Originality and practical significance of the research.* The selected research results presented here were related, as already indicated, to the declarations of current and future employees of the Schools. Undoubtedly, the crisis caused by the COVID-19 pandemic has once again revealed the need for innovation and innovation in education and other areas of social life. Meeting this need requires well-thought-out changes in teacher education and professional development. In preparing teachers for work, it is necessary to move away from the narrowly understood didactic effectiveness in favor of, among others, developing teachers' attitudes in the field of introducing changes in education and their innovative behavior. *Conclusions.* Conclusions are presented in the form of answers to research problems: Respondents know many remote learning applications and programs, the most popular of which is Teams; The biggest disadvantage of e-education is the lack of direct contact with the teacher and other pupils/students, although these data are not clearly significant; The greatest advantage of e-education is its low organizational, time and financial costs; Respondents have the possibility of using various methods in e-education and are in favor of using activating methods. Unfortunately, they have little knowledge of the existence of a variety of applications.

Key words:

e-education, learning applications, advantages and disadvantages of online education.

ЕЛЕКТРОННА ОСВІТА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Постановка проблеми. Це дослідження можна розглядати як своєрідне пілотне, через відносно невелику кількість респондентів. Однак, згідно з визначенням вибірки типових одиниць, така невелика сукупність респондентів є достатньою, щоб зробити висновки з дослідження, представленого в цьому тексті. *Метою статті* є аналіз основних проблем та позитивних сторін впровадження електронних засобів навчання. *Методологічною основою дослідження* були логічні методи обробки інформації, статистичного аналізу, порівняння. *Основна гіпотеза дослідження.* Викладання та навчання з використанням сучасних телекомунікаційних та інформаційних технологій вже є постійною складовою освітньої реальності в більшості країн світу та в усьому світі Навчання через Інтернет, яке є однією з форм дистанційної освіти, ламає певні стереотипи щодо - називається процес передачі знань. *Виклад основного матеріалу.* Інновації є основним рушієм економічного та соціального прогресу. Її відсутність призводить до стагнації як в економіці, так і в різних сферах суспільного життя. Економісти наголошують на важливості масштабних інвестицій в інноваційні програми, в тому числі освітні, які допоможуть відродити економіку не тільки в найближчій, але й у віддаленій перспек-

¹ Майхровська-Ксяк Анна, Ph.D., Варшавський європейський університет, Варшава, Польща.

Majchrowska-Kielak Anna, Ph.D., European University in Warsaw, Warsaw, Poland.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3852-1464>

e-mail: a.majchrowska@poczta.onet.eu

тиві. *Оригінальність і практична значущість дослідження.* Вибрані результати дослідження, представлені тут, стосувалися, як уже зазначалося, декларацій нинішніх і майбутніх працівників Шкіл. Безумовно, криза, спричинена пандемією COVID-19, знову виявила потребу в інноваціях та інноваціях в освіті та інших сферах суспільного життя. Задоволення цієї потреби потребує продуманих змін у педагогічній освіті та професійному розвитку. Готуючи вчителя до роботи, необхідно відійти від вузької дидактичної ефективності на користь, серед іншого, розвитку установок вчителів у сфері впровадження змін в освіту та їхньої інноваційної поведінки. *Висновки.* Висновки подаються у формі відповідей на дослідницькі завдання: респонденти знають багато додатків і програм для дистанційного навчання, найпопулярнішою з яких є Teams; найбільшим недоліком електронної освіти є відсутність прямого контакту з учителем та іншими учнями/студентами, хоча ці дані не є явно значущими; найбільшою перевагою електронної освіти є низькі організаційні, часові та фінансові витрати; респонденти мають можливість використовувати різні методи в електронній освіті та виступають за використання активізаційних методів. На жаль, вони мало знають про існування різноманітних додатків.

Ключові слова:

електронна освіта, навчальні програми, переваги та недоліки онлайн-освіти..

Formulation of the problem. At the beginning of this article, it is worth noting that remote education is not a new invention. It used to be conducted in the form of correspondence. It is true, however, that it was the period of the pandemic (covid) that brought the necessity and, as a result, the popularity of this form of education. Education through the use of new technologies, including the Internet, in order to reach all interested parties.

Teaching and learning with the use of modern telecommunications and information technologies is already a permanent component of the reality of education in and around the world most countries Teaching via the Internet, which is one of the forms of distance education, breaks certain stereotypes regarding the so-called knowledge transfer process. R. Lorens defines the term e-learning as "the learning process, implemented on the basis of communication solutions necessary for its conduct, using a web application through which the content of the training is presented, and which participants use under the supervision of a teacher" [1]. New trends in education related to the development of information technology and telecommunications are not dictated by a momentary fashion or only by the desire to make outdated forms of school education more attractive. Rather, they should be treated as a response to the requirements of the changing economy and culture [2]. Online education as a method of conducting a didactic process, which is characterized by a lack of unity of place and, in general, also time of participants in this process, does not concern only adults in our country. As L. Stemplewska writes, The process of trust management is very important as it is an

activity that builds a sense of reliability, a mutual sense of satisfaction with the certainty of what may happen [3].

This text aims to present the results of research, the issues of which focus on getting to know students' opinions on remote learning and the possibility of using various methods and applications by them to improve the learning process.

The following specific problems were identified in the work:

1. Do the respondents know what applications and programs used during remote learning?
2. What are the disadvantages of e-education in the opinion of students?
3. What are the advantages of e-education in the opinion of students?
4. What is the knowledge of the possibility of using various methods in e-education - in the opinion of students?

Analysis of the rest of the research and publications. The survey method was used to carry out the research [4]. The poll is treated primarily as a technique of public opinion research, which has the character of quantitative research, which allows for relatively precise determination of the scale and extent of the phenomenon. The basis for the proper use of this method is to select the appropriate representative group from a larger total. It is important that it presents all the most important features of the studied population and that it provides the researcher with all of them in real time necessary information to solve the research problem. According to T. Pilch, this method is used to study the opinions of groups and specific communities and is carried out on the so-called

representative sample [5]. Therefore, this method correctly fits into this research concept.

A selection of typical units was used. This selection is one of the frequently used methods of non-random selection. It consists in selecting the most typical representatives of the general population by adopting average units. It is believed that these units, due to their "mediocrity", do not have to be too numerous [6].

The purpose of the article is analysis of the main problems and positive aspects of the introduction of electronic educational tools.

Presentation of the main research material. The survey research covered students

of philology (German, French, Spanish, English) and students of pedagogy (early school and pre-school as well as general pedagogy and pedagogy with the specialty of diagnosis with therapy) at one of the private universities in Warsaw. The population of the respondents are people who work or will work in education. At the same time, it is assumed that they should know the answers to the questions in the questionnaire regarding distance learning, because as future educators, they experienced e-education from the position of a student or teacher.

Table 1 – Employment of respondents [N=83]

Employment of respondents	Number	Percent
school	14	17
kindergarten	25	30
nursery	3	4
does not work	16	19
I do not work in the upbringing, care and education industry	25	30
SUM	83	100%

Source: generated by the author

Among the respondents, 20 (24%) were active teachers/tutors, 17 (20%) were employed as teacher assistants, 6 (7%) worked as a babysitter or nanny in a nursery.

In addition, 59 (75%) respondents usually do not organize distance learning training at their place of employment. This means that the

knowledge of most respondents results from self-education and everyday experience in the field of e-education.

The age of the respondents is presented in the table below. The data contained therein show that the largest group are people aged 36-40.

Table 2 – Age of respondents [N=83]

Age of respondents	Number	Percent
20-25	17	20%
26-30	11	13%
31-35	15	18%
36-39	25	30%
40-45	11	13%
46-50	4	5%
Over 50	0	0
SUM	83	100%

Source: generated by the author

Table 3 – Opinions of respondents on the effectiveness of distance learning and intention to use new technologies at work (N=83)

Indicators	affirmative answers		negating answers	
	Number	Percent	Number	Percent
E-education is effective	69	83%	14	17%
Intention to use new technologies in professional work	81	98%	2	2%

Source: generated by the author

Generally, the respondents speak positively about remote education. The vast majority are of the opinion that e-education is effective and they definitely intend to use new technologies in their future work. In addition, the majority of

respondents (54) (68%) believe that they are able to verify the correctly assumed learning outcomes by conducting classes in the on-line system.

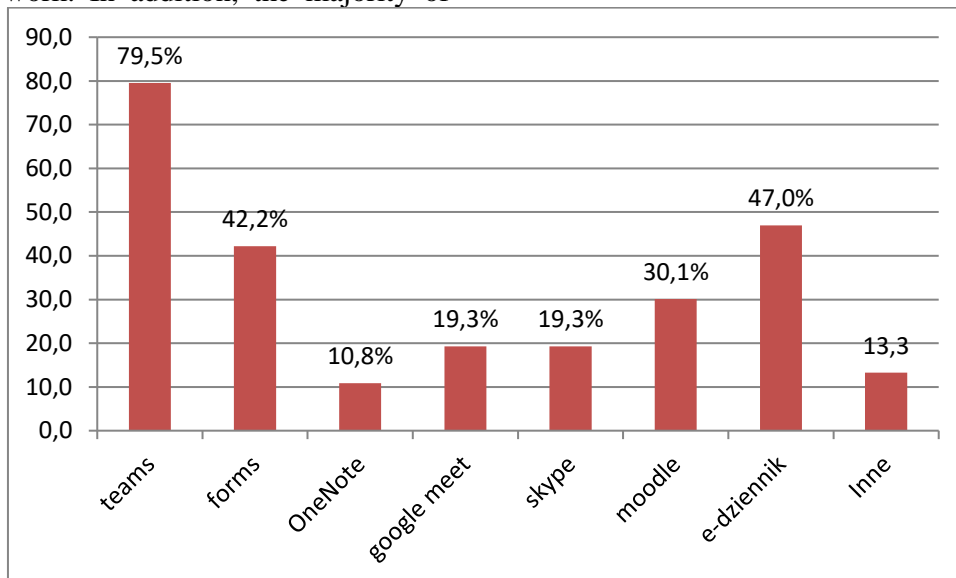

Figure 1. Use of selected remote learning applications at work (N=83)
Source: generated by the author

The respondents showed knowledge of various programs used for remote learning. The most popular of them are Teams and e-journal and Forms.

Additionally, 78 (95%) of respondents agree that Teams is the most popular remote learning platform.

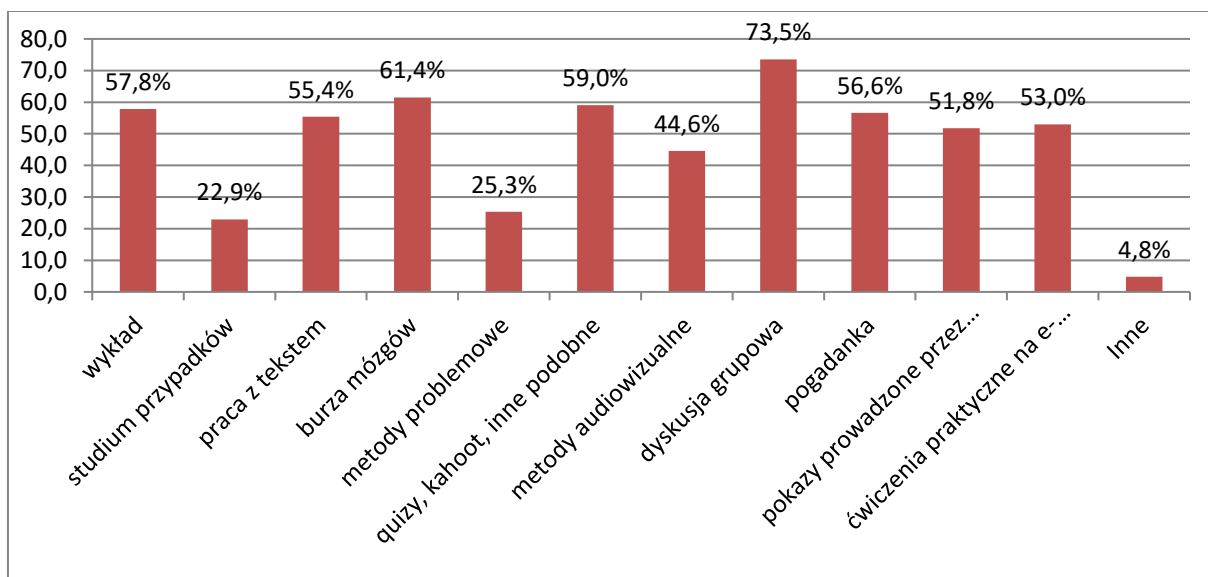

Figure 2. Using or intending to use selected methods in distance education (N=83)
Source: generated by the author

Respondents indicate group discussion as the most frequently used method in e-education. Other popular methods include: brainstorming, online quizzes, talks, lectures, as well as teacher-led demonstrations and practical exercises on the e-board.

Only 18% of respondents confirmed the knowledge of the LearningApps application, which certainly supports and diversifies the learning process.

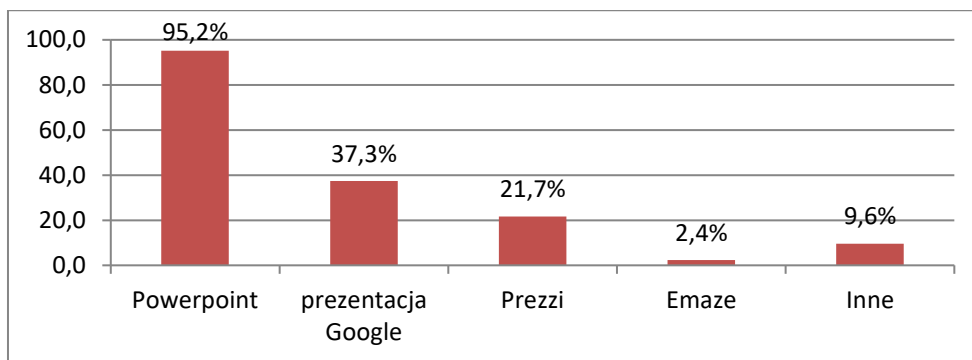

Figure 3. Using selected applications to create presentations (N=83)

Source: generated by the author

The most popular method of giving, which is a lecture, during remote learning is almost always supported by a presentation (show), this is due to the fact that a large group of students are visual learners. This way of conducting classes using the feeding method increases its effectiveness. PowerPoint is the most popular presentation software

In addition, respondents very often use iconography or diagrams to enrich the presentation used to conduct classes. The majority, 59 (75%) of the respondents, disagree with the statement that during online lessons, in order to activate students, teachers should order cameras to be turned on.

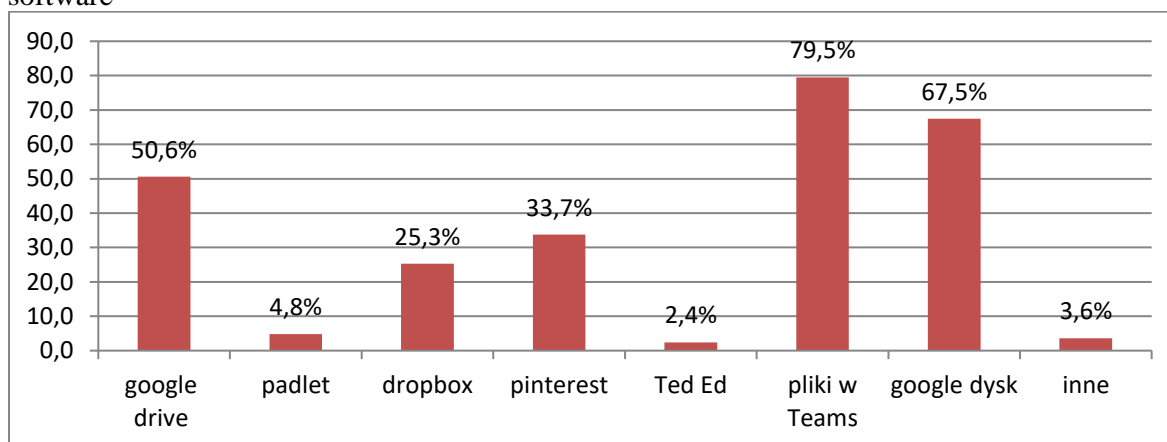

Figure 4. Using applications to share documents, photos and videos (N=83)

Source: generated by the author

During remote classes, respondents share files and other documents most often via Teams and Google drive, Google drive. File sharing is,

for example, sending homework, developed issues to the teacher. Other applications are not so common.

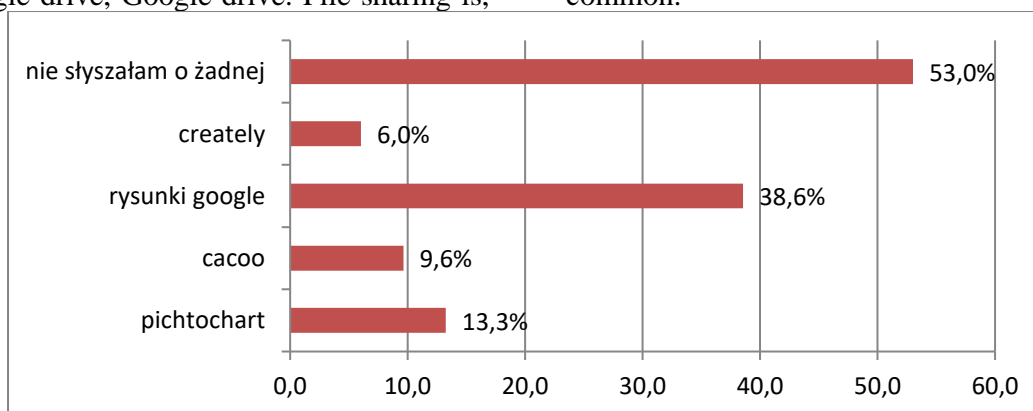

Figure 5. Knowledge of selected applications used during online learning (N=83)

Source: generated by the author

Most of the respondents admit that they have little knowledge about the variety of applications that can support e-education. Perhaps this is due to the lack of training and indicates low effectiveness of self-education in this area.

At the same time, 59 (72%) of the respondents know where to look for e-materials on the Internet for learning at schools or for students' independent work. Despite this, the major-

ity of respondents, ie 62 (76%), did not use the resources of the Integrated Educational Platform. Only 38 (47%) are aware of the existence of such a platform and know that someone else has used it. 60 students (75%) know the knowledge portal for teachers with free educational resources that are adapted to all stages of education (Scholaris).

Table 4 – Advantages of e-education (N=83)

POPULAR ANSWERS	L	%
helps you save on commuting	80	96,4
allows you to eliminate paper documents and training materials	52	62,7
easy and convenient access to knowledge	73	88,0
I can study and take care of my child at the same time	47	56,6
comfort and time saving	74	89,2
eliminating the phenomenon of social exclusion (for people with disability; mothers with children, people who cannot afford commuting, etc.)	49	59,0
access to numerous didactic materials online	66	79,5
attractive forms of content presentation	52	62,7
higher scores on online exams	24	28,9
the possibility of conducting training for a very large group of listeners	53	63,9
easy supervision of learning progress and checking the acquired knowledge	29	34,9
Other	3	3,6

Source: generated by the author

An extremely important, most often indicated positive aspect of distance learning is its economic aspect - it allows you to save on commuting. In addition, it increases the educational chances of groups at risk of social exclusion, e.g. people with disabilities, single mothers with children who do not have support in care. E-education was perfectly summed up by one of

the respondents: “I am currently participating in online classes and they are superbly prepared and effective. Everything is at your fingertips - recorded lectures for revision, materials sent, everything is organized. Personally, I am very happy with this form of learning and would not trade it for any other.”

Table 5 – Disadvantages of e-learning (N=83)

POPULAR ANSWERS	L	%
Limiting interpersonal contacts	64	77,1
Lack of motivation and self-discipline	19	22,9
No possibility to organize practical classes remotely, e.g. workshops	22	26,5
Technical problems - limitations in the Internet supply or too slow a connection	51	61,4
no possibility to contact other participants of online classes.	24	28,9
more time-consuming and cumbersome communication, e.g. waiting for an e-mail response or via an Internet message, than in the case of direct "live" communication	14	16,9
fewer interactions and activities during the training itself, it is not always possible to conduct all educational games and activities online that are possible in real life	26	31,3
lack of control over what the student does on the other side of the computer during classes	37	44,6
lack of control over the reliable performance of the test by the student	24	28,9
Other	4	4,8

Source: generated by the author

It is indisputable that e-education reduces the form of interpersonal contacts and makes them poorer. At the same time, 62 (77%) of the respondents stated that they did not lack direct contact with the teacher. But as many as 63 (78%) disagree with the statement: "If I could, I would prefer to learn by participating in classes directly". Interestingly, half of the students disagree with the statement that face-to-face learning is more effective than

online. Therefore, it should be assumed that the profits from e-education are much stronger.

On-line education is most often disturbed by noise at home, conversations of household members and other factors from the student's environment, technical problems with the Internet connection and software, as well as a weak Internet connection.

Table 6 – Advice given by respondents to teachers in the context of increasing the effectiveness of online lessons (N=83)

Categories	Council to make remote education more effective
Communication atmosphere	conduct dialogue and conversations of practical importance for a given discipline; additional time for group integration, e.g. through a casual conversation; conduct classes in a pleasant atmosphere, do not stress students, Specific messages, packaging, calm, good organization of work.
Methods	prepare interesting presentations; e-textbooks, educational platforms, didactic games, group work, diversifying classes with photos and videos, group work, Teams rooms, do not overdo it with the amount of material; short classes in small groups, setting general rules for classes, e.g. the method of reporting, sending tasks, e-poll; case study, brainstorming, e-board, e-textbooks, quizzes, wordwall.
Activation	Conduct interesting activities with the activation of students.
Technical aspect	Enabled webcams in children; available technical support for people not familiar with the system.

Source: generated by the author

This research can be treated as a kind of pilot, due to the relatively small population of respondents. However, according to the definition of the selection of typical units, such a small population of respondents is sufficient to draw conclusions from the research presented in this text.

Investing in human capital aims at improving employees' skills and qualifications. These investments must contribute to creating a favorable climate for sharing knowledge within a team, improving employees' motivation and increasing productivity. Investing in development of human capital must have an effect in the future which will enable employees to carry out their tasks freely in new and unpredictable conditions. Creating the right conditions for increasing human capital efficiency is not an easy task. However, ongoing technological changes and acceleration of civilization development require making every effort to welcome the new reality in which it will be easier for all market players to find

themselves. There are a lot of reasons for a need to deepen the research in the field of human capital development.

Conclusions and prospects for further research are presented in the form of answers to research problems:

1. Respondents know many remote learning applications and programs, the most popular of which is Teams.
2. The biggest disadvantage of e-education is the lack of direct contact with the teacher and other pupils/students, although these data are not clearly significant.
3. The greatest advantage of e-education is its low organizational, time and financial costs.
4. Respondents have the possibility of using various methods in e-education and are in favor of using activating methods. Unfortunately, they have little knowledge of the existence of a variety of applications.

Innovation is the main driver of economic and social progress. Its absence results in

stagnation both in the economy and in various spheres of social life. Economists emphasize the importance of large-scale investments in innovative programs, including education, which will not only help revive the economy in the near term, but also in the long term.

The selected research results presented here were related, as already indicated, to the declarations of current and future employees of the Schools. Undoubtedly, the crisis caused by the COVID-19 pandemic has once again revealed the need for innovation and innovation in education and other areas of social life. Meeting this need requires well-thought-out changes in teacher education and professional development. In preparing teachers for work, it is necessary to move away from the narrowly understood didactic effectiveness in favor of, among others, developing teachers' attitudes in the field of introducing changes in education and their innovative behavior.

It must be stressed that major reforms are needed to improve the quality of teacher training in the use of new technologies.

References

1. Jakubczak, B. (2008). Kształcenie zdalne przez Internet jako urzeczywistnienie idei edukacji bez granic. *Edukacja XXI wieku*, 15.
2. Lorens, R., *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo Szkolne PWN 2011.
3. Matuszak, A., Matuszak, Z. (2011). Określenie próby i jej liczebność w badaniach pedagogicznych. *General and Professional Education*, 2, 36.

Стаття надійшла
до редакції : 30.05.2023 р.

4. Pilch, T., Baumann, B. (2010). *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa, 79.
5. Stempewska, L. (2022), *Selected Aspects of Employee Reliability in teal organizations*, in *Self-Management, Entrepreneurial Culture, and Economy 4.0.*, scientific editing A. Rzepka, Z. Olesiński, E. Jendrych, Routledies Studies in Management, Organizations and Society. New York and London, pp.
6. Sztumski, J. (2005). *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice, 201.

Література

1. Якубчак Б. Дистанційне навчання через Інтернет як реалізація ідеї освіти без кордонів. *Освіта 21 століття*. 2008. № 15.
2. Лоренс Р. Нові технології в освіті, *Wydawnictwo Szkolne PWN*. 2011.
3. Матушак А., Матушак З. Визначення вибірки та її розміру в педагогічних дослідженнях. *Загальна та професійна освіта*. 2011. № 2. С. 36.
4. Пілх Т., Бауманн Б. *Принципи педагогічного дослідження*. Варшава, 2010, 79 с.
5. Стемпевська Л. Вибрані аспекти надійності співробітників у блакитних організаціях, у самоуправлінні, підприємницькій культурі та економіці 4.0. Наукове редагування А. Ржепки, З. Олесінського, Е. Єндриха, *Routledies Дослідження менеджменту, організацій і суспільства*. Нью-Йорк і Лондон.
6. Штумський Я. *Вступ до методів і технік соціальних досліджень*. Катівце, 2005, 201 с.

Стаття прийнята
до друку: 21.06.2023 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Majchrowska-Kielak A. E-education - socio-economic context. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 2 (50). С. 65–72.

ВСТУПНЕ ВИПРОБУВАННЯ ДО МАГІСТРАТУРИ 2023*

Абітурієнти, які бажають вступити в магістратуру в 2023 році, мають скласти єдиний вступний іспит, або єдиний вступний іспит та єдине фахове вступне випробування, або фаховий іспит чи співбесіду в університеті.

Цього року для всіх майбутніх магістрів, окрім тих, хто вступатиме виключно на контракт на спеціальності, яким надається особлива державна підтримка, буде проведено єдиний вступний іспит (ЄВІ).

Для вступу на спеціальності галузей знань «Соціальні та поведінкові науки», «Журналістика», «Управління та адміністрування», «Право», «Публічне управління та адміністрування» та «Міжнародні відносини» необхідно буде додатково скласти єдине фахове вступне випробування (ЄФВВ).

Вступні іспити в магістратуру в формі ЗНО під час основної сесії планують скласти понад 93 тисячі осіб.

Про це свідчать результати реєстрації вступників для складання єдиного вступного іспиту та єдиного фахового вступного випробування, оприлюднені Українським центром оцінювання якості освіти.

Зокрема, бажання скласти єдиний вступний іспит в Україні виявили понад 91 тисяча майбутніх магістрантів. Ще більш 2 тисяч осіб планують скласти ЄВІ за кордоном.

Найбільша кількість вступників обрала для складання предметний тест з «Управління й адміністрування». Також популярним серед майбутніх магістрантів є тест з «Права та міжнародного права». Найменше бажаючих скласти у якості предметного тесту фаховий іспит з «Політології та міжнародних відносин».

Кожен учасник тестових випробувань отримав екзаменаційний листок. За номером екзаменаційного листка та PIN-кодом, зазначеним у ньому, вступники зможуть зайти до персонального кабінету учасника тестування. Однією з умов вступу до ЗВО є подання мотиваційного листа.

*За матеріалами: osvita.ua

Мотиваційний лист – це документ, що складається і подається вступником до закладу вищої освіти, у якому пояснюються причини, через які вступник вважає себе найкращим кандидатом для вступу на відповідну навчальну програму.

Загальні принципи щодо змісту та структури таких листів є спільними для всіх. Однак конкретні вимоги щодо написання листа та критерії його оцінювання визначає кожен заклад освіти.

Так, у вимогах закладу освіти може бути чітко обумовлений обсяг листа (кількість слів чи знаків), технічні особливості оформлення (розмір шрифту, міжрядковий інтервал тощо), структура («шапка», звертання, основний виклад, заключна частина тощо) та інші аспекти.

Приймальна комісія закладу визначатиме відповідність вимогам, а також оцінюватиме переконливість змісту й коректність мовного оформлення листа за власними критеріями.

Критерії оцінювання мотиваційних листів розміщені в Правилах прийому до конкретного закладу.

Конкурсний бал – це комплексна оцінка досягнень вступника, яка розраховується за результатами вступних випробувань та іншими конкурсними показниками при вступі до магістратури.

На основі конкурсних балів здійснюється відбір вступників на конкурсні позиції у закладах вищої освіти.

Відомості про результати вступних випробувань та інших конкурсних показників вносяться до запису про вступника в Єдиній державній електронній базі з пи-

тань освіти та відображаються на сайті Інформаційної системи Вступ.ОСВІТА.UA.

Для конкурсного відбору на навчання для здобуття ступеня магістра використовується формула:

Конкурсний бал (КБ) = $0,2 * П1 + 0,2 * П2 + 0,6 * П3$,

де П1 – оцінка тесту загальної навчальної компетентності ЄВІ; П2 – оцінка тесту з іноземної мови ЄВІ; П3 – оцінка ЄФВВ або оцінка фахового іспиту.

В інших випадках конкурсний бал обчислюється як сума балів за вступні випробування та інші показники конкурсного відбору відповідно до Правил прийому закладу вищої освіти.

За різної кількості складових у конкурсному балі має дотримуватись принцип рівності прав вступників. Заклад вищої освіти у правилах прийому самостійно визначає мінімальне значення кількості балів із вступних випробувань (конкурсного бала), з якими вступник допускається до участі у конкурсі.

Критерії оцінювання мотиваційних листів затверджуються головами приймальних комісій закладів освіти та обов'язково оприлюднюються на вебсайті закладу освіти не пізніше 1 червня 2023 року. У випадку проведення конкурсного відбору з використанням мотиваційних листів заклад вищої освіти проводить перевірку мотиваційних листів на оригінальність тексту та забезпечує доступ до результатів такої перевірки уповноваженому з питань запобігання та виявлення корупції.

Особа може вступити до закладу вищої освіти для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра, магістра та освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, здобутого за іншою спеціальністю за умови успішного проходження вступних випробувань.

Заклад вищої освіти у власних правилах прийому може встановлювати додаткові вимоги для такої категорії осіб щодо строків навчання, включення додаткових обов'язкових навчальних компонентів до індивідуального навчального плану та обмеження щодо можливого поєднання спеціальностей різних галузей знань.

У 2023 році вступ на навчання для здобуття ступеня магістра може відбуватися на підставі єдиного вступного іспиту, єдиного фахового вступного випробування, фахових іспитів у закладах вищої освіти, індивідуальної усної співбесіди або розгляду мотиваційних листів. Перелік іспитів і фахових випробувань для вступу в магістратуру у 2023 році за окремими спеціальностями дивіться за посиланням.

Міністерство освіти і науки оприлюднило характеристики предметних тестів єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) для вступу в магістратуру.

Єдине фахове випробування у вигляді зовнішнього незалежного оцінювання цього року мають скласти вступники у магістратуру, які планують навчатись на спеціальностях шести галузей знань: «Соціальні та поведінкові науки», «Журналістика», «Управління та адміністрування», «Право», «Публічне управління та адміністрування» та «Міжнародні відносини».

Кожен предметний тест єдиного фахового вступного випробування міститиме 140 завдань. На всі спеціальності, окрім «Обліку і фінансів», всі 140 тестових завдань будуть одного типу – з вибором однієї правильної відповіді з чотирьох варіантів.

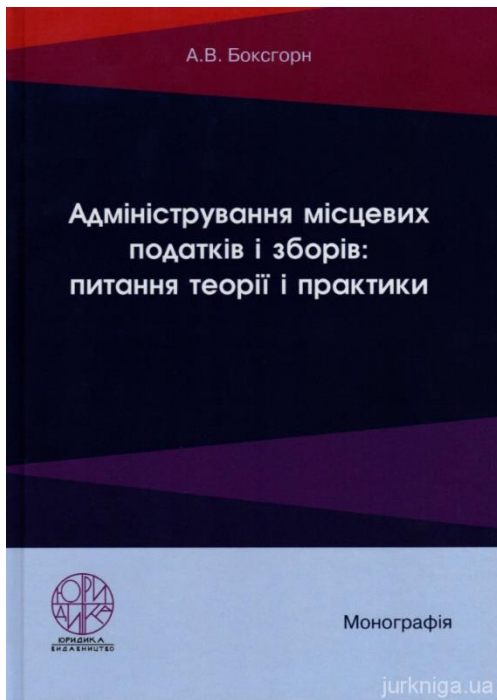
Своєю чергою тест «Облік та фінанси» міститиме 126 завдань із вибором однієї правильної відповіді та 14 завдань відкритої форми з короткою відповіддю.

Неструктуровані завдання з короткою відповіддю, які можна зробити без калькулятора та спеціальних таблиць, не передбачатимуть складних математичних розрахунків.

Очікується, що час на розрахунок не повинен перевищувати 1 хв 20 сек. Якщо наявні ланцюгові розрахунки, то не більше 2 етапів, без використання заокруглення. За кожну правильну відповідь учасник тестування ЄФВВ зможе отримати 1 бал, тобто максимальна кількість балів складатиме 140.

На виконання усіх предметних тестів абітурієнтам відведено 180 хвилин. Усі завдання предметних тестів ЄФВВ будуть відповідати програмам, затвердженим Міністерством освіти і науки України.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Боксгорн А.В. *Адміністрування місцевих податків і зборів: питання теорії та практики*. Монографія. Київ: Видавництво: "Юридика". 2022. 226 с.

У монографії викладені шляхи вирішення нагальних проблем функціонування системи адміністрування місцевих податків і зборів в Україні та актуалізовані питання розробки цілеспрямованих правових новел щодо заходів з удосконалення її інституційної структури та підвищення її ефективності.

Досліджено понятійно-категоріальний апарат адміністрування місцевих податків і зборів оподаткування; становлення та розвиток інституту місцевого оподаткування; правову основу адміністрування місцевих податків і зборів.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти та всіх тих, для кого питання адміністрування місцевих податків і зборів в Україні становлять певний інтерес; адміністрування місцевих податків і зборів в умовах правового режиму воєнного стану.

Рекомендується для здобувачів вищої освіти галузей знань «Соціальні та поведінкові науки», «Управління та адміністрування» ОС «Бакалавр» усіх форм навчання.

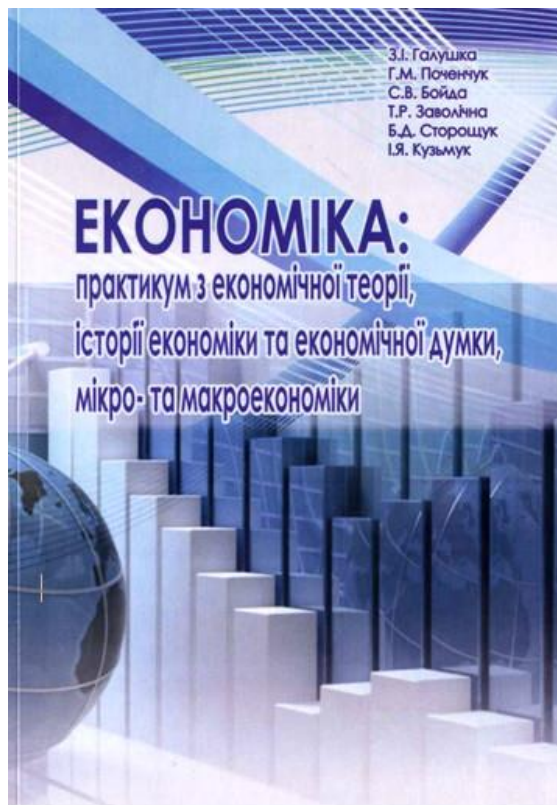

Биков І. О. *Українська митниця та стандарти ЄС (адміністративно-правове дослідження)*. Монографія. Київ: Видавництво: "Юридика", 2023. 224 с.

Монографія присвячена дослідженню комплексної адміністративно-правової концепції сприйняття та реалізації наближення митного законодавства України до стандартів ЄС. Запропоновано та обґрунтовано комплексну адміністративно-правову концепцію наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС; визначено динаміку та запропоновано концепцію історичної періодизації процесу наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС. Розкрито еволюційні та закономірні етапи процесу наближення митного законодавства України до стандартів ЄС.

Розглянуто європейські стандарти регулювання митних відносин; особливості європейського регіонального та двостороннього забезпечення, регулювання митних стандартів; основні напрямки наближення митного законодавства України до стандартів ЄС. Здійснено аналіз організації процесу наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС, що відображено у повноваженнях суб'єктів державного управління.

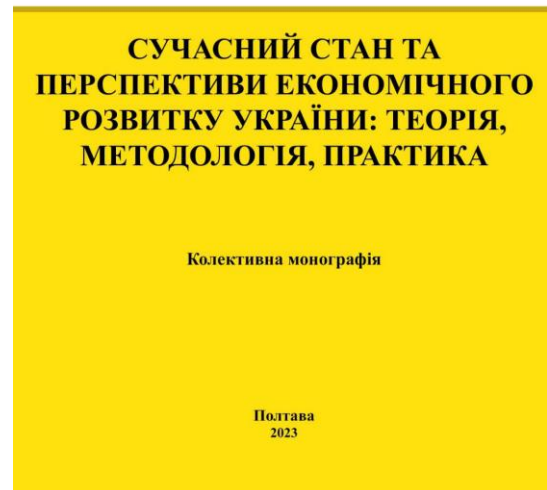

ISBN 978-617-7915-95-8

О. С. Бондар, І. Г. Братішко, Є. І. Бурик, О. М. Варченко, С. А. Гаркуша, Н. В. Гусюта, Л. Ю. Гузвинська, Т. О. Гуренко, С. І. Дем'яненко, С. І. Дерев'яшко, Л. І. Дітковська, О. О. Довжик, Р. М. Захарин, О. В. Калініченко, Г. І. Ковток, А. А. Костикова, Л. Ю. Кретов, Д. Ф. Крисанов, С. О. Кучеркова, М. І. Лапішко, А. В. Лягвиненко, М. М. Матюшко, С. М. Мильчицький, М. І. Павлишин, Ю. В. Позняков, О. М. Приголюк, О. А. Руденко, Н. І. Сапельнікова, Л. А. Сахно, М. М. Свєрдан, Т. І. Слюбіна, О. В. Ткаченко, І. П. Фоміченко, Ю. В. Хорошун, О. Ю. Червас-Смерічко, В. О. Шашко, А. О. Шварова, Н. О. Шнас, О. А. Шуст

Економіка: практикум з економічної теорії, історії економіки та економічної думки, мікро- та макроекономіки. За ред. З.І. Галушки, Г.М. Поченчук. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2022. 368 с.

Навчальний посібник ґрунтується на сучасних наукових підходах до вивчення процесів і явищ економічного життя. Розділи посібника містять навчальний тренінг з дисциплін: економічна теорія, історія економіки й економічної думки, мікроекономіка, макроекономіка. Представлені у навчальному посібнику тренінги містять: завдання на встановлення правильності тверджень (так/ні); тестові завдання; задачі; ситуаційні завдання; кейси. Вони допоможуть студентам отримати навички практичного застосування набутих знань з теоретико-економічних дисциплін, а також забезпечать перевірку рівня засвоєння навчального матеріалу. Логіка завдань відповідає послідовності тематики навчальних програм дисциплін.

Для студентів, викладачів і всіх, кого цікавлять проблеми економіки.

Сучасний стан та перспективи економічного розвитку України: теорія, методологія, практика : кол. монографія. Кол. авторів. Полтава: ПП «Астроя», 2023. 225 с.

У колективній монографії викладено особливості управління національною економікою.

Висвітлені питання обліку, аналізу і аудиту діяльності підприємств. Визначено основні ризики, що зумовлюють кризи на підприємствах малого бізнесу. Проаналізовано темпи зростання обсягів наданих кредитів банківською системою України. Викладено особливості управління економічною діяльністю підприємств.

Досліджено процес діджиталізації обліково-управлінських процесів; людський капітал в системі обліку та обліковій політиці; переваги та недоліки емоційного впливу; звітність в системі управління підприємством; теоретичні та практичні аспекти визнання витрат в бухгалтерському обліку та звітності для цілей управління; прибуток як економічна категорія та об'єкт бухгалтерського і податкового обліку; види вартості при формуванні ціни товарів у публічних закупівлях на основі голландських аукціонів; облікова політика і внутрішній аудит в системі управління підприємством.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Алієва І.** – доктор філософії з економіки, проректор з розвитку, Азербайджанський університет туризму і менеджмента, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: info@atmu.edu.az
- Васильєв А. Й.** – доктор економічних наук, професор, Президент інженерної академії України, заступник директора з науково-технічної діяльності Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного, м. Харків, Україна.
e-mail: eau.7788982@gmail.com
- Гриневич Л. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: ludmyla.grynevych@gmail.com
- Годжаєва Е.** – доктор філософії з економіки, доцент, доцент кафедри прикладної економіки, Азербайджанський державний економічний університет, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: qocayeva-e@rambler.ru
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Даніч В. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедр економічної кібернетики та прикладної економіки, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна.
e-mail: danichvitaly@gmail.com
- Д'яченко Ю. Ю.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки і туризму, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Київ, Україна.
e-mail: y.dyachenko@i.ua
- Заблодська І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу міжрегіонального співробітництва Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України, м. Київ, Україна.
e-mail: zablodin@gmail.com
- Матюшенко І. Ю.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна.
e-mail: imatyushenko@karazin.ua
- Лютак О. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна.
e-mail: olenalutak@gmail.com
- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com
- Рогозян Ю. С.** – доктор економічних наук, старший дослідник, заступник завідувача відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа «Інституту економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України», м. Київ, Україна.
e-mail: j.s.rohozian@gmail.com
- Расулєв А. Ф.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Ташкентський державний економічний університет, м. Ташкент, Узбекистан.
e-mail: arasulev@yandex.ru

- Стемплевська Л.** – доктор філософії з економіки, директор відділу міжнародного співробітництва, Академія фінансів та бізнесу Вістула, Група університетів Вістула, м. Варшава, Польща.
e-mail: l-stemplewska@wp.pl
- Тютюнникова С. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна.
e-mail: svetatutunnikova@gmail.com
- Ушенко Н. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки, Київський Університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.
e-mail: ushenko_nv@ukr.net
- Фінагіна О. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна.
e-mail: finaginaov@gmail.com
- Хандій О. О.** – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна.
e-mail: alkhandiy@ukr.net
- Чмутова І. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: chmutova_i@ukr.net
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво та торгівля;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або російською, чи англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210x297 мм). Шрифт Times New Roman Сур № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонтитів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведено в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- *Формулювання мети статті*.
- *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
- *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПІСУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (трьома мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента (трьома мовами)**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює ре-

цензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (*References*) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів трьома мовами** (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо аотації до статті:

Аотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Аотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура аотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
Monasturnyi, E.A., Kulik, J.A. and Ivanov, T.O. (2018). Social and economic development. *Economy*, 3, 39-52.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2016). *Innovative cluster*. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: RussellSage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), *Innovations* (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
Tatarkin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems. *Economy of Region*, 4. Retrieved from: <http://economyofregion.com/archive/2013/27/2234/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11

Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів.
Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний секретар

доктор економічних наук, професор Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються поштою за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна, 61000 або надсилаються на e-mail:
a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdo.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 2 (50), 2023

Відповідальний за випуск

І. В. Заблодська

Підписано до друку 30.06.2023 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 14,1 Обл. вид. арк. 13,5
Наклад 50 пр. Замовлення № 191. Ціна вільна.

Видавці:

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
93406, м. Северодонецьк, Луганська обл., пр. Центральний, 59а
Телефон / факс (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com
http://snu.edu.ua

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
Телефон / факс (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http://khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.

